

Dr. FRA JULIJAN JELENIĆ: PISMA STJEPANA VERKOVIĆA
JOSIPU D. BOŽIĆU

Stjepan I. Verković Isticao se kao „Сербо-Хорват“, i kao „сербски и болгарски археологъ“. I „Narodne Novine“ nazvaše ga god. 1868. „čuvanim starinarom (archaeologom)“¹. No danas mu se uspomena već dobro srozala. Možda o njemu još najviše zna fra Mirko Šestić, gvardijan na Plehanu, nedaleko od Dervente u Bosni, u koga se nalaze također neka Verkovićeva pisma....

Verković je potekao od siromašne seljačke porodice. Rodio se u Ugljari, pokraj Orašja na savskoj obali u Bosni. 4. ožujka 1821.² Ugljarci su u to doba potpadali pod gradačačkoga kapetana Husejina Gradaševića, koji je početkom četvrtog decenija prošloga stoljeća predvodio Bosance protiv sultana Mahmuda II. (1808.—1839.) i njegovih vojničkih reformi.³ Verković je proživio prvu katastrofu svoje mukotrpane prošlosti već kao dječak, oko god. 1830., pa je kasnije o njoj pripovijedao i dru. Velimiru Gaju, kada mu je pisao iz Sreza, 16./28. srpnja 1868., „o novootkrivenih spomenicah slavenske starine na zabalkanskom poluostrvu“. Prema tome bi pripovijedanju neki „šeret“, Đuka Benković, ovnom podmitio Husejinova subašu, da mu u poduljoj i očevoj i stričevoj odsutnosti preda i selište i dom, u kom se mladi Verković rodio. Nato je subaša pokušao da ponajprije s konjem pregazi Verkovićevu majku. Pa kada mu to nije pošlo za rukom, tada je s kandžijom potjerao iz kuće čitavu obitelj te kuću zaključao. Uslijed toga je ubogo dijete moralo da hladne proljetne dane i noći provađa s majkom i s dvijema sestrama pod nekim drvetom, dok mu nije majka napokon oboljela, pa se s djecom preselila u „Doljance“, k Mandi, sestri svoga muža. U „Doljancima“ mu majka i umre, a kada je ona umrla, tada mu je Đuka zauzeo dom. Međutim mu se povrate s rada i otac i stric, te „unitis viribus“ protjeraju Đuku iz svoje kuće. Ali mladi se Verković više ne povrati u očevu kuću, nego ostane i dalje kod rodbine, kao i sestre mu. Ali ga ni srodnik, kod koga je stanovao, ne zadrža zauvijek kod sebe, nego ga jednoga dana odvede k fra Iliji Starčeviću, župniku u Tolisi i preda u franjevački red.⁴ U Tolisi je Verković neko vrijeme i učio u osnovnoj školi, što ju je Starčević pomoću župljana podigao, ako ne već god. 1823., a ono svakako god. 1826. Prema Ljetopisu fra Martina Nedića, to bi bila uopće prva katolička osnovna škola

¹ „Narodne Novine“ Zagreb 1868., br. 200.

² Statistica Bosnae Argentinae, u redodržavnom arhivu, u Sarajevu.

³ Sravni moje djelo: Kultura i bos. franjevci, II., Sarajevo 1915., str. 133. i d.

⁴ „Narodne Novine“ Zagreb 1868., br. 214.

u svoj Bosni i Hercegovini.⁵ Iz Tolise Verković dođe u Kr. Sutjesku i tu stupa ponajprije među „normalium et grammatices auditores“⁶, a zatim 2. lipnja 1835. u novicijatu, pa se prozove fra Ilija.⁷ Verković je ovo svoje redovničko ime zadržao, uz krsno, i poslije, kada je istupio iz reda, pa se prema tome kadikada potpisivao; Stefan I. Verković. Međutim je i u novicijatu učio ponajviše humaniorne nauke. U Kr. Sutjesci bijaše također napisao (bez sumnje prema profesorovom predavanju) *Retoriku*. Verković je ovu Retoriku napisao samo jednim guščjim perom, pa je kasnije bio pripravan za nju dati 100 rubalja, premda se baš tada nalazio u skrajnjoj materijalnoj bijedi.⁸ Iako je Verković stupio u novicijatu već 2. lipnja 1835., a novicijatu ne traje više od godine dana, to je on ipak svoje redovničke zavjete položio istom 5. travnja 1837.⁹ Iste je godine redodržavništvo Bosne Srebreničke poslalo Verkovića u Zagreb, da tu nastavi svoje nauke.¹⁰ Ilirski pokret, koji se baš u to doba razvijao, pod Gajevim vodstvom, po čitavome Slavenskome jugu, a naročito u Zagrebu, moćno je uplivao i na temperamentnoga Verkovića. Ali Verković ne pođe Šunjićevim, Nedićevim, Jukićevim i Martićevim putem; on se više nikada ne povraća u Bosnu, da, prosvijećen, prosvjeđuje svoj zapušteni narod, nego istupa iz franjevačkoga reda, pa se neko vrijeme potuče „po gospoština hrvatskih velikašah“, naročito po gospoština grofa Alberta Nugenta i g. Antuna Rubide Zagorskoga.¹¹ Kasnije se oprosti s Hrvatskom i kreće ponajprije u Beograd, a zatim iz Beograda u Serez u Makedoniji, prijeđe na pravoslavlje i oženi se. Tu se „za prepitanje“ posveti proučavanju Makedonije, naročito sabiranju i proučavanju makedonskih starina i narodnih umotvorina, pa je prema tome tokom vremena objelodanio:

1. Народне песме македонски Булгара, књига прва, женске песме, Београд 1860.¹²)

2. Древняя болгарская пѣсна объ Орфеѣ, Москва 1867.¹³)

3. Описание Выта Болгаръ населяющихъ Македонию, Москва 1868.

4. Вѣда Словена, български народни песни отъ предисторично и предхристиянско доба, књига I.—II., Београд 1874.¹⁴)

5. Топографическо-етнографическѣй очеркъ Македоніи, С. Петербургъ, 1889.¹⁵)

Od svih tih publikacija Verković je najveću važnost polagao u svoju *Vedu Slovena*, kojom je mislio preokrenuti točak čitave povijesti. On je u njoj otkrio takvo čudno srodstvo s *Rig-Vedom*, da mu je izgledala

⁵ Srvani moje djelo: *Kultura i bosanski franjevci*, II. str. 306.—308.

⁶ *Status Bosne Argentinae pro anno 1835.*, str. 17.

⁷ *Statistica Bosnae Argentinae.*

⁸ Vidi niže I. pismo, što ga je Verković pisao Božiću iz Petrograda 15/27 svibnja 1887.

⁹ *Statistica Bosnae Argentinae.*

¹⁰ Ondje.

¹¹ „*Narodne Novine*“ Zagreb 1868., br. 205.

¹² Verković je ovu zbirku posvetio kneginji Juliji Mihajla Obrenovića, rodenoj grofinji Hunjadi.

¹³ Ta se ista pjesma nalazi i u *Vedi Slovena*, I., str. 488.—544. Prvo je izdanje providjeno ruskim komentarom.

¹⁴ Sve se pjesme u *Vedi Slovena* nalaze i u francuskom prijevodu. Hrvatski im je uvod napisao Verković, a francuski dr. J. Šafarik.

¹⁵ Poradi ovoga djela Bugarska je nagradila Verkovića doživotnom pensijom od 6.600 franaka na godinu. Dr. Jelenić, *Kultura i bosanski franjevci*, II., str. 385.

sestrom mezimicom, štaviše, maticom Rig-Vede. Glavne su mu crte srodstva bile: „Богъ Вишну и Огне, као и жертва црне пуйке, која се у толикимъ пѣсмама споминѣ“. Има doduše u sankritskoj Vedi još mnogo koješta, čega u slovenskoj nema. Ali on je to obrazlagao tim, što se sanskritska Veda i kasnije razvijala, dok je slovjenska kroz vijekove ostala u onome istom obliku, u kome su je Slovjeni sa sobom ponijeli, kada su polazili iz svoje pradjedovine.¹⁶

Na temelju svega toga Verković bijaše došao do pretpostavaka: da su Slovjeni nekoć stanovali tamo negdje u istočnoj Aziji ili možda u Indiji, da su već u to doba imali svoju kulturu, te da su se s tom kulturom doselili u današnje svoje zemlje mnogo prije povjesne seobe naroda i t. d. Ispočetka je bio poradi svojih otkrića sav zanešen. On ponajprije o njima s ushitom piše, pobliže ih tumači i brani protiv raznih prigovora, a zatim se god. 1877. zapućuje u Rusiju, s nadom, da će se odatle poslije 6 mjeseci povratiti „obasipan počestjama i nagradom dostojnom neocenjenog naučnog blaga“.¹⁷ Ali se u nadi prevvari, štaviše, u Rusijinaide na osporavanje autentičnosti svojih rodopskih otkrića.¹⁸ Uslijed toga u svemu zapne i ostane u Rusiji preko očekivanja, te zapane u skrajnju materijalnu bijedu. Međutim se u njemu sve više razvijala nostalgija, pa je bio počeo misliti, kako bi pisao redodržavniku bosanskih franjevacu, da ga uputi na koju osobu, s kojom bi mogao pismeno općiti. No u tomu ga preteče Josip Dosao Božiću, moći će se s raznih strana više toga i opravdano prigovarati. Ja s te strane, kao primjer, ističem, kako Verković piše, da je Omer-paša došao u Bosnu god. 1840. i kako je on o svojim otkrićima pisao u „Narodnim Novinama“ 1869., dok je Omer paša došao u Bosnu zapravo 1850.,²⁰ a on o svojim otkrićima pisao 1868.²¹ Suprot toga smatram ih vrijednim

Stjepan I. Verković

broslav Božić (* Jošava, nedaleko od Odžaka u Bosni, 11. IX. 1860. — † Stelton Pa u Americi, 17. I. 1900.),¹⁹ drugo Verkovićevo izdanje, nemiran duh, umišljena veličina, mučenik prilika, u kojima se nalazio, a ponajviše svoje mašte. Verković je bio sav blažen, kada je primio Božićevo pismo i kada je našao osobu, kojoj će se moći barem izjadati. Pismima (pet potpunih, a dva nepotpuna), što ih je Verković iza toga pisao

¹⁶ Вѣда Словѣна I., стр. X.

¹⁷ Vidi I. Verkovićevo pismo Božiću, Petrograd 15/27. svibna 1887.

¹⁸ Mislim, da se Verkovića ne može mirne savjesti nazvati mistifikatorom rodopskih otkrića, nego naprotiv, da je i on sam nasjeo mistifikaciji. Najveća je Verkovićeve pogrješka bila u tome, što nije osobno sabirao narodne umotvorine i što je bio previše povjerljiv svojim sabiračima, koji su se, kada su upoznali njegove težnje, lasno mogli dati na mistifikovanje, s jedne strane da mu što više ugone, a s druge strane, da prime od njega što bolji honorar.

¹⁹ Pobliže o Božiću u mojoj Bio-bibliografiji franjevaca Bosne Srebreničke, Zagreb 1925., str. 51.—54.

²⁰ Sравни moje djelo: Kultura i bosanski franjevci, Sarajevo 1915., str. 143.

²¹ „Narodne Novine“ Zagreb 1868., br. 200.

štampanja, jer će u njima kulturni povjesnici novoga doba naći za sebe dosta dobra gradiva. Ovom se prigodom također zahvaljujem onoj osobi koja mi ih je god. 1919. poslala iz Varaždina u Sarajevo, i da mi svoga imena sve do danas nije otkrila. Gdje i kada je Verković umro, još nijesam mogao saznati.²²

I.

Petrograd, 15/27 svibnja 1887.

Dragi zemljače fra Josipe!

Vaše cijenjeno pismo primijo sam 29 minuvšeg mjeseca, no nisam mogao odma potvrditi Vam ga zbog sijaset glavoboljica i zadjevica, koje mi ne daju ni na časak odahnuti.

Vaše bratsko pismo bilo je za mene neizrecivim iznenagjenjem, upravo kao grom iz vedrog neba! i pričinilo mi je taku radost i utješnje, koje se ne da perom opisati. Ono je, čini mi se, blagovjestnik toga, o čemu ja mečtavam i sanjam ima toliko godina — u našoj miloj domovini Bosni naći vatrenog i blagodušnog rodoljuba, s kojim bi mogao stupiti u pravilno snošenje i dopisivanje. Neumjerenost ove želje poslednjeg vremena počela me je dotle kinjiti, da sam već bijo počeo smišljavati da se obratim u Monastir Sutisku k otcu Provincialu molbenicom, da mi On blagovoli ukazati primerno lice radi spomenute cijeli, kad eto nenadno Vi pretekoste me u tome. Slava Vam i lijepa hvala na Vašem primjernom rodoljubiju.

To što vi želite od mene imat, spada megju moje najmilije mečte, i bilo bi već odavno gotovo, da mi ne budu na putu stojale neodolive prepone. Budući su one dosta potanko opisane u prvom mojem pismu, pisanom odavle našem čuvenom pjesniku fra Gergi Martiću, diki i ponosu ne samo kitnjaste Bosne i kršovite Hercegovine, nego još i sve gostoljubive Jugoslavije, i budući ste moja pisma čitali, nemam ni vremena ni potpunog zdravlja nanovo tu stvar ponavljati u ovome pismu obširno, već samo sinoptice ću jih ovaj put predočiti Vam jih radi sveze i točnog shvaćanja odnosno toga, što tiče se pitanja: Kad ću biti u stanju napisati moj životopis: odma sad ili docnije? Da nije mi moguće sastaviti ga u bližem vremenu, mislim da ćete i Vi sami uvjeriti se o tome, kad Vam objasnim sadašnjij moj desperatissimus položaj.

Putujući iz Makedonije ovamo, mislijo sam u mojoj prostodušnosti da ću ovde probaviti najviše 6 mjeseca, i posle obasipan počestjama i nagradom dostojnom neocenjenog naučnog blaga, — kog sam, s pomoćiju Presvetog Trojstva i Bogorodice, s krvavim trudom i znojem privredijo, kako slavjanom tako i svemu čelovječestvu, na naučnom poprištu, — srećan, dovoljan i ponosit da ću se natrag vratiti u pitomu Aleksandrovu postojbinu, da produžim veliku misiju sudbine, koje glavna svrha ta je: točak istorije čoveštva iz kolesovini, po kojoj ono do sad jurilo je, svrnuti u drugi pravac!... Megjutim u mjesto u mjeseca, evo minuše dugih 10 godinica od kako boravim u ovome negostoljubivom i punom svake poganštine i zlobe mjestu! ne mogući ciglog jednog koračaja učiniti ni napred ni natrag ne imajući to, bez šta nemoguće je ne samo išta raditi, već dapače i suštevovati... razumevam Plutonovo prezreno iznašastje... Valjalo je dakle prije svoje književno-starinarsko blago prometnuti u žutake, pa istom tada moguće je bilo pustiti se na povratni put; nego tu moju nakanu uništila je i pokvarila bezprimerna nenavist i pakost ruskih učenih, koji silno uznenavide predivno rodopsko naučno blago, te usled njihove paklene intrige i zlobe k spomenutom sveštenom talismanu naših starih djedová, ne mognem prodati ni druge starine, — takogjer važne i cijenjene po nauku, okolo 30 staroslavjanskih rukopisa i jedno količestvo starih makedonskih novaca, svi prvoklasne redkosti i važnosti, — jerbo njihova nakana bila je ta: da nikako ne mognem više vratiti se u Makedoniju, nego na svaki način da ostavim kosti u Rusiji!... Znajući vrlo dobro, ako vratim se u Makedoniju da će ostati ismijani i ohokani pred prosvećenim svetom kao nečuvevi klevetnici, jerbo tada da ću u stanju biti dokazati i bez njihove pomoći autentičnost rodopskih spomenika, te i upinju se iz petnih žila, da ne mognem ostvariti spomenutu svoju nakanu: naći pravednog mušteriju staroslavjanskim rukopisima i makendonskima novcima.

Muke i patnje, koje su mi do sad nad glavom minule u ovome poganom mjestu, tako su neobične i čudovištne, da mi se koža naježava kad o njima upustim se u podulje

²² Verković je umro u Sofiji 30. XII. 1893. Op. ur. N. S.

razmišljanje, i upravo je čudo što u takom očajničkom stanju mogao sam održati se živ i čitav tako dugo... Ovako misle i neki ovdašnji inostranci moji znanci rodom iz Austrije i Italije, jerbo nije šala naći se nenadno u tugjinstvu ne samo brez jedne pare u kesi, nego još podvrći se čitavoj hajki ljutih pakostnika gonitelja, sledeći me uzastopce svuda, kao vižlad šumsku zver, da nikako ne mognem ostvariti to, radi šta došao sam u severnu Sodomu i Gomoru. Položaj mi je bijo upravo kao utopljenika, koji u smetnji i strahu od grožeće pogibelji napokon mašase rukama i za slamčicu... Valjalo je dakle na svaki način naći podporu za življenje ili umreti od glada: druge alternative nije bilo. Čutje dakle naravno sebe sačuvanja od propasti, in ultimo frangente, sledeću mi podstakne misao: pokušati ne bi li mogao nje koje vreme držati se podnesenjem mojih knjiga velikoj Gospodi: „Zenske pjesme makedonskih bugara“ i „I tome Veda slavena“. Načnem od člana Carskog Doma, a posle raznima sanovnicima* carstva i drugima, knjigu podnosio sam s molbenicom na ruskom jeziku, naslov pako sanovnika državnih doznavao sam iz obćega „address-Kalendar“ carstva. Kako se sličnim očajničkim načinom živi, lako će Te se domisliti da Vam se i ne objasnjuje na dugo i široko. I ako sam dakle spomenutim načinom mogao izbjeći do sada zagrljaj gladne smerti, no moje gvozdeno zdravlje smrvljeno je sasvim od težkih udaraca nemilosrdne mačihe sudbine...²² Da ste mogli viditi me kad sam polazijo iz Makedonie u Russiju i tadašnji moj izgled da sravnite sa sadašnjim nesumnjivo vrlo bi se žacnuli i uprepastili pri pogledu toli prekoj metamorfozi!... nego što da se radi quando sic tuleret...²³ Hvala preblagom Bogu i na tome velikom dobročinstvu, što je još glava čitava na ramenu, ako i nije onako sveža i žustra kao što je nekoč bila...

Podnoseći knjigu ni sam stojao sa skrštenima rukama, neumorimo nastojavao sam da nagiem Mecenata-spasitelja sebi i rodopskom pronalasku, radi koje celi obraćao sam molbenicama nekolikima ruskim velikašima — knezima i trojici ministrima, u sve osmorici, osim pokojnog i srećno carstvjućeg cara, u kojima molio sam da se pošalje u rodopsku goru oficialna naučna komisija pa da na mjestu izvidi: istinito li je moje otkritije ili ne? od nijednog ne polučim dapače ni potvrde da su molbenicu primili. Pokojni i sadašnji car odgovorili su, da primaju „svemilostivjeješe“ podnesenu knjigu, no odnosno naučne komisije, koja bi izvidila spomenuto naučno blago u Thracii, ni slova nema u njihovom odgovoru.

Budući ne može se više čekati, zato namislim pokušati sreću još jedan put kod sadašnjeg cara, te napišem molbenicu veoma očajničku na Ministra carskog Dvora i podnesem ju u mjesecu studenom. Sad nisam molio da se na carski trošak šalje naučna komisija u Rodopsku planinu radi izvigjenja autentičnosti pomačkih pjesama, već da kupe moje staroslavjanske rukopise, pa posle ja sam da ću gledati dokazati njihovu istinitost s nekim evropejskim naučenicima; k molbenici priključio sam 3 rukopisa prvostepenoj važnosti, od kojih zavisi uspjeh prodaje sve zbirke. Odgovora još ni sam primijo; tome je uzrok taj, što professor ovdašnjeg universiteta Lamansky, na kog su se obratili da predstavi svoj izveštaj o važnosti rečenih rukopisa, odcnijo se preko mjere sastaviti kritički oris o spomenutima rukopisima. Ako pravednu ocenu,²⁴ napiše o njima, može biti da će se dostojati kupiti jih? Vidićemo!

Ako kupe rukopise, za mene taj dogagjaj imati će takovo značenje, kao oslobojenje iz dvadeset godišnje robije sibirske! ali ako jih odbiju, tada i sam ne mogu ovoga časa pouzdano predskazati, po kakoj programi trebaće mi raditi da se izbavim iz ovoga vampirskog brloga... Posle oporeke, nikako neće mi podnositi ostajati dulje ovde, nego će valjati što pre da se prtim iz ove bezdušne zemlje u druge strane, jerbo neimajući veće kome knjigu podnositi, lako moglo bi se slučiti da se nenadno ovde tako zaputam, iz koje putanice ne bi mi više izlaska bilo... a budući tim slučajem ostvarila bi se burna želja ovdašnjih mojih krvopijâ; zato morati ću ozbiljno napregnuti svu svoju ponnju, da jih poštedim od sladkog toržestva, kojega izgledaju s bješanim netrepnjem... eto od toliko vremena! Ako ikako bude moguće gledaću na svaki način da me ovde zima ne zastane. Ako nekim čudom i uvaži mi se molbenica na Visočajšem mjestu, do navedenog roka mučno da ću moći krenuti odavle i zbog dva vesma ozbiljna posla; l-vog je sledeća istorija. Osim drugih poslova bavio sam se takogjer

* t. j. dostojanstvenicima

²² Fatuma.

²³ Invidia et inumanitas philosophorum russorum, bulgarorum et boemorum.

²⁴ ta jest recenziju.

i sa etnografiom makedonskom, i imao sreću i u ovome preduzeću taku kao i u drugim mojima radnjama; jer mi je²⁵ sastaviti taki opis Macedonije, kakog do sad nije učinijo ni jedan drugi europejac. Na ovu statistiku bila je obraćena pažnja ovdašnjeg ministarstva inostranih poslova u vreme berlinskog kongresa, kad su ju nosili u izvorniku ruski delegati, da jim bude putevodiocem pri opredelivanju makedonskih granica, obećavši mi pretečno da će napečatiti u petiljadu komada na francuskom jeziku i u iljadu na ruskom (5000 i 1000 k.), i sve to da će biti moje za dvadeseti pet godišnj trud i troškove oko spomenutog posla, no postave uslov, da ju ja moram prevesti na ruski.

Posle kongresa, kada mi uruče statistiku natrag, budući tada ja još nisam bijo upoznat s ruskim jezikom, a ovde ni sam poznavao nikoga koji bi ju mogao točno prevesti, zato uputim se u Moskvu u nadi, da ću takog čoveka tamo moći naći. Zla kob upozna me s nekim bulgaro-cincarinom iz Tracije, po imenu Teharovim, rodом iz sela Peštere, kandidatom moskovskog universiteta, koji pristane da ju prevede za 150 rubalja. Počme ju prevoditi u rujnu mjesecu 1878 godine i koncem ožujka sledeće godine preda mi prevod, te smesta krenem put Petrograda. Kada sravnim prevod s' originalom, strašno začnem se, jerbo uvidim da je on samo sperdao se sa statistikom nimalo nehajeći o ozbiljnom njezinom prevodu, budući ni mervice on nije slagao se sa izvornikom! Razumije se, u takom skrvnom stanju ne smjednem ju pokazati učenom komitetu vojenog Ministerstva, već je trebalo doterati prevod prethodno, i tada istom predstaviti ju kuda treba.

U ono vreme ovde je boravio neki mladi Serbin Petar Ostojić, zanimajući se literaturom, koji pohvali se da podpuno razumeva bugarsko makedonsko narečje i skloni se da ju prevede za nagradu po 2 rubla za arak, 30 araka 60 rubalja. Počme radnju u maju i svrši ju u rujnu 1879 godine. Kad ju primim pomislim, hvala milom Bogu, sad će veće ispuniti mi se davnašnja želja! Nego ovaj mimoletni vostorg brzo prometne se u strašno kinjenje i dosadu pri sravnenju izvornika s njegovim prevodom. To nije bijo sasvim nikaki prevod, a puki prepis s Moskovskog ništavog prevoda! Kad odem k njemu i upitam ga kakovo je to prevagjanje? On upravo po banalski odgovori: „Zašto prevoditi kad je dobro prevedeno!“ Kad mu objasnim jedno mjesto, tada izjavi;²⁶ da on sasvim nimalo ne razumije jezik makedonskih bugara! Ja poznam grubu prevaru, no moradnem ćutati. Posle njega prevodijo ju je jedan rumuno-bugar iz Kišineva od februara do novembra 1880 godine, i s' ovim dobroželateljem ne budem bolje sreće. Čini se da i on nije poznavao makedonsko narečje bolje od Gosp. Ostoića? Posle njega primi se da ju prevodi čeh Vaclik, politički agent Crnogorskog Knjaza; prevodijo ju je do ožujka 1881 godine; no videći da i njegov prevod nije točen, uzmem ju od njega natrag i ne htednem više tražiti prevodčika, već sam primim se posla te, s pomoćiju Presvetog Isusa Hrista i Bogorodiće, svršim ga u tečenju iste godine, samo tablice sviju sela ostale su nesvršene, no nje mislijo sam sastavljati dokle naštampa se opisanje obće makedonije i svake kaaze odjelno. Javivši se u komitet vojenog ministerstva da im saobćim, da je prevod svršen, izjave, da sad nije jim nužna spomenuta statistika! Pomislim, prevodači strašno su me izmučili i izvarali, učeni komitet ministerstva pako upravo me oderaо do čista!... Jer da ne bude njegovog obećanja, ne bi mi otišli toliki novci po vetru neračunajući strašnog mučenja i gubenja vremena. Te statistiku sasvim bacim na stranu, nemisleći više s njome sebi razbijati glavu dotle, dokle ne javi se mogućnost naštampati ju vlastitim troškom.

Megjutim onomlani u rujnu mjesecu, pod pritiskom jednog izvanrednog iskušenja, opet se setim spomenute statistike. Ovaj put namislim pokušati kod urednika „Novoe Vremja“ ne bi li ju naštampao u podlisku svojih novina uz pravičan honorar, te mu ju pošljem na pregled. Tek posle tri mjeseca primim pismo od sekretara Gos. Suvorina, da je on statistiku uručio ovdašnjem slavjanskom obšestvu s preporukom, da obrate na nju pažnju. Predsjedatelj komiteta obštestva, neki Vasiljčikov, zet grafa Orlova-Davidova, uruči ju specialistu, da o njoj kaže svoje mnjenje. Lani u februaru mjesecu primim pismo od Gop. Vasiljčkova s vrlo utješiteljnim i ohrabrenjajućim sadržajem. Javljaо je, da moja statistika ima izvanredni interes i da vrlo sožaljeva što tako „Капитальный трудъ (chef d' oeuvre) лежитъ подъ спудомъ на большой вредъ науки.“ Ali budući resurze obštestva vrlo su neznatne, nemoguće je napečatati ju troškom obštestva; nego će se postarati da se napečata iz fonda, koji tek ustanovljava se na uspomenu pokojnog Ivana Sergjevića Aksakova dobrovoljnimi prinescima; no dokle

²⁵ pošlo za rukom.

²⁶ naivno.

se u njega steče toliko novaca koliko je potrebno radi njezina izdanja, proćiće će nekoliko vremena, zato valjaće da se s njezinim štampanjem pričekava ne mnogo“.

Drugi dan posle pisama Gosp. Vasiljčkova primim pismo od specijalista, koji je saobraćavao o statistici, da idem polkovniku Ovsjanikovu, Načelniku učenog komiteta vojenog Ministerstva, pa s njim da se dogovorim odnosno izdanja statistike. Ja sasvim smetem se videći nenadno tako čudni povratak²⁷ glede makedonske statistike, nerazumevajući uzroka takoj k' njoj osobitoj pažnji toga mjesta, koje nju nedavno predu-sretnulo je tako ladno i nemarno... Gosp. Polkovnik primi me vrlo ljubezno. Upitavši me o nagradi, koju bi ja želio polučiti za statistiku, ja rekнем, da ja ne želim opredeljavati nikaku cenu za moj trud za sad; neka se ona pretečno napečata, i tada neka sami odrede koliko je pravo da mi se dade u ime mojega truda i troškova. On primi moju ponudu, i rekne da treba da statistika na svaki način bude naštampana u tečaju aprila mjeseca. Ja primjetim, da je nemoguće spremići ju k štampanju za tako kratko vreme, jerbo tablice s brojem pučanstva još nisu gotove, koji posao jedva ako se svrši za 3 mjeseca. Polkovnik izjavi da se „postaram koliko je moguće skorije tu stvar sgotoviti“.

Megjutim, posle sastanka s polkovnikom, na mene narupe tako strašna svakovrstna iskušeniја, da bi bilo nemoguće ne samo baviti se s pisanjem tablica, nego dapače misliti ni sam mogao o njima evo do danas... i kad će taj posao biti gotov, sam Bog znade! Mojoj nesrećnoj ženi i ćerkici Martici u prokletom Filippopolu preći gladna smrt još od lani, neprestano zazivajući o pomoći, no kako da jim pomognem kad nikakim načinom ne mogu doći do novaca. Moja ćerka od silne duševne trzavice pobolela se je još jesenas, i Bog zna da li ću ju ikad više viditi, ako ne mogнем što pre poslati jim spasiteljnija novci. Da se mognu osloboditi iz spomenutog vampirskog mjesta, treba najmanje 600 rubalja. Dokle ta svota odavle ne krene put Filipopola nemoguće mi je išta raditi ni odnosno statistike, ni drugog šta... a megjutim od statistike, može biti, zavisi ne samo moja čast, nego i samo spasenije iz brloga nečastivih!... Ovakog dugu beležku o statistici naročito zato sam napisao, da se uvjerite da mi je ovoga časa nemoguće ispuniti Vam želju odnosno mojega životopisa, koji me zanima toliko koliko i Vas; no šta da se radi kad se zid ne da probiti glavom!... Od svuda okružen čoporom dvunožnih vukova i šakala da me svojim pandjama raztrzaju na komadiće, a od nikuda ne dolazi ni jedno slovice utješeniја i ohrabrenja... a što se tiče materialne pomoći same ništave (naprimjer kupit II tom „Vede Slavena“ i ženske pjesme makedonskih bugara“), o tome kamenog srđca slavenima bilo bi sasvim u vjetar napominjati! Čujem da su nježni Horvati u mjesec dana skupili 600 forinta za razvratne bugare, — koji svojim nevaljalstvom proizveli su na Balkanskom pol-taki darmar i putanicu, koja može pučanstvu one strane prouzrokovati nečuvenu i nepopravimu bjeđu i štetu, — za precudno pako rodopsko naučno sokrovište, koje vredi više od pet milijarda, plaćeni nemcima od francuza, nitko ni obola neće da pruži za njegovu spasenje!... Barem naši franjevci ne trebalo bi da budu k njemu indiferentni i hladnokrvni? jerbo ja ću umreti, a slava i blagoslovenije sviju zemnih plemena, za spasenije nauki i čovečanstvu takog nesravnog blaga mudrosti davnih vremena šiljati će se neprestano onima, koji su Verkovića izveli iz kala i tame, odranili i izveli na poprište vsemirne radnje: razumevam Tolisu i sutinski Monastir, a slava i čast spomenuta dva mjesta, proslavljenije je sviju franjevaca. Vidićete kako ću ja tu stvar ve šta čk i prestaviti u životopisu. Molim da obratite na ovo pažnju onih otaca, kojih uplivom moglo bi se nešto izraditi odnosno spomenutog sokrovišta. U mene ima ovoga časa 200 komada II toma „Vede Slovena“. — Kad su Horvati mogli za jedan mjesec skupiti 600 za nedostojnih, nesumljivo i u Bosni moglo bi se rasturiti, njihovom preporukom, najmanje 1000 knjiga. Ako bi se to ostvarilo, vidili bi kako divni plod one bi prinete, u svoje vreme, onima, koji su odranili posavskog sirotana!... Knjiga stoji 4 ruble. — Kad su po tu cenu mogli ju kupiti onoga vremena svi studenti bugarski, ovde učeći, valjda i u Bosni našlo bi se 1000 ljudi, koji za nju mogli bi žrtvovati spomenutu svotu? ako je sad u Bosni onako blagostanje, kao što je bilo za vreme mojega boravljenja u Sutinski? U Zagrebu kod Gos. Ilije Guteše nalazi se oko 50 knjiga II toma „Vede Slovena“ a toliko čini mi se od ženske pjesmarice, koje knjige odavna nalaze se²⁸, no da li je što prodano neznam, jerbo ima više od tri godine kako mu se ni sam javljao zbog pakleni muka, koje su me terzale počamvši od 1883 godine do danas. Bijo bi za mene redkij surpriz kad bi se barem one knjige mogle brzo proturiti, no to može se ostvariti samo preporukom.

²⁷ t. e. okretaj.

²⁸ onamo.

Molim Vas vatreno, dragi zemljače, da se ne smučujete što nisam u stanju odma ispuniti Vašu poruku; to će nesumnjivo biti, makar i docnije, samo ako sveblagi Bog pokloni zdravlje i željenu slobodu s urednom koricom hljeba, jer samo u takom stanju čovek može napisati nešto zanimivo i koristno. No ako vi blagovolite stupiti samnom u pravilno dopisivanje, mnogo lepoga i neobičnoga čuti će Te od mene, koje takogjer služiti će kao gragjevina k životopisu. Kad bi Vam mogao saobćiti prepis toga što sam ja napisao ovde boraveć, izišla bi dosta debela knjiga, a sadržaj je vrlo zanimiv, no tko će mi prepisati tako ogromnu gomilu? Dokle sve to mognem staviti u red, treba da se zadovoljite samo dopisima.

Sad valja svršiti pismo, jerbo sam vrlo daleko odmakao s pričanjem, kojeg konac nalazi se na vršini „H y m a l a j a“. Dokle dostignem do spomenutog konca, proćiče iljada i 23 noći...

Na posledku usugujem se predstaviti Vašoj dobroti vrlo plamenu molbenicu. Toliko godina minulo je od kako sam se rastao sa milim zavičajem i za sve to vreme od nikoga nisam mogao izvestiti se o stanju mojeg roda u Toliskoj župi: tko se još nalazi među živimi, i koji su otišli Bogu na istinu? Vatreno sam bijo molijo predobrog fra Gergu Martića²⁹, no on je vrlo skup na rećih i uobće frazeologija mu odlikuje se izvanrednom ladnoćom i nategnutostiju... i tako, gotovo sve mi molbenice čutećki obilazio! na poslednje pako pismo nije hteo ni da odgovori! s čime me je vrlo ražalijo i posramijo... Vidi se da mu se nije nešto dopalo od onoga, što sam mu bijo počeo c o n f i d e n c i a l i t e r ili načinom i s p o v e d n i m pričati, te me je za to prezreo i rezko okrenuo se od mene? No Verković ni je taj koji se daje smesti i ustrašiti ne samo od visprenih i ponositih pjesnika, nego još ni od³⁰ Renana i Darvina i sve falange sadašnjih ateista, razvratnika ljudskog plemena. Ja smelo isповјedam moju istinu ne samo pred obićnim mudracima „mipa cero“, nego još i pred halovitima azdajama i dvoglavima zmajevima studene moskovije. Da je u istinu tako, svedoće kopije nekolikih mojih dugih pisama pisani od preklani do danas dvojici važnih ruskih sanovnika, u kojima je obširno izložena važnost rodopskog pronalazka, a takogjer i credo političko i dogmatičko; njeka pisma zauzimaju po 10–14 velikih listova. Kad u svoje vreme pročitate rećene memorije, Vama će glava vrtoglavicom napuniti se od snebivanja. i rećićete: da li je moguće da je to napisala ruka Verkovića? nego mislim da i premlom kolegi Martiću nekoliko puta štucnuti će se kad jih bude čitati. Sve to, u svoje vreme, predati će se na čuvanje tamo, gdi se nalaze pisma, pisana o. fra Gergi Martiću. No za sad o tome će biti dosta, a da se povratim gdi sam zaostao. I tako, želim da mi sledeću ljubav učinite. Pišite u Tolisu da Vam jave: moji strici Ivan i Marko Verkovići živi su ili ne? Ako jih nema u životu, da li su ostavili posle sebe potomstvo i u koliko duša? Tetka Marija, strica Ivana sestra i Marka udata za sina sadašnjeg kneza ugljarskog Marijana Benkovića, brata fratra Benkovića, (zaboravio sam mu krstno ime), da li je živa? Posle Tetka Klara, sestra majkina, udata u Tolisu za jednog iz plemena Oršolića? Te dve tetke vrlo su me ljubile, pa bi rada znat gdi se nalaze. Ja pravilno svršavam molitve, te do sad neprestano spominjao sam jih sve sa živimi, ako su uzumerli, da jih pomijem s mrtvima. Stric Ivan boravijo je u Ugljari, a Marko u Kopanicama blizu Vidovica. Posle da Vam jave, tko se nalazi među živimi iz doma dva brata franjevca Mikića. o. fra. Stipe i Ivana? Njihova sestra Jaga nosila me mnogo puta na ramenima iz Kostreća u Ugljaru i vrlo me je ljubila, te bi rada znati kakovi je udes imala³¹, napokon o sudbini sestre Kate da Vam jave i njezine djece. Za sad će dosta biti o ovima da Vam jave, odnosno druge rodbine razgovoriti ćemo se drugi put. Još molim da mi javite, da li je živ fra Martin Nedić i fra Stipo Nedić, moj kolega, oba spadaju među moje najmilije uspomene iz mladosti. Fra Martinu Nediću hteo sam pisati iz Zagreba 1877, no kanonik Franjo Rački kaže mi da je umro. 1875 godine, o. Martić javi mi da su oba umrli, a pre tri godine, kad s njim odavle ponovim dopisku, rekne da su oba u Tolisi, koji sad su starešine u Tolisi u koliko svega ima oo. u onamo? Da li su svi iz sela, koja su u ono vreme spadala na Tolišku župu ili i iz drugih bosanskih mjesta? Da li sva ona sela spadaju pod Tolisu ili su razdeljena među nekima novima župama? Vi ste iz Toliških sela ili iz drugih? Kad je umro Josić, Starčević i Marianović? Kad polučim spasenje, Vama i Nedićima II tom „Vede Slovena“ podneću uspomenu u onakom vidu, kao što sam podneo o. fra Gergi Martiću Veliku trzavicu osećam u telu pišući gvozdenim perom, jerbo ne mogu pisati s njima tako lepo kao što želim i mogu. Nikad mi ne snilaze s pameti pera, koja mi je u Šutinskoj zarezivao premili i nikad ne zaboravljeni moj učitelj o. fra Ivo Oršolić.

²⁹ o spomenutom.

³⁰ antikristova predteće.

³¹ Mikića majka sestra djedova, a očeva tetka.

koji me je tako pazio kao ista majka i tetke Klara i Mara, a i Vas otčev i materni rod. Molim Vas dakle da preporučite njekim od otaca Vaše okolice i toliškim, da mi zarežu do 100 lepih guščih pera, za koji dar, s vremenom, odgovoriću s nekim lepim uzdarjem. U moje vreme, čudnih narodnih običaja bilo je u toliskoj župi pri ženidbi, rognjenju, umiranju, oranju, žetvi, božićni, uskrnsni i t. d. Kad bi mogli točno opisati se, bilo bi neocenimi material odnosno sravniteljne etnografije, t. j. iz sravnjenja običaja posavskih i drugih sela s običajima pomaka rodopskih, moglo bi se opredijeliti i bliže srodstvo bošnjaka sa makedonskim slavenima i tračkima. Preporučite dakle rodoljubima toliškima da neumorno opisuju narodne običaje, ženske pjesme i drugo, osobito pre-povesti. Veličenstven je bilo svadbeni ceremonial, koji se je nazivao buklija; u ovu ceremoniju spadao je brašneni kolač, širinom ravan bačvenom obruču. To će moći sve dobiti od staraca i baba, koji su minuli 70 godinu, a može biti i od mlagjih njih. Vrlo će Te me zadužiti ako mi možete nabaviti knjižicu, koja sadrži naredbe razne biskupa bosanskog fra Augustina Miletića, koje su se čitale misnicima puku u sredini mise u mjesto propovjedi; osim spomenute knjižice rad bi imat i „š e m a t i s m u m P r o v i n - c i a e b o s n e n s i s“, pa makar bilo iz starijeg vremena. Vaš Plehan župa je ili drugo nešto? To ime nisam čuo spominjati dokle sam u bosni bilo. Kad u stanju budem napisati svoj životopis, tada nadam se da ću u stanju biti i više od 60 for. a. v. pri-ložiti Vam u pomoć da se dostojno obelodani.

Pozdravite ljubazno o. fr. Antu Vladića, ne sećam se da sam to ime kadgod čuo. On je sutiščanin ili fojničanin? Parok li je i gdi? iz pozdnijeg li je vremena ili iz sta-rijega? Molim javite mi kakova ste moja pisma čitali? da ne moram istu stvar ponav-ljati Vami, osobito želim znati da li Vam je poznata kopija pisma, pisana Kanoniku zagrebačkom Franji Gaspariću, koju sam mu poslao s posljednim pismom, i na koje do danas ni je mi odgovorijo! Ako je i rečena kopija u Tolisi, pri njoj jest P. S., koji zaboravijo sam prepisati, hiteći s pismom na poštu, te Vas molim da jim pišete, da prepisu Vam spomenuti p o s t s c r i p t u m (a ne pismo) i pošalju Vam, jerbo mi je vrlo potreban, a nemogu se dosefti kakovi je u celosti.

Ako slučajno pogjete u Tolisu i sretnete se s mojim rodnom, kažite im pravdu odnosno mene, t. j. da ni sam ostavijo iz pokvarenosti red, već sudbinom bilo sam odregjen za drugo zvanje, kao što će to svaki priznati kad pročita moj životopis. Ostao sam strogim poklonikom Iisusovim i Njegova Evangelia, — Već se umori! počima sijucati mi pred očima.

Nadajući se, da Vam neće biti neprijatno snošenje samnom, ostajem ljubeći Vas i grleći kao rognjenog brata, i očekujem Vaš odgovor s netrpeniem. Vaš Stipan Verković
P. S.

Pišući u hitnji a osim toga i vrlo umoran ne samo tijelom već i duhom, skliz-nulo mi je nešto iz uma odnosno zarezivanja pera, koje zaslužuje da se spomene; t. j. pera, koja je zarezivao mili fr. Ivo Oršolić, bila su napravljena s takom vještinom, da sam s jednim perom napisao svu retoriku u 14 svojoj godini. Sretnuvši se s Josićem u Djakovu 1854 godine, — kad sam išao iz Beograda s naročitim poslanijem k njemu, da mu predam poruku od jedne znatne osobe zbog jedne važne stvari, — kaže mi, da je moja retorika dugo vremena posle mene prelazila iz ruke u ruku mladića stupajući u retorički klas. Tko bi mi mogao spomenutu retoriku dostaviti celom u ruke, dao bi mu stotinu rubalja! a toliko za mali rečnik „latinsko-bosanski“, pisan zlatnom rukom o. fra Martina Nedića in illo tempore u Magjarskoj, kojega mi je poklonio u Sutinskoj no kojega sam posle, iz gluposti i neznanja, dao nekom u Zagrebu; mislim fr. Josipu Kalpiću, rodnom iz Jelašaka. ili fra Pilipu Kuniću, rodnom iz Kupresa. Koliko je do sad slični dragoceni spomenika bošnjacima i drugima slavenima ne za drugo, već je jedino za to, uništeno, u razna vremena, što su se nalazili na takom stepenu prostačine i gluposti, na kakom sam se nalazijo ja kad sam se rastao s re-čenim rečnikom — Nedića. Fr. Ilija Starčević polučavao je neprestano sijaset pisama od raznih važnih osoba iz Bosne i Magjarske, među kojima sećam se da sam čitao nekoliko fr. Marijana Šunjića i kanonika Adalberta Bartakovića, štrigonskog ili kaločkog neznam točno, i kad bi se nakupilo do 100 i 200, zapovedao je meni i Nediću, da jih metnemo na gomilu u avliji i zapalimo (sic). Za svako ono pismo, koje sam tada iz-gorio, dao bi sad po talir... sic transivit memoria istorica bosnensis gentis!

Umalo što ovo Vaše pismo nije bilo vraćeno natrag, i samo nekakim čudom umaklo je od preteće mu katastrofe. Sva zagranična pisma, koja ne nose na kouvrtu bilježku doma, osoba dotična u kome obitava, vraćaju se natrag. Zašto je samnom slučajno se izuzetak, neznam. Jedva su me našli, kao što svedoče priključene spravke. Dakle, u buduće mećite ili pribavljajte k Adressu još sledeće: Newsky Prospect casa 88, logio 82. i tada neće biti vraćeno.

S. V.

Petrograd 29/11 srpnja 1887.

Premili zemljače Fra Josol

Vaše cinjeno pismo od 8 minuvšeg mjeseca polučio sam pre 19 dana, no poslednjega vremena tako sam bijo zabunjen i sputan raznima neprijatnostima, da mi nikako nije bilo moguće odma odgovoriti na Vašu vesma zanimivu knjigu, koje sadržaj pričinila mi je neizrecivu radost i utjehu. Pri čitanju ovoga pisma setim se oni Isusovi reči: Ecce verus israelita in quo non est dolus! Da se ovo izrečenje, iziđavše iz usta umom ne dogledne svetinje, može punim pravom prilagoditi i na Vas, svedoči očevidno sadržaj Vaših pisama. Kad dočita ovo poslednje pismo reko: evo čovek po momu serdcu: Vaš je značaj otvoren i blagodušan bez svakog ševrdagna, koji govori istinu odrešito bez svakog zaziranja! Od značaja sa stoičeskim mrgogjenjem i kiselostiju, kakim oblikuje se naš čuveni pjesnik o. Martić, ja se gnusim upravo tako kao satana od timijama... Moja je kompleksija od veseljačkog svojstva, te se s ovakimi mogu armonirati!... t. j. kompleksijami. No dosta o ovome.

Baš vam lepa hvala na Vašem dragocenom daru, koji me je vrlo uzhitijo i probudijo u meni mile davno uspavane uspomene... razumijem knjigu sadržecu naredbe predivnoga biskupa fr. Augustina Miletića. Kad ju ugleda pomisli: O sveblagi Bože i Bogorodice! Knjiga i sad izgleda onako isto kao što je bila u vreme mojega dječinstva kad sam ju prvi put ugledao u Tolisi, a megjutim kaka strašna metamorfoza sbila se samnom od onoga vremena! te uzdahnuv reko: Tempora mutantur et nos cum illis! sit benedictum Sanctissimum Nomen aeterni Patris creatoris et Conservatoris. Takogjer i vaše književno čedo vrlo me je uzhitilo; poletom ono je vrlo vispreno, sadržajem pako prevazilazi u vrednosti regent Dragi Kamen, kojeg su vtrjenjasti francuzi nedavno prodali jednoj ruskoj grafici tatarskog porekla (čeri knjazja lusupova, vodećemu lozu od bivših tatarskih careva kazanskog carstva, prvog kneza ruskog carstva) gotovo za bezcenak; 500,000 rubalja!... a megjutim cjenili su ga u nekoliko miliona jednodušno svi poznavaoći dragog kamenja, kolikogod jih je bilo na svetu od vremena kad je rečena dragocjenost postala vlasništvom francuskih kraljeva. Kad o tom saznado iz novina pomisli: quem Deus perdere vult demontat!... a da su oni nesumnjivo odregjeni na pogibiju ako ne fizičesku, a ono na svaki način na političku, to mislim zbiti će se na svaki način može biti istečenja sadašnjeg vjeka... jerbo njihova bezakonija i opačine daleko nadminule su poganštinu i pokvarenost stanovnika Sodome i Gomore... jerbo hulje i svakovrstna svetotajstva, počinjena njimi protiv presvetog Isusa Hrista za posljednje desetgodište, tako su neobična i strašna, da se čoveku dihanje od snebivanja zaustavlja, kad o njima upustiti se u dulje razmišljanje, naprimjer bacanje iz škola i zapljenjeni monastira i raznih drugih pobožnih zavoda nevino-svete embleme Presvetog Isusa na ulicu! Za ovaku nečuvenu uvredu Božjega Sina, Pogani Pariz biti će tako razmravljen nemačkima Krupovima topovima, da na njemu neće ostati kamen na kamenu!... Budućnost posvedočiti će da ovo moje predskazanje nije bila pusta lakerdija... Ništa im ne pomogoše i 200000 ruskih bajoneta, jerbo sve zemne armade u sravneniju božanske mogućnosti Presvetoga Isusa ravne su komarcu... Rusija će učiniti nepopravimu pogrešku ako uznaštaji odvratiti udarac nemačke od tako strašne huljitelji i ce grešnice Spasitelja našega; jerbo stim riskovanim svojim postupkom može naučiti ona taki gnjev božji na sebe, koji radi njezine sreće i veličine može postati vrlo fatalnim. No dosta o ovome. — Knjiga Vaša dlja braće bošnjaka biti će na putu života to, što kompas mornarima na morskoj pučini!... Bog da Vas blagoslovi i nadari dugoljetijem, jerbo Vam je glavica vrlo darovita i genijalna.

Vrlo se obradova kad doznado da³² nje upinjanje da barem statistiku makedonsku svršim što skorije, jer može biti s njenom pomoćiju i pobjeda nad klevetama Lamanskog laglje će se postići; a tek kada se to sbude moći ću misliti o svojem životopisu. Molite premilosrdnoga Boga da me zaštiti i izbavi iz pandja mojih nenavistnika, i tada brzo će se ispuniti naša obća želja. Toliko zasad o mojem položaju, jer sam tako smućen i rastrešen, da neznam gdi mi se glava nalazi: na ramenu ili na vršini velebića!...

Pozdravite ljubazno veličanstvenog o. fra. Augustina Oršolića i kažite mu, da me je neizkazano zadužijo s njegovim cinjenim darom; gledaću, ako me sveblagi Bog poživi, da moju hvalu izjavim mu takogjer s nekim vidnim znakom; dalje molim da izjavite moje štovanje fr. Iliji Oršoliću i svima Tolišanima ukupno s oo. Vašega čuvenog Monastira Plehana; o. fr. Antu Vladića i milog prijana fra Iliju Benkovića.³³ O ocu Vladiću

³² Biće, da ovdale fali veći odlomak. Primjedba izdavača. — No možda je ostalo u peru samo slovo „lj“. Op. ur. N. S.

³³ takogjer priključite k njemu.

zaboravili ste mi zabilježiti to, što sam želio znati. Očekujem s neterpenjem da čujem da li je fra. Gergo Martić poslao u Tolisu kopiju pisma, pisanog kanoniku zagrebačkom Gašpariću? Ako ga slučajno nije poslao, neka Vam barem javi da li ga je primio, jer može biti da je i naročito zadržano od poštanskog ureda da vidi nema li u njemu nekakih tajna zamašitih... Ako kaže da takog pisma ni je primio, tada ću za njega tražiti naknadu od ovdašnje pošte, jer je bilo poslano „erga-retur-recepisse“. Ne zaboravite i gušćija pera. Za prvi mah dosta bi bilo i 25 komada. Ako jih slučajno pošaljete, ne cenite jih skupo na pošti, jer ovdašnja tamožna (mitnica) strašno dere; za Vaše tri knjižice uzela mi je gjumruka blizu 2 rublja! Pera ne treba ceniti, ili ako jih ocenite, stavite cenu 1-oi forinti, a na nadpisu napišite da svežanj sadrži 25 gušćijih pera, pa već koliko bude gjumruka. Vrlo Vas molim da mi javite kad su pomrli: fr. Ilija Starčević, fr. Stipo Marijanović, Josić, fr. Petar Čičak, fr. Andrija Barukčić, Župarić, fra. Joso iz Vidovica, fr. Juro Čović, fr. Jero Zečević. To su najmilije osobe iz mojeg detinstva.

To što ste natucnuli odnosno Josića kad sam išo k njemu u Djakovo iz Beograda, tako je kao što predpolazete. Sve će Te znati u svome... no sad nikako ne može biti, jerbo se borim upravo s gladnom smrtiju!... ovo Vam govorim ozbiljno a ne iz šale. — Tada mi je saobćio, da moji posavci ni su onoga vremena bili onako bogati kao u vreme mojega djetinstva u Tolisi, već da su vrlo osiromašili. Vreme opadanja njihovog blagostanja da je počelo oko 1840 godine, upravo od onda kada je pogana noga čudovišta Omer-paše, Latasa graničarskog, stupila u čistu i poštenu našu domovinu i počeo uništavati pravice bosanskih begova. Zemlja mu kosti izmetala! vrlo bi rada znati koliko razlika odnosno stibre, koju su plaćala naša braća s vremena spomenutog hrvatskog prokletca Latasa i one, koju sad plaćaju svojim novima gospodarima. Vjerojatno sadašnja poreza veća je od one? Pišite mi prostrano o svemu, neću Vas zbog toga u nepriliku dovesti. Javite mi obširno za svako važnije zloupotrebljenje, koje slučajno sluči se u selima bližima Vašoj residenciji.

Grleći i ljubeći Vas kao rođenog brata, ostajem uvjeravajući Vas o nepokolebimom mome prijateljstvu i predanosti k Vama.

Vaš srdcem i dušom prijan i brat Arheolog Stipo Verković Ugljarac,

P. S.

Zaboravili ste mi zabilježiti mjesto vašeg rođenja. Šematismum argentinae provinciae očekujem znatizeljno. Još jedan put bratski pozdrav svima oo. Vašeg Monastira Nevskij prospekt dom 88, Kwartira 82 ovo je neobhodno staviti na svakom pismu

III.

...Nego krvopije zakupnici ne zadovolje se samo sa desetinom plodova s njiva, nego ju rasprostrane i na take predmete, za koje odpre nikada ništa nije raja plaćala, naprimer za voće rasteće u vrtlima i zelje, šljive, sitnu domaću živadu i t. d. Čini mi se za šljive nešto je plaćeno pod imenom kotlarine ili za pecivo rakije, no ta dacija bila je tako neznatna da se nimalo ni je osećala. Nego nenasitni zakupnici i na šljive udare toliku drakonsku porezu, da kukavnome seljaku ne ostane baš ni mrvica! Na koliko je bila čudovišna dacija od šljiva može se suditi po tome što vrlo često slučajno se je da u mnogim selima neki gazde ni su hteli ni dotaći se šljiva, već su jih ostavljali da same popadaju na zemlju i izgniju! Razumije da u ovako paklenom stanju seljak bosanski nije mogao dugo držati se, već morao je sasvim obogaljiti“. Ovo Vam je, mili fra. Joso, tek vrlo mlitava slika stanja naše nesrećne Bosne od vremena Omer pašina do hercegovačkog ustanka koje sam narisovao po kazivanju Josića, no nesumnjam se ni najmanje da je ono bilo daleko užasnije od ovde izloženog opisanja. No kakovo bi i ne bilo stanje pučanstva naše Domovine do hercegovačkog ustanka sadašnje njezino stanje treba da je devet puta gore od onoga, u kojemu je čamila do dolazka njezinih sadašnjih nezvanih vlastitelja onamo... Stanje pako Bosne u vreme mojega djetinstva bilo je pravi raj u sravnjenju sa sadašnjim njezinim stanjem i poredkom kao i onim bivšim pre više spomenute bune. Ja sam iz mladosti još silno mećtavao i želio da Bosna dobije onaki položaj, kao što je bio u Srbiji pod Milošem Obrenovićem i za vreme vladanja Knjaza Aleksandra Karagjorgjevića, no moje i Josića burne želje i meće ne ispuniše se... No predobar je Svemilostivij Bog! Ja Te uvjeravam dragi braco da će u nedalekom budućem i nad našom milom domovinom sijnuti „lipi aranju ezki dani...“ Tada će se tamo taki poredak zavesti, o kakom evo mećtavam ce o vek t. j. 6 talira od porezke glave na godinu i ni prebijene pare više. S tim dohodkom budući istiniti otac Bosne treba tako umno da podmiri sve potrebe vladine, kako bi najmanje jedna $\frac{1}{4}$ od godišnjih dohodaka ostavljala se na stranu radi rezervnoga fonda Razumije se, sličnoj ekonomiji u obitelji moguće je očekivati samo od vlastite matere, a nikako od

mačihe... No ja sam tvrdo uvjeren, da će moj Sveblagij Božanski blagodjetelj Iisus Hristos našoj Bosni poslati takog utješitelja, koji će k svima Bošnjacima biti preispunjen nježnostju p r a v e m a j k e... Moj Božanski dobrotvor i zaštitnik do sad mi je ispunio sve moje želje... te sam duboko uvjeren da i ova neće biti odbačena. Dakle terpenje i nada na Boga, pa će Te viditi kaka čudesa nenadno sbiti će se nad Balkanskim polu-ostrovom... mladi ste i nadam se nesumnjivo da ćete sve ovde predskazano doživiti, a može biti i ja, i ako sam prilično daleko umakao od Vas po godinama... No dosta već o ovome, jer imam još i drugih mnogo glavobolja. Na ovu temu produžicu moja umstvovanja u buduće; jerbo što ja znam Vi ne znate, te bi rada blagovremeno o tom prepraviti Vas, da Vas dogagjaji ne zateču nenadno. Mečava i vir strašni počimaju neprimetno podizati se sa Zapada na nebesnom svodu, koji iznenada sa strašnim šumom različe se nad grešnom Evropom, da smije ravnim u visinu gori Hymalaja gomile smeća svakake nepravde i zloće, proizlazeće od sadašnje čudovištno ateističke civilizacije... Srećan će biti taj koji stigne na nočište pre nastupljenja oluje... Darmar će biti taki kakvog nije vidila Europa od vremena Afile i Džingis Hana. Tko će izneti čitavu glavu iz spomenutog potopa vatrenog, to je samo jednom smrtnom poznato još od 1880 godine. Vi dakle dragi Fra. Joso imajte nadu na Sveblagog Boga i Divu prečistu Mariju i neprestano budite na molitvi, da Bog predobri smiluje se nad nesrećnom Bosnom.

Molim ne pišite mi više o tome što ste pisali u poslednjem Vašem pismu, jer je sve to meni poznato bilo kad Vas još ni na svetu nije bilo! Osim toga sve to ima u vrlo genialno napisanoj Vašoj „a g r a r n o j“ knjigi, već pišite mi o stvarima meni nepoznatima, naprimjer u svakom pismu saobčite mi nešto „i n f o r m a c h r o n i c h e“, o nepravdi i globenju, koje tamo od vremena do vremena događa se po raznim mjestima prostrane Bosne. Take stvari vrlo me zanimaju zato, jerbo namjeravam u svoje vreme pisati o „formi parlamentarne vlade“, te slični podatci nužni su mi radi spravnjenja iz među forme oligarkičke i absolutne; dokazati ću da je Austrija bila pravim rajem pod Meternikom, a sadašnje njezino stanje daleko gore je od stanja i samog kinezkog carstva... Tome svemu pako kriva je p a r l a m e n t a r n a f o r m a v l a d a n j a i t. d.

S velikim netrpjenjem očekujem pera... jerbo strašno očajavam pišući s nepovoljnim perom. Pozdravite sve otce Vašeg Samostana, Toliške i druge. Kažite fr. Iliji Benkoviću da mi opiše istoriju Ugljare sadašnju, to jest koji su u životu od koljena kneza Marijana Benkovića i njegovih 4 ili 5 sinova, za jednim iz koji bila je udata moja tetka Mara. Kad je umro onaj drugi Benković? Vjerojatno on je bijo stric fra Ilije Benkovića, sadašnjeg župnika u Bosanskom Brodu? može biti da je sin i moje tetke Mare? — Kažite Tolišanima, da će se pokajati ako na mene ne obrate pažnju, koje sam dostojan. Ne zaboravite javiti mi koliko ima oo. s prezimenom Oršolić? Pozdravite Vaš rod u Potočanima. Tamo sam noćijo putujući u Zagreb, a župnik je bijo fr. Ignjat Salatić. Posle tri godine, 1840. bijo je župnikom Fra Luka Dropulić tamo iz Križevca. Ponovite molbu u Tolisi da Vam kažu, da li je kopija pisma kanoniku Gašpariću tamo došla od fr. Grge Martića? Molim pišite jasnije, jer njekoje reči baš nikako ne mogu da pročitam.

U moje vrime bijo je u Bosni taki rodoljub-spisatelj kao Vi o. Jukić. On siromah mnogo stradao radi svojeg poštenog mislenja od pakostnih fratara, prinadležeći k stranki nečestivog biskupa Barišića, kojemu bolje je dolikovala j a n i č a r s k a č a l m a, nego b i s k u p s k a m i t r a!...* Strašno b e z a k o n j e o Barišiću uznao sam 1843 godine u Duvnu od o. fr. Mijata Kutliše, župnika Duvanskog, kazao je više spomenuto pod večeri i pred četiri druga fratra iz obližnjih župa, i ljudima koji su jih provodili na putu i pred njegovim sluzinčadima. Zaboravili ste mi kazati što sam Vas pitao odnosno o. fr. Antuna Vladića. Zbilja, zaboravi još nešto vrlo važno. Blagodušnog Jukića, usled potvore Barišićeve stranke, Omer paša okujega u singir i pješke pod stražom pošalje u Carigrad preko sve Bosne i Makedonije do Soluna. U Carigradu oslobodiga od bjede Generalni Konsul Anton plemeniti Mihanović, Hrvat. Moja stvar kod cara još ni je svršena, nadam se da će ovaj put molbenica mi biti uslišana.

Tako sam ovoga časa smeten jednom dosadom, da nikako ni sam u stanju kopirati ovo dugo pismo, sadržaj kojega vrlo interesira... Nego nadam se da će mu uspomena kod Vas biti sačuvana.

S bratskim zagrljajem ljubeći Vas i želeći Vam zdravlja i svake sreće, ostajem u nadi polućenja od Vas takih vjestih, koje me iz bliže zanimaju.

Vaš istiniti prijatelj Stipan Verković.

* Isp. Matasović, Fojnička regesta (Spomenik Srpske Kr. Akademije nauka knj. 67. str. 377. — Op. ur. N. S.

Petrograd 12/24 kolovoza 1887.

Dragi moj prijatelju Fra Joso!

29 Lipnja saletila me je iznenada jedna tako izvanredna napast, koja ne ustupa paklenima mukama i koja evo do danas gnjavi me i trza s takim bješenvom, kao što čini tigar s divljim veprom, kad nenadno nabasa na njega u Kirgizkih pustara, nikako nemogući da se iščupam iz njezinih pandja... a dokle to nebude, biću nesposoban za svaku radnju, dapače i ovo pismo pišem s krajnim usiljem. Evo u kratko istorija spomenute napasti.

Moja obitelj u Listopadu mjesecu 1884. g. preseli se iz Seressa u Филиппополь (Filippopol!), gdi je proživala do Lipnja mjeseca, a tada odanle, preko Jedrene и Цариграда, uputi se u Russiju i srećno prispije u Odessu, gdi eno i sad čami, neimajući s čime da produži put dalje put Petrograda. Ona iz Filippopolja krenula je na daleki put ništa ne javivši mi unapred o tome; na ovaj dešperatni korak prinudilo ju je strašno gladovanje, jerbo ja ni sam bijo u stanju uredno da joj šaljem novčanu podporu i da ne bude našla se jedna dobra i blagodušna starica-baka bugarska, ona bi po svoj prilici do sada umerla od glada, t. j. obitelj moja, sastojeća se iz supruge i čerke. Rečena velikodušna bugarka hranila jih je poslednju godinu, a videći da jim ni novčića ni sam poslao kroz celu poslednju godinu, sažali jih, i dade jim na put 15 lira, predpolagajući da će se naša sreća na bolje okrenuti kad se u severnoj Sodomi i Gomori ukupno sjedinimo posle tako dugog rastanka. Ali evo muke. U Odessi svrše jim se novčana sredstva te zbog toga ne mogu odanle nastaviti put dalje, već opreme mi telegramu da jim pošljem 160 rubaljah, te zbog te ništave summe evo oću da s pameti sigjem, nemogući ju od nigdi dobiti, a megjutim u mene ima vrlo pouzdana garantija za rečenu svotu: u starih makedonskih novacâ prvoklasnoj rjedkosti i važnosti, nego ruskog čovjeka srdce nemilostivije je od vučijega... kao što ću to dokazati gromoglasno u mojemu životopisu. Komu ni sam se javljao za poslednjih 40 danah s molbom, da mi pozajme spomenutu svotu (više od dvadesetorice), no veća čast ih mahne rukom da odlazim pre nego mognem objasniti se zašto sam došao k njemu!... Koliko puta, braco, kroz ovo vreme strašne duševne trzavice, kad me je očajanje i sjetovanje dovodilo do polu-ludila, zavapijo sam glasom utopjenika: „Ah! da bude prokleta ruska zemlja i onaj koji prvi put pohvalijo ju mi je!... Kad u njoj evo kroz četrdeset dana s Diogenovom lampom ne mogu (u prokletom Petrogradu) da nagjem istino čovečnu i velikodušnu dušu, koja bi mi pomogla utoliti strašnu muku brez svake svoje štete. A znaš li, dragi Fra Joso, tko je bijo taj, koji je to učinijo, t. j. od kog sam prvi put čuo pohvalu o Rossiji? To je bijo smetenjak Ljudevit Gaj! On me je do ludila napunijo simpatijama ruskima i s pravoga puta gurnuo me na krivi, po kome lutajući tamo amo, kao lagja ostavša na morskoj pučini bez dumena, na posledku dospijem do stupice ili mreže ovdašnjih ruskih bezdušnjaka Fari-seja, u kojoj se tako sputam i zapletem kao muva u mreži pauka, da evo kroz punih deset godinica nije mi bilo moguće maći se ni napred ni natrag... Rečenu mrežu spleli su mi dva prokleta ruska: profesor ovdašnjeg Universiteta Vladimir Ivanović Lamansky i knjaz Aleksander Ilarionović Vasiljčikov, koji su onoga vremena, u vreme mojega dolazka ovamo, bili najvlijateljiji u ovdašnjem panslavističkom obšestvu. Oba oni imaju srdce istovetno sa srdcem vuka i hijene... I tako, dragi pobratime, kako su počeli sisati mi krv spomenuti dva ruski vampira, kao što sisa pauk krv muve kad mu se zaplete u mreži, do danas ni su se nasitili, već produžuju lokati ju bez oduška pasjom hitnjom... A kad će to prestati, to je poznato jedino mojemu Sveblagomu Božanstvenomu Dobrotvoru Iisusu Hristu. Moje će ovdašnje patnje prestati tada, kad On rekne Svojim svemiloserdnim Božanskim glasom: „Non plus ultra!“ Nego, braco, ovoga časa ja ni sam onaj koji sam bijo pre 10 godina kad sam ovamo došao; od onoga Verkovića ni je sad ostalo ni najmanjega traga, jer sad naličim na suvog bakalara, dočim sam tada u najboljem cvetu razvitka nalazijo se... jer nije šala isisavanje krvi kroz tako dugo vreme od dva nenasitna ruska vampira: Lamanskog i knjaza Vasiljčkova; posljedni već davno crko je, no ima još mnogo drugih ovde (slični njemu) u Ministarstvu Inostranih poslova i drugih Zvaničnih mjestah, njegovih pobratimah, koji Lamanskomu usrdno pomagaju sisati i locati moju krv — — — no ostavimo metaforu na klin, a da imenujemo stvar pravim svojim imenom, t. j. koji bezprimjernim klevetanjem nikako ne dadu mi do cieli doći! Sva od upliva velika Gospoda kod Dvora Carskog sputala su se u paučini Lamanskog, te ni jedan ne smije kod Cara podići glas u moju obranu, bojeći se da bi jim mogao za to Lamanskij svariti takvu kašu sa klikom svojih klevetnikah, koji ne bi bili u stanju pokusati do svršetka ovoga vijeka XIX, najhimbjenijega od sviju drugih

vjekova!... odnosno ljudske pokvarenosti, osobito u čudovišnoj Rusiji. Kao što reko, ako za mene spasenje ovde javi se, ne će biti s pomoćju čoveka, nego samo sa čudom Presvetog Sina Božjeg Isusa Krista!

U mojemu životu ima tema: tri najcrnija i najprokletija dana u životu mojemu: Prvi dan, kad sam se sreo sa fantastom Gajem, koji me je do ludila prepunio simpatijama ruskima, koje su me potpuno napravile nesrećnim, bez njih bi ja bijo najsrećniji čovek na svetu; 2-gi dan jest onaj, kad sam se sreo s jednim važnim ruskim čovjekom, koji mi je pričinio materijalnu štetu (hotimice) oko sto hiljada (100.000) franaka; 3-i dan jest, kad sam se nenadno upoznao u Jugoslaviji s jednom čudovišnom ruskinjom, koja u zlobi i svireposti ne ustupa biblijskoj zmiji; da je u istinu tako, pokazuje nesumnjivo sledeći epizod.

Vrativši se nanovo u Rusiju iz Beograda, kud sam išao posle „археологическаго съѣзда“ u tatarskom gradu Kazanu (to je bilo okolo kraja kolovoza 1877 godine, a morao sam zato vratiti se u Beograd da svršim račune sa sinom pokojnog Šafarika, majorom Pavlom, kog ni je bilo tamo oko Uskrsa iste godine, kad sam prvi put tamo došao iz Makedonije, te da posle primim moje staroslavjanske rukopise, koji su kod njegovog oca nalazili se na proučenju duže vremena. U Beograd prispijo sam u Listopadu i bavio sam se tamo do 9. Decembra, t. j. onda kad je Srbija objavila Turskoj drugu vojnu, i posle s poslednjom zimskom ladjom, t. j. predzimskom uputim se po lipoj Savi u Sisak, a odande u Zagreb, gdi provedem zimu 1878 godine od Prosinca 1877 do ožujka 1878, — i tada preko Kaniže i Beča krenem put Rusije, kuda prispiem pred Uskrs), kako ovde tako i u Moskvi raspitivao sam za više spomenutu hijenu rusku, nego nitko nije znao ništa kazati mi o njoj gdi se nalazi; ipak posle dugih raspitivanjah pogje mi za rukom, dobrotom preplemenitog bibliotekara moskovskog Universiteta Gospodina Petra Aleksjeviča Безсонова-Bezsonova napasti joj na trag. To je bilo u rujnu mjesecu 1878 godine, kad sam iz Petrograda po drugi put pohodijo Moskvu, posle povratka iz Beograda i Zagreba. Ona je tada stanovala u Moskvi i imala je obitalište baš redom s mojim, t. j. kuća u kojoj ona kvartirovala je ležala je do kuće u kojoj sam ja bijo privremeno nastanio se. Ona je zauzimala ponase kvartiru i nikoga od svoje rodbine pri sebi ni je imala, nego radi društva valjda pri njoj nalazila se je jedna njoj slična vještica rodod iz Moskve, kći jednog generala, imenom Marija, i kao što se čini bile su svezane uzlom tvrde družbe. Poslednja nikako ni je htela kazati mi svoje prezime, premda više puta napominjao sam joj o tome. Obe bile su djevojke ni odviše mlade ni odviše stare; prva mislim bila je već preturila 30 godinu, a druga nije odveć odstojala od spomenutog broja. Osim kuvarice druge služinčadi ni je držala. Obe svršile su viši kurz — Universitet.

Kad jim se predstavim, obe predusretnu me s nepodraživim upravo sirenskim miljem i ljubkosti onako, kao što su me prvi mah u Zagrebu primile, kad sam imao nesreću s njima upoznati se preporukom mojega premilog učitelja Dra Antuna Molnara u ožujku 1877 godine. Odma mi predlože, da svaki dan, bez svakog inžiniranja, k njima na ručak dolazim, koji u 4 sata po podne stavlja se. I tako, oko pol godine, od rujna 1878 do veljače 1879 godine, neprestano kod njih ručavao sam. Čovek blagodušni, koji smatra na stvari površno, videći ovo njihovo izvanredno stanje i pažnju prema meni, nesumnjivo pomislilo bi da su one zaljubljene u mene do ušiju! Ja pako ovu njihovu pleneću blagonaklonost u meni pripisivao sam tome pogubljenju, što one kao vatrene sveslavjanke rodoljubke visoko cene divno rodopsko naučno otkritije (pronalazak) i uzhićuju se njime, te radi moje izvanredne zasluge na naučnom polju obasiplju me tako izvanrednom ljubkostju. Megjutim kao što se je docnije pokazalo, ovoga njihovoga majmunskog previjanja i uslužnosti pred menom sasvim drugi uzrok bijo je, koji meni ni u snu nije mogao na pamet doći, i da ne bude nadošla nenadno jedna slučajna okolnost, može biti ova njihova tajinstvena uvrta ostala bi na svagda ne odgonetnom.

Buduć Vseslavjanska Vzaimnost još iz ranije moje mladosti potpuno srasla se ne samo sa duhom, no i sa svim mojim tijelom, i predpolagajuć u njima istinite ruske patriotke, t. j. rodoljubke, razumije se da sam često pri ručku i inače u toj uzajamnosti obćeslavjanskoj pred njima svoje misli razvijao, dokazujući da van ruskih slavjana budućnost može potpuno biti obezbeđena jedino u tesnom savezu s ruskim carstvom, inače sve njih postiće, malo po malo, udes polapskih slavena. Megjutim, na ne malo moje čudenje i snebivanje, one nikad ni su se odzvale o spomenutom predmetu s takim oduševljenijem, kao što sam to ja činijo, već svaki bi put sasvim preko volje, kao što se veli „iz neba te u rebra“, po nešto primjetile na moje vatrene deklamacije ne odgovarajuće ni najmanje mojoj temi... bilo je očito da one nimalo ne sočustvuju toj ideji, koja je mene tako silno talasala...

Premda su vrlo pažljivo izbjegavale s prva pravo izraziti se kako misle o slavanskoj uzajamnosti, ipak starija nagje za blago jedan put taku primjetbu učiniti, iza koje

već ni je moglo biti nikake dvojbe, da one ne samo nimalo ne sočustvuju slavjanskoj vzajmnosti, već šta više da se od nje preko mjere gnušavaju. „Kao što se vidi, vi, gospodine Verkoviću veliku nadu polagate na tu slavjansku uzajmnost, nego vrlo sumnjam se da će se kadgod te vaše meče moći ostvariti s pomoćju Rusije, jer treba da znate da zvanična Russija ni najmanje ne brine se o napretku i blagovanju samih rusah; kad dakle ona nemari za rođjene svoje jednovjerce i srodnike, kako se može očekivati da ona bude više nježnija k drugima slavjanima, stojećima dalje od nje i po jeziku a od časti i po vjeri, jer gotovo više od polovine van-ruskih slavena ne pripadaju Pravoslavnoj crkvi. Kako sadašnja Rusija vrlo malo brine se o blagovanju i sreći svojih podajnika, mislim da će vas o tome potpuno moći ubjediti sledeći primer. Sa ukinućem robstva u Russiji hiljadama poštenih ruskih familja spale su na prosjački štap(?). Naprimjer moj otac za vreme nevoljničtva imao je dohoda dve stotine hiljada (200.000) rubalja, a po oslobogjenju seljaka od dvorjanske flake sve to izgubi, tako, da se očuti u položaju pravoga prosjaka... jer posle ni jedne kopjeke ni je polučavao iz onoga istočnika, od kuda je pređe dobivao spomenutih dve stotine hiljada rubalja. Slični primjera ima sijaset u Russiji“. Ja upravo sledim se od užasa čuvši nenadno taku ispovjed iz usta žene, o kriposti, čovečnosti i rodoljublju koje s prva imao sam tako vispreno mnjenije, jerbo bi se bijo pre smrti nadao nego da ću od nje moći čuti sličnog šta! Sad se osvedoči, da u njoj nema ne samo ni iskre istinoga rodoljublja, već da je taka mrcina i pogan, kojoj ravnu tek ako bi moguće bilo pronaći megju krvopijama naše nesrećne braće bosanske raje: agalarima, begovima i magjarskima činovnicima. Tako onoga vremena baš nimalo ni su mi bili poznati odnošaji ruske carevine, nikako ne mognem ubjediti se o temeljitosti njezinog tvrgjenja, te sledeći uztek napravim njezinoj izjavi. Mene, rekнем, neizrečeno udivljava i snobiva vaša izjava, jer nesumnjivo smatrao sam, da su vlasnici ruskih nevoljnika primili nagradu³⁴) za oduzete jim stare pravice. Slično nevoljničtvo kao rusko postojalo je takogjer i u Austriji, osobito u magjarskoj i u horvatskoj kraljevini, no vlastelini one strane primili su podpunu naknadu za izgublenu tlaku, te i nadalje onakima istima favoritami fortun. ostali su, kao što su bili za vreme tla k o v a n j a sirotinje magjarsko-horvatske“. Ne, ne, gospodine! ruski vlastelini nikakve nagrade ni su polučili za rabotu svojih bivših robova, uvjeravam vas ozbiljno“, i stim polemiziranje svrši se. —

Posle spomenute izjave, o ovoj ruskinji ja sastavim sebi sasvim protivno položeno mnjenije onome, koje sam pre o njoj imao. I ni sam mogao dovoljno da se načudim zbog kakvog uzroka oni tako tajinstvenu pažnju meni ukazuju, kad je očito da u njima sasvim ne samo nikakvog slavjanskog čuvstva nema, nego još ni najmanjega sostradanija — supatnje — k nesreći bližnjega neimaju... Tu zagonetku, kao što je pomenuto više, razriješijo je tek nenadni slučaj posle 6 mjesecnoga s njima neprestanog doticaja.

Posle više spomenutog slučaja, ja nikad više ni sam jim spominjao ništa o slavjanskoj uzajmnosti, nego sam samo o indiferentnima stvarima s njima razgovarao se. Megjutim one odnosile su se prema meni i na dalje s jednakom pažnjom, kao što su činile iz početka mojega gostenja kod njih. Budući u mene nije bilo nikaki sredstva za življenje, i ne znajući da li ću uspjeti u onome ili ne zbog šta sam u Rusiju došao; zato dok sam se još u Zagrebu nalazijo dogje mi na pamet visprena misao, da pokušam držati se, koliko se bude moglo dulje, kroz podnesenje I toma „Vede slovena“ velikoj gospodi. Spomenutu knjigu napečatao je u Beogradu pokojni Šafarik samo u 600 eksemplara, koji su većom stranom bili razaslati po bugarskoj, a najviše potrošeno je komada od nje u Carigradu i Tulči: iz ove varoši imao sam preko 200 predbrojnika. U vreme ono bilo je poslano iz Serresa preko Soluna u Pariz 200 knjiga u komesiju čuvenom parizkom izdatelju knjiga G. Ernestu Leružu (Erneste Leroux). Kad sam bijo u Zagrebu javi mi rečeni gosp. da je 50 knjiga već prodano po 12 franaka za knjigu, što se tiče drugih knjiga, da nezna ništa pouzdanog kazati mi da li će se još čtogod od njih moći proturiti. Okolo onoga vremena upoznam se u Zagrebu s antikvarom bečkim Eggerom, čifutom, te pišem Gosp. Leružu, da ostatak knjige pošalje u Beč na ime rečenog antikvara. Kod Šafarika najgem 30 knjiga, te jih priberem k sebi. Zamišljeni plan ne ostvaruje se lako. Ali budući njemu su sočuvstvovali profesori Zagrebačkog universiteta Geitler i Hanel, čehi, to njihovom incijativom pogje stvar prilično udarno napred. Prof. Geitler radi primjera, po onome latinskom „exempla trahunt“, podpiše 6 forintih, gosp. Hanel 5 for. Osim toga davali su mi preporuke raznima znancima, te tako moje viteško poduzeće pogje u Zagrebu gladko kao po ledu; jerbo ni jedan, na koje sam imao preporuku, ne odrekne podpisati se u spisak, u koji su zanosili svoja imena oni, na koje sam imao preporuku³⁵, a ni jedan ni je podpisao manje od 5 forintih.

³⁴ t. j. naknadu.

³⁵ hteo sam reći, koji su primili knjigu.

Gosp. Hanel dao mi je 2 preporuke: Rektor Zagrebačkog Konvikta Städteru*), Švabi sa vrlo nabusitim licom, u crta kojeg ni mrvica nema Evangelske smirenosti, isti predusretne me s takim oholim pogledom, kako mnogi ateiste sadašnjeg vremena ne običaju predusretati ni poslednjeg prosjaka! On zapiše 5 forinta. Rečeni Švaba Städter sad nosi titul dolikujući švabskoj nabusitosti: „Arcibiskup slavne i ponosne Bosne Srebrenice“. Sic tempora mutantur et nos cum illis! Rim je strašno opoganio našu milu domovinu i ovakim čudovišnim i nimalo ne slagajućim se s duhom svetoga Evangelija postupkom udaljivši sa biskupskog sjedališta smirenog i krotkog biskupa Vuičića, naše gore lista, i posadivši na njega potomka Luterova! Rim od Konstantina Velikog do danas nikad ni je mislio ozbiljno o proslavljenju evangelske istine³⁶ nego pod maskom Evangelija skrbijo je samo o naslada svetskih, a tajno u duši ismijavao je Presvetog Jisusa onako, kao što čine ateisti evropejski sadašnjeg vremena: francuzi, rusi i drugi, onakom istom bezbožnostiju okuženi su svi pravoslavni gerčki Patriarki sa svojim biskupima i duhovenstvom, oni toliko ljube Presvetog našeg Spasitelja Jisusa koliko i turski derviši... ovo nije izliv nenavisti i fanatizma, nego govorim tako, jerbo znam sve tajne kako gerčkog tako i rimskog duhovenstva, o čemu, u svoje vreme, mislim krupno zagovoriti. Evropejski narodi sad su gore pokvareni nego su jim bili pregji u vreme Jisusova pojavljenja na zemlji... a glavni krivci ovoga strašnog odrodjenja roda ljudskog nitko drugi ni je bijo, osim gerčkog i rimskog svećenstva...³⁷ Sva ova poganština ljudske pokvarenosti biti će sbrisana s lica zemlje potopom krvi, koji skoro nad grešnom Europom razlitiće se...³⁸ A kad olujina mine; taki Jisusovi poklonici javiti će se, koji će Boga imati ne samo na jeziku, nego i na serdču, te će povesti rod ljudski po putu sv. Apostola i ss. oo. prva III vjeka kršćanstva, kad su služitelji oltara mislili više o slavi Božjoj, nego o svetski naslada ovoga sveta himbenoga... tada će našoj Bosni valjati naći biskupa sa k r i p o s t i m a č u d n i m a fr. Augustina Miletića i fr. Marijana Sunjića, o kome sam više puta čuo govoriti u Zagrebu ne samo od gvardiana Rebića i drugih fratara, nego dapače i od svitovnjaka: „Angelus in corpore umano!“ Tako se je izrazio advokat Mikulić predamnom, vozeći se iz Karlovca u Zagreb na deležancu, mislim 1845. godine, ne pamtim podpuno kad je bilo. Mislim takih čistih duša ne će manjkati i u budućnosti u Bosni. No dosta o ovome; daleko sam skrivio s puta! Drugu preporuku prof. Hanel daje mi za Prebendara Zagrebačkog Tkalčića, koji takogjer zapiše 5 forintih. I ovome smetenjaku imam vrlo ljubopitni anekdot prepovediti, no neka ostane za drugi put, jerbo nemam vremena. Mislim da su sve knjige uzete od Safarika potrošene u Zagrebu, osim samo 2 ili 3 komada, od kojih jedan podnesen u Beču gosp. Miklošiću i zapiše u spisak 10 forinti.

Spomenuta dakle ruskinja ozbiljno zauzme se, kroz svoje moskovske prijatelje, da na temelju spiska Zagrebačkog moju stvar odnosno podnosegnja knjige tako uredi, kako bi ovim načinom mogao držati se koliko je moguće dulje. t. j. dokle ne uspijem ili prodati starine za cenu vrlo probitačnu ili polučiti pensiju od ruske vlade, o svemu ovome ona je smišljavala, t. j. i da pensiju dobijem, i darežljivog mušteriju nagjem starinama. Početak podpiski ona učini sa upisanjem 50 rubalja: njezinom primjeru posljedovao je neki bogataš gosp. Košelev, zapisavši takogjer 50 rub. te tako i u Moskvi pogie radnja onako uspješno kao i u Zagrebu. Iz Beča ponesem u Rusiju dva sandučića knjiga, u svakom po 50 komada, a 50 knjiga ostavim kod gos. Eggera do potrebe. Budući 100 knjiga potrošim u Moskvi pre nego krenem u Petrograd, zato javim gosp. Eggeru, da mi i ostatak knjiga onamo pošalje, no od njih vrlo malo potrošim u Moskvi, najviše oko 5 komada, jerbo brzo zatim iz Moskve moradnem preseliti se u Petrograd. Odnosno pensije evo kakve je manevre preduzimala. Osim divnog Gospodina Ivana Sergjevića Aksakova, najpoštenijega iz sviju ruskih ljudi ovoga vremena, ona je bila takogjer veoma štovana i cienjena mnogima ondašnjima znamenitima ljudima iz višega kruga, no osobitu pažnju ukazivao joj je Gospodin Vlastelin Košelev s njegovom Gospojom. Jednog dana kaže mi, da je u Moskvu došla iz Petrograda grofica Bludova, pridvorna frejlina, koja ima znatni upliv kod Dvora, te se je dogovorila s Gospodinom Košelevim i Gospojom, da pokušaju sreću odnosno moje pensije preko rečene grofice.

Nagju umjestnim da Gospodin Košelev daje ručak u čest grofice naročito zbog toga, da tom prilikom upozna moju pokroviteljicu s groficom i tada oni da umole groficu,

*) Stadleru! Očito da mu Verković nije točno zapamtio prezime.

³⁶ i rasprostranjenju po svetu istinoga blagočestija — pobožnosti — sadašnji ateismus čedo je Rima! i razvratnog gerčko-fanariotskog duhovenstva.

³⁷ Moderno je bezvjerje zapravo postalo u XVII. stoljeću u Engleskoj i odatle se dalje proširilo. O tomu lijepo i popularno pišu dr. Rauscher, dr. Marh i dr. Schmidt u Illustrierte Kirchengeschichte, str. 474. i dalje. Primjedba izdavača.

³⁸ poput smrčka Noevog potopa.

da se postara obratiti pažnju Cara Aleksandra II i drugih pridvornih stanovnika na izvanredne moje zasluge na naučnom polju te za to da me nagradi doživotnom pensijom. Posle spomenutog banketa u čest grofici Bludovoj kod gosp. Košeleva, evo što mi je saobćila. Upoznavši ju gospodin Košelev pred ručkom s groficom, po svršetku pira sad su pili kavu, gospoja Košeleva počme pričati grofici o mojem čudnom naučnom pronalazku i njegovoj važnosti koju ima ne samo po slavene, nego u obće po sav prosvetečni svet. Posle dugog objašnjenja o važnosti moji istoričeskih spomenika, umole ju da bude velikodušnom hodatajicom kod cara odnosno spomenutog otkritija, i posle da ga moli, da mi daruje doživotnu pensiju za moje izvanredne zasluge. Grofica obećala im je svetčano, da će uložiti sve staranje kod Dvora za da jim ostvari rodoljubivu želju.

Ne progje mnogo vremena od spomenutog pira u čest grofice Bludove, a Gospodin Košelev opet i drugi slični ručak spremi zbog iste svrhe jednom važnom pridvornom sanovniku. Spomenuti ruski dostojanstvenik veći dio svog života proveo je izvan rusije, s' prava kao činovnik kod ruskih poslaničtva, a posle više godina bijo je sam poslanikom kod raznih Dvora, a kad nastupi starost ostavi poslaničku službu i vrati se u Rusiju. Tada Moskvu posjetijo je zajedno s Gospojom. Po povratku u Rusiju dobijo je višu službu kod Naslednika prestola. Po ručku sa istim ceremonialom počmu uznositi važnost rodopskog pronalaska naučnog pred njim i njegovom gospojom, kao što su nedavno činili pred groficom Bludovom. Kako rečeni ruski sanovnik tako i njegova gospoja daleko više pokazu oduševljenje za moj pronalazak od grofice Bludove. Upitavši gospodina Košeleva. njegovu gospoju i onu drugu ruskinju, koja je zauzimala se za mene, kolika pensija da mi se dade? oni reknu: „oko dve hiljade (2000) rubalja“. Na to on primjeti: To će biti! Njegova pako Gospoja na to nakloni se na uho mojoj ugostiteljici i šapne joj: „Ja ću sama lično o tome Nasledniku govoriti i nimalo ne sumnjam se da će vaš protege polučiti taku pensiju kao što ste izjavili“. Iz ovo nekoliko redaka lako će Te, dragi fra Joso, razumjeti s kakim silnim oduševljenjem spomenuta ruskinja nastojavala je da dogjem do željenje cjeli, zbog koje sam preduzeo put u Rusiju. Ona je bila tako uvjerena o srećnom izhodu svojega hodatajstva nja (interventionis ili zauzimanja), da je o tome unapred govorila pred svojim bližima drugovima, tako, da o ovome prijatnom dogagaju slučajno dozna i jedan Serbin, neki gosp. Toma Bacetić, učivši se u Moskvi (gdi upoznavši se s jednom ruskom udovicom, iz ljubavi ne k njoj, nego k njezinoj perćiji, iznosećoj 25,000 rubalja, — najposle vjenča se s njome, te tako nastani se sa svim u Moskvi, Ona je bila 20 — dvadeset — godina starija od njega), te pohiti tu radostnu vjest saobćiti u Petrograd svojemu Pobratimu gosp. Petru Ostojiću, svršivši školu u Nikolajevu i posle nastanivšem se u Petrogradu, gdi se je zanimao pišući članke u razne Novine ruske i zagranične. Isti Sbin Ostojić, vrlo lep članak napisao je o mojemu pronalasku i saobćio u Moskovskima Novinama „Savremenija izvjestija“ Gosp. Platonova-Giljarova, Gospodin Ostojić čim poluču pismo Bacetića, smjesta sjedne te mi napiše vrlo oduševljenu čestitku za lepu carsku nagradu. Ja pomislim da je on to doznao ovde iz pouzdanog izvora te da mi javlja kao već svršenu stvar. Na žalost ni je bilo tako! On to učini na temelju samo babjih dogonetka iz Moskve... Jerbo evo do danas spomenuta pensija ostala je samo pustom tlapnjom... Nego ja sam tvrdo uvjeren da nikakim načinom više kazano ne bi pretvorilo se u tlapnju, ako tome ne bi bila pomešala upravo ta osoba, koja je iz prva tako burno zauzimala se za ostvarenje više spomenutoga, Ona dakle izradivši mi pensiju s pomoćiju gosp. Košeleva i njegove gospoje, pre nego što ju polučim ona je uspjela pokvariti vlastiti svoj učin... uzrok pako tome bijo je taj, što prvašnje njezinjo blagovolenje i dobrohotnost k meni, nenadno prometne se u bezgraničnu burnu nenavist prema meni!...

I tako, sad ću nacertati to, što je povodom tako preke metamorfoze naprama meni od strane spomenute vještice moskovitske. Predobrog Gospodina Aksakova saleti strašna napad i bjeda na dva mjeseca pre mojega dolaska u Moskvu zbog njegovog vesma ujedljivog govora, držanog njime na sastanku, t. j. u sjednici „Slavjanskog Moskovskog obšestva“ protiv uzakonjivanjâ ili naregenja berlinskog Kongresa. Njegova rodoljubiva reč u toliko sbjesni i pomami ruske diplomate, podrepine Bizmarkove, da rješe sasvim uništiti ga, no velikodušni pokojni car Aleksander II. ne dadne jim nad kripostnim Aksakovim ispuniti svoj zverski umišljaj³⁹ u takom obhvatku kako se je njima htelo, već jim dozvoli da ga mogu internirati nedaleko od Moskve. Te ti ga siromaka surgunišu u bližnju s Moskovskom Vladimirsku guberniju. Njegovi strašni, s hijeninim srcem neprijatelji iz petnih žila upinjali su se da ga proglaše opasnim buntovnikom ruske carevine, te u mjesto privremenog ujutnog (spretnog) njegovog prebivališta u vladimirskoj guberniji, da ga na svagda nastane na kraju Omske sibirske

³⁹ t. j. nakanu.

gubernije, gdi bi mogao pred Samojedima i Tunguzima, kao nekoč rimski Ovidijo pred tomškima Sarmatima u Traciji, izlupati svoja rodoljubiva jadikovanja protiv vapijuće u nebo nepravde poganog akta berlinskog kongresa... Na sreću, ova njihova vučija žudnja ne ispuni se! Silnom protekcijom Naslednika prestola, T. Aksakov iz svojeg kratkog surgunluka brzo vrati se u Moskvu, te opet zauzme svoju službu u „o b š t e t v u v z a i m n a g o k r e d i t a“.

Spomenuta dakle ruskinja često je išla u pohode Gospodinu Aksakovu dokle bijo je u Vladimirskoj pustinji. Jednog dana dakle jutrom, kad je ona nalazila se kod našega Zatočenika u Vladimiriji, dogje k meni njezina sluškinja s porukom od njezine drugarice, da dogjem odma k njoj, jer da ju je posjetijo jedan srbin iz Beograda te želi da me s njime upozna. Pozdravivši se s njime, ona mi kratko objasni uzrok njegovog dolaska, kazavši mi predvariteljno da se zove Vasiljević. po njegovom tvrgjenju, u Beogradu osnovalo se je društvo akcionerno radi gragienja željeznice u Srbiji, te ga je isto poslalo u Moskvu kao svog agenta k gosp. Aksakovu s molbenicom, da isti svojim moćnim uplivom pomogne rasprodaji akcija njegovih među moskovskima bogatašami i obližjih mjesta. Uznavši za postradanje gosp. Aksakova i čuvši da se mi s njime u vesma prisnoj družbi nalazimo, gosp. Vasiljević javijo se je k nama s molbom da mu kažemo, kakim načinom on bi mogao sastati se s gosp. Aksakovim, da mu saobći poruku beogradskog akcionerskog društva. Ja sam mu kazala, da se naša gospogijca ovoga časa nalazi kod gosp. Aksakova i kad se vrati, istom tada videćemo da li je moguće ostvariti njegovu želju⁴⁰. Tako ova vipera. Na to ja rekнем Vasiljeviću⁴⁰ „Boga radi ostavite sad u miru gospodina Aksakova! Ne vidite li kakova strašna opasnost, to jest napast naletila je na njega? Njemu ovoga časa ni je do ništa. U sadašnjem njegovom položaju on ne može ni sebi pomoći, a kamo li drugima... Ako bi se vi javili k njemu, on bi mogao pasti još u veće podozrenje... a oko njegovog obitališta ima sijaset tajnih špijona njegovih smrtnih neprijatelja... koji traže tek sami ništavi povod, s pomoćiju koga mogli bi sasvim sbrisati s lica zemlje!

Posle prigje razgovor na berlinski kongres. On čisto zapjenivši se ot bješestva, počme strašno vikati na Rusiju i psovati ju najgnusnijima epitetima, tvrdeći, da je ona učinila Srbiji⁴¹ u nebo vapijuću nepravdu, dočim bugare obasiplje bezprimjernom nježnostiju i svakakima dobročinstvima. „Ja mu počmem dokazivati da u njegovom roptanju i hulenju na Rusiju nema ni mrvice istine. Da je u istinu tako beldano svedoči taj neumitni fakt, što je Srbija polučila od bugarske zemlje tako znatno parče tri velike nahije: Pirotsku, Nišku, Ljeskovačku i Vranjsku dočim u bugarsku knjaževinu nije unišlo ni jedno srbsko selo! U mjesto dakle bugari, da se žale za nečuveno pristrastije, vidim da Srbi čine to... Što nije ispala stvar Slavenstva tako kao što žele istiniti slavenski rodoljubi, tome nimalo nije kriva Rusija, već Bikonsfeld, Bizmark i Andraš: ako Rusija ne bi htela podčiniti se odredbama kongresa, tada morala bi se hvatati u koštac sa svom Evropom, no ovoga časa ona ni je bila u stanju voditi sličnu vojnu, no što nije moglo biti sad, biti će u svoje vreme... Rusija ne će dopustiti da slaveni budu progutani teutonskim življem. Ona će biti prava majka svima slavenima, a ne jednima majka, a drugima maćiha. Samo treba da van-ruski slavenci pametni i složni budu, i da Rusiji iskreno predani i vjerni budu. Na to Vasiljević bješeno krikne: „Ne, ne! Od sadašnje Rusije nikada ničemu slavenstvo nema da se dobromu nada; kao što do sada, tako i u napredak ona će slavenstvu biti ne majkom, nego najsvirepijom maćihom! Ovu Rusiju valja uništiti! i tek ona, koja će posle ove nadoći, biti će istinita majka svima slavenima!“⁴² Ja sam čisto sledenim se od užasa čuvši nenadano toli buntovnu ekspektoraciju, jer bi se pre bijo nadao gromu iz vedra neba, nego da ću se sretnuti u kvartiri spomenute ruskinje s tako biešenim revolucionerom, i trnci progju mi kroz sve tjelo od prekomjernog lzumlenija (zabune)!... Te dalje ne htednem ni slova progovoriti o politici. Ona ruskinja vipera, kroz sve vreme njegovog buntovnog deklamiranja, s burnim ushićenjem povlagjivala je njegove buntovne doskočice protiv Rusiji, te odma uvjerim se da sam pao u stupicu ne dobročudnih i smirenih djevica, već najkrvoločnijih nihilistka-revolucionerka!... Vasiljevića ona ustavi na froštuku, a pri odlasku rekne mu da dogje na objed, — ručak — u četiri sata. Tek što on ode, ja pristupim k Mariji i rekнем joj: „Boga radi, Gospodično, kako ste vi mogli govoriti tako pred nepoznatim čovekom! može biti da je on špion grofa Шувалова (ovaj

⁴⁰ Ovo je lažljivo ime, jerbo on nije Serbin, već čivut rodom iz Rige, mnim i pokrštenjak, jerbo on u ništa ne vjeruje; osim samo u svoj trbu i u dinamit!

⁴¹ t. j. srbstvu ili srbskom plemenu.

⁴² Razumeva Rusiju republikansko-nihilističesku, s knjazem Krapotkinim na pročelju.

bijo je najsmertniji neprijatelj kriptnog Aksakova; on je na kongresu prodao Rusiju Bikonsfildu, Bizmarku i Andrašiju, i njegova „vjernopoddannost ruskomu caru“ vrlo je bila problematična onoga vremena...). te naročito govori je u takom tonu da vas na led navede! Ona odgovori: „A, ne uznemirivajte se nimalo, Stepan Ilić: ne bojim se nimalo; na sudu odnos bez svedoka ne važi ništa...“, Ja naročito za to pribjegnem k spomenutoj doskočici ne bi li s njom mogao zagladiti u viperi neprijatno upečatlije, prouzrokovano mojima primjetbama Vasiljeviću, ako je ona u duši doista okužena „buntovno-nihilističeskima“ načelima no uzaludu mi je bila uvertura, — vox missa nescit reverti!... Za nju nimalo ni je bilo važno to, što je išlo u uztuk bezumno-živinskomu bulaznenju poganog nihilista Vasiljevića, već je za nju imala značenje ta okolnost, što je slučajno, hvala nenadnom sukobu s Vasiljevićem, blagovremeno doznala, da sam ja sasvim neprilagodim za ono viteško poduzeće, za koje su me iz prvice bile namenile upotrebiti... te namisle sasvim okrenuti mi legja. To se je sbilo odma posle povratka one druge vještice od gosp. Aksakova. Pri prvom sukobu s njome ona pokaže se vrlo kiselom izvinuvši se da ju boli zub, razumije se, to je kazala tek pro forma da se ne dosetim koji je pravi uzrok ove njezine kiselosti. Onoga vremena učili su u Moskvi dva crnogorska mladića Radonić i Kalugjerović; u ovoga poslednjega vipera Marija bila je do ušiju zaljubljena. Dokle smo bili još pri ručku Kaludjerović dogje k njima. One ponude mu da sjedne da ruča, on blagodari, rekao da je već ručao. On ostane kod njih do večere. U to vreme one mu prepovede cjel dolazka Vasiljevića u Moskvu i upitaju ga kako on misle o toj stvari. On izjavi da namjera Vasiljevića čini mu se sasvim sumnom i nerazumljivom. Znajući u Beogradu da je gosp. Aksakov postradao i iznebuha javlja se otuda čovek k gosp. Aksakovu radi prodaje akcija nekakog „železnodorožnog društva beogradskog“, taj postupak ne svigja mu se nikako ni pravilnim ni iskrenim odnosno gospodina Aksakova. One, koji su Vasiljevića poslali u Moskvu k gospod. Aksakovu, nikako iskrenimi počitateljima i dobroželateljima njegovimi ne može smatrati. Njegov zemljak i součenik Radonić upravo u ono vreme, kad je gos. Aksakov postradao nalazijo se je u Beogradu (bilo je vreme vakacija) i svi beogradjani tako su se burno obradovali nesreći, koja je nedavno snašla čelovjekoljubca gosp. Aksakova, da su tu svoju bješenu radost htjeli podsladiti veličanstvenom iluminacijom i fejerverkcom, upravo takom, kakvu su napravili Zagrebčani u vreme pada Plevne.⁴³ Dovle gos. Kalugjerović.

Sledeće noći javi mi se takovi neobični san, koji me vrlo ne samo smuti nego još i dosta uplaši. Nagjem se sam u sobi gdje one ručavaju; bila je noć i kroz prozor svetile su u sobi zrake mjeseečeve, na astalu i na armaru bilo je nekoliko tanjura razpoloženo⁴⁴ s ostatcima jela na njima. Ja počnem obilaziti oko sofre i armara nagibajući se nad svakim pijatom da vidim kakovo jelo na njemu nalazi se. U vreme kad se nagnem nad tanjurom, na kojemu su ležali kolačići i razne druge poslastice iz brašna, nenadno do mojega sluha dogje nevidimi glas govoreći mi: „Brzo bježi odavle, ovde nije za tebe mjesto; ta jela za tebe su otrov! pogledaj u kut i vidi što tamo ima“. Na jedan ili dva koraka od mene daleko, uz peć, stajao je nokšir pun excrementov! Ja se silno sgnusim i probudim se. Rečeno snovidenije taki strašni utisak napravi mi, da smjesta rješim nipošto više ne ići k njima na ručak, i oni dan ne pogjem k njima. Pred večer dogje k meni njihova sluškinja i upita me, zašto nisam došao na ručak? Ja izjavim da ne čutim sebe sasvim dobro; ako do sutra ne bude mi bolje, javiti ću o tom ranije, da me ne čekaju s ručkom. Drugi dan kad se javim onamo oko ručka, kuvarica na vratima rekne mi, da je starija barinja bolesna i leži na krevetu, mlagja otišla je u posjete“. Te tako odem da tražim ručak u lokandi. Još spočetka mojega kostiranja kod njih, ja odnesem k njima 8 važnijih staroslavjanskih rukopisa i okolo 30 rukopisa s rodopskima spomenicima, da obrate na njih pažnju Gos. Košeleva i drugih važnih lica, koji k njima dolaze u posjete. Drugi dan baš kad sam smišlavao kako rečene stvari da uzmem k sebi; da li sam da idem uzeti jih, ili da pošaljem sluškinju gazde kvartire kod kog sam obitavao, nenadno otvore se vrata od moje sobe i na moje veliko udivljenje vidim gdi nosioc kod vrata sperti sa legja veliku vreću do vrha prepunu sa stvarima. Ja upitam što je to? On odgovori od barinje Anjute, i uruči mi njezino pismo, u kojemu javljala je, da je bolestna te ne može dalje primati me, zbog toga vraća mi i stvari, koje su kod nje na čuvanju bile“. Ovim njezinim postupkom sve mi jasno postane... Blagodarim Bogu što sam tako lako od njih odlučijo se. Ona je držala zagrebačke novine „Pozor“. Obično išao sam tamo po sata ranije pred ručkom, radi čitanja Pozora. Ona je često pred ručkom odlazila iz kuće ili radi šetnje, ili radi poslova. Jednog dana stajalo je u novinama: kako je oko 400 bugara iz sela hrasna, Be-

⁴³ učest. ruskog oružja.

⁴⁴ razmješteno.

ljiva i nekoliko drugih iz Meleničke okolice u Makedoniji, bježeći od bašibozuka došlo k ruskima forpostima, koji su se nalazili blizu Dupničke Džume, s molbom, da jih propusti proći u Džumu i Dupnicu, nego ne htedne jim ruski komandant uslišiti molbu, te tako sustignuvši jih turci veću čast njih iskasape bašibozuci pred očima ruske vojske! Kad se Anjuta vrati kući, upita me što ima u novinama? Ja joj prepovedim spomenuti epizod kod ruskih forposta. Ona se je vratila kući s vrlo mračnim raspoloženjem duha, t. j. bila je vrlo namergogjena u licu i takom produžavala je biti za vreme dokle sam joj prepovedao gornju povjest. Kad svršim ona prezriteljno bubne sledeće: „Car a n a d o u b i t i ! ! ! ! C u v š i t a k o s t r a š n u i z j a v u u m e n i u s t a v i s e d i s a n j e o d s i l n e z a b u n e i s n e b i v a n j a ! ; u t a k o v o m d u š e v n o m k o m e š a n j u n a g j e m s e , u k a k o v o m n a l a z i s e č o v e k k a d n e n a d n o n a d n j e g o v o m g l a v o m i z l i j e s e č a b a r l a d n e v o d e ! i v a s p r o t r n e m o d u ž a s a , j e r b o p r e b i s e b i j o s m r t i n a d a o n e g o d a i z n j e z i n i u s t a č u j e m t o l i č u d o v i š t n u i z l i k o v a č k u i z j a v u ! S a b r a v š i s e b r z o , j a j o j p r i m j e t i m , z a š t o d a s e u b i j e ? š t o j e c a r k r i v š t o s u n e s r e č n i b u g a r i i s k a s a p a n i p r e d r u s k i m a f o r p o r s t i m a ; z a t u n e s r e č u n i k a k o C a r n e m o ž e b i t i o d g o v o r a n , n e g o j e d i n o b e z d u š n i k o m a n d a n t f o r p o s t n e l i n i j e . M i s l e č i d a j e o v a j b e z s m i s l e n i i s t u p a k o n a u č i n i l a p o d p r i t i s k o m n e o b i č n e s i m p a t i j e p r e m a b l i ž n j e m u , t . j . i z v e l i k o g č o v j e k o l j u b i j a . N e g o k a o š t o s a m p o s l e p o u z d a n o o s v e d o č i j o s e , o n a r e č e n u i z j a v u n i j e u č i n i l a i z ž a l o s t i z a p o g i n u v š i m a b u g a r i m a n e g o s a s v i m r a d i d r u g i h p o b u g j e n j a i z l a n u l a j e t a k o s t r a š n u z l o č i n s k u ž u d n j u . A m e g j u t i m o d c a r a j e p o l u č a v a l a g o d i š n j u p e n s i j u o d p e t h i l j a d a (5 0 0 0) r u b a l j a . U ž i v a j u č i t a k o i z v a n r e d n u m i l o s t k o d c a r a i p o k r a j s v e g a t o g a ž e l e č i m u p o g i b i j u n a s i l n o m s m r t l i j u , s v a k i č e i s t o p a m e t a n č o v e k p r i z n a t i d a n j e z i n a č u d u s v i r e p o s t i i k r v o l o š t v u p r e v a z i l a z i n a j k r v o i o č n i j e g a k a r n a n i j s k o g i a n d a l u z i j s k o g r a z b o j n i k a .

Jedan put saobći mi, da me je preporučila jednom važnom gospodinu po imenu Solovjevu, koji želi samnom upoznati se, no on da odsustvuje iz Moskve, pa kad se vrati, da će mi dati njegov adres da idem s njime upoznati se. Po istečenju nekoliko vremena posle saobćenja spomenutog adresa, jednog dana, baš pri svršetku ručka, javi sluškinja da je došao jedan gospodin. One reknu neka unigje. Pozdravivši se s njime po ruski, ona me predstavi njemu s rečima: gospodin arheolog Verković iz Makedonije, posle okrenuvši se k meni i pokazav rukom na gosta rekne mi: „g o s p o d i n S o l o v j e v “ . T a k o u R u s i j i p r e d s t a v l j a j u g o s t e . J a s e n j e m u p o k l o n i m r e k a v š i : z d r a v s t v u j t e ! O n p r u ž i d e s n u r u k u i r u k u j e s e s a m n o m , — t k o b i m o g a o p o m i s l i t i o n o g a č a s a d a č e r u k a , k o j u s a m t e k s t i s n u o , p o s l e j e d n o g m j e s e c a s e d a m k u r š u m a s p u s t i t i u S v e š t e n u o s o b u n a j č o v j e č n i j e g a i z z e m n i v l a d a t e l j a A l e k s a n d r a I I , a m e g j u t i m t o j e n e p r i k o s n o v e n i f a k t . — J a p r i m j e t i m , a t o j e t a j g o s p o d i n S o l o v j e v , o k o m e s t e m i g o v o r i l i ? N e , o d g o v o r i o n a . G o s p o d i n S o l o v j e v , k o m e s a m v a s p r e p o r u č i l a , a d v o k a t j e , a o v a j g o s p o d i n S o l o v j e v „ s e l s k i j e u č i t e l j “ . O n j e b i o s r e d n j e g r a s t a , o k o 3 0 g o d i n a , u l i c u p l a v e t a n , v l a s i i b r a d a t e m n o r u s i (k e s t e n o v i) , n o b r a d a m u b i l a j e k r a t k a . O d e l o m u b i l o j e v l a s t e l i n s k o — p r o f e s o r s k o — a d v o k a t s k o — c i l i n d r o m n a g l a v i . P o s l e n j e g o v o g č u d o v i š t n o g p r o m a h a p r o t i v c a r a , k a d s e j e n a i s p i t u d o z n a l o d a s e j e o n z a n i m a o s e l s k i m u č i t e l j s t v o m , t e k t a d a j a s e d o s e t i m d a j e n i t k o v . p o d i g n u v š i z l o č i n s k u r u k u n a c a r a , b i o j e u p r a v o t a j S o l o v j e v , k o j e m u b i l a m e j e p r e d s t a v i l a s p o m e n u t a z m i j a o s o j n i c a . . . t a d a i s t o m m e n i o t v o r e s e o č i i u v i d i m s v u s t r a h o t u , k o j o j s a m b i o p o d v r g a o s e s a s v i m n e o s e t n o . . . S t u p i c a m i j e b i l a p o d m e t n u t a u p r a v o s o t o n s k a , n o m o j b o ž a n s k i d o b r o t v o r J i s u s H r i s t o s s m i l u j e s e n a d a m n o m t e u v r e m e m i m o i g j e m j u s p o m o č i j u s p o m e n u t o g с н о в и д е н и j a . O n d a k l e d o l a z i o j e k n j o j j e d i n o z b o g t o g a , d a s e d o g o v a r a s n j o m e o n a č i n u u b i j s t v a c a r a . . .

Epilog spomenutog više mojega „trećega crnog dana“. Ja statistiku Makedonije pokazem grofu Ignatievu. Nagje ju dostojnom osobite pažnje, te ju preporuču Ministerstvu inostrani poslova, a ovom učenom Komitetu vojenog Ministerstva, koje odredi da se našta pava. Za trud i troškove dvadeset pet godišnje oko skupljanja nužni podataka statističeskih evo što odrede za nagradu: pet hiljada (5000) ekzemplara na francuskom, a hiljadu (1000) na ruskom jeziku, nego nagju umjestnim da ju prevedem ja na ruski. Budući tada ja baš ni slova ni sam razumijo po moskovički, a ovde nije bilo čoveka (t. j. nije mi takovi bio poznat) koji bi mi to učinijo, zato namislim poći u Moskvu ne bi li tamo takog našao. Posle dugog lutanja naigjem na jednog cinčarina iz Trakije, koji je svršio školu u Moskvi. On dakle obeća mi da će mi ispuniti želju. Njega dakle upoznam s pomenutima ruskima vješticama, te često pozivale su ga na ručak i čaj. On je rođeni brat bivšega u svoje vreme bugarskog Ministra Pravde Theoharova. On obeća prevesti ju za nagradu od 150 rubalja. I tako, mili moj fra. Joso, preko spomenutog kandidata moskovskog universiteta T. Theoharova saznam svu pravdu p o t p u n o odnosno istinito celi onih dviju vještica, zbog koje mi su ukazivale pažnju i blagonaklonost upravo kao nekome baronu ili princu. Čuj braco! Posle jednu nedelju dana posjetim spomenutog Theoharova, t. j. od vremena kad s njima sasvim prekinem svaki snošaj. On upitame da li sam skoro bijo kod ruskinja? Ja mu u kratko

prepovedim moj raskrščaj s njima. Na to on rekne: „Sinoć sam bijo kod njih tamo, sam zateko gospoju Koševu, njihovu prisnu prijateljicu. Marija upita me, ide li k vama Verkovič? razumije se da ide, odgovorim ja, gonite ga, molim Vas, od sebe, rekne; od onakog poganca kao što je on nitkov kakoj koristi može te nadati se?⁴⁵ Zašto da ga gonim primjetim ja, svi ga gone i nenavide, ako dakle još i ja da ga ostavim, tada kome će ići? On meni sasvim nimalo ne dosagjuje. Kad nemam osobitog posla primam ga, a kad sam u poslu, rekliem sluškinji da mu kaže da me nema doma! Posle načne ovako: „Znate šta gosp. Theoharov? Bezgranično će te me zadužiti i biti ću vam priznateljna kao rogienom otcu do groba ako mognete sledeće ostvariti. Valja sve moguće načine upotrebiti da se upoznamo s njegovim agentom Ekonomovim, koji za njega pjesme piše, i sa obećanjem znatne nagrade skloniti ga, da ostavi Verkoviča, i posle da počme za nas pjesme pisati za nagradu troinom veću od one, koju je od Verkoviča polučavao. Mislim da će se to lako postići preko vaši znanaca u Bugarskoj“.⁴⁶ Ona njezina drugarica, vipera Marija, kroz sve vreme dokle ona drolja poučavala ga je, kakim načinom da mi se nanese smrtni udarac, s bješnim uzbujenjem, u pravo zapjenivšise kao dva boreća se nerasta, gromko povlagjivala je svaku njezinu reč! a kad svršši (bolje a kad se do sita nalaje), evo što dodade od sebe: „Ja mislim da je on te pjesme, koje naziva rodopskima, ili ukrao od nekoga, ili je ubio njihovog vlasnika, i posle sebi jih prisvojio!!! Čuj, braco! kakvom divnom serafinskom čistooćom i kripostju nadarene su ruske duše iz prosvećenog kruga! A zašto tako nečuvena i bezprimjerna nenavist nenadno usplamtela je protiv mene u njihovoj rutavoj duši.

Zato, jer ja sam s takim burnim oduševljenijem zaštitavao monarkičesko načelo i vlast, protiv bješnog poricanja ove vlasti od „revolucionera-nihilista“ Vasiljeviča i vipere Marije, koji oće na razvalinama „monarkizma“ da osnuju vlast z bog duha, koja nosi naimenovanje „republikanskoo-anarkičesko“. Gospoja Koševa kroz sve vreme njihovog riganja svake nepodobštine protiv mene ni slova ni je primjetila odnosno njihovog nasrtaja na mene bez svakog temeljitog povoda, već je vrlo zapanjena slušala što one govore, a kad prestanu sa hulenjem, pogruži se u duboke misli, i tako ostane dokle je on tamo bijo. Nesumnjivo gospoju Koševu vrlo nerazumljivom i sumnjiteljnom pokaže se ta njihova nenadna strašna nenavist protiv mene, jerbo do juče tako burno blagovolenje i saučastije prema mojoj stvari pokazivale su... (в ђ р о я т н о) vjerojatno ona došetila se je da je to slućilo se po nekoj izvanrednoj pričini...

Eto vidiste, predobri zemljače, koliko ode artije samo radi površnog objašnjenja jednoga iz mojih „crnih dana“, a šta će biti kad ja načnem pravilno opisivati moj životopis? To će biti za mene tako strašno mućenje, da se bojim da li ću u stanju biti srećno privesti ga kraju. To će biti za mene pravo robijašenje... No predobar je Bog!

A sad treba da se vratim k stvari, koja ovoga časa nas oba neposredno zanima, t. j. da potvrdim Vam Vaša tri poslednja pisma. Prvo pismo dogje 4. drugo 5. a treće 10. Avgusta. Prvo Vaše pismo pričini mi neopisivu radost i utješeniye, videći iz sadržaja mu da se naše duše u svemu podpuno slažu. Vaša želja da budemo per tu, ne samo čini mi osobitu čest, nego ispunjuje me i krajnom utjehom, znajući da taj koji čovjeku predlaže da se vzaimno nazivaju „ti“, čini to za to, jer ga ne samo cieni već i iskreno ljubi. I tako s blagodarnošču primam tu ponudu te od ovoga časa smatraćemo se per tu kao bliži rogjaci. Prvo pismo napuni me velikom tugom, saznavši iz njega da veća čast najmilijih iz moje mladosti rogjaka odavna otišla je Bogu na istinu. Neka je blagosloveno Njegovo Presveto Ime. Vrlo me tješši to što je Presveti Bog Savaot mojega strica Ivana nadarijo lipim potomstvom. Pisati ću jim kad se utješim, sad nikako nemogu. Mene bezgranično udivi i osobitom prijatnošču ispuni Tvoj vrlo spokojni i izvrstni ton isloženja patnja i muka naše nesrećne braće. Kako prvoga tako i druga dva pisma. Pomislim od kuda ta nenadna divna mirnoća duševna i resignacija? Posle dugog razmišljanja čuti je mi šapne: „Što se misliš? Svoj svoga je potpuno poznao, te zato počeo je davoriti s tobom kao sa rodnim svojim brez svakog zaziranja i kolebanja. Sadržaj sva tri pisma taki je kao što sam ja očekivao i sebi objašnjavao; sve to za mene ima visoku cenu. Pročitav prvo pismo, pomislim moliti Te da takogjer i cir-cumstanti aliter bilježiš, t. j. poimence nepravde i nasilja, koja tamo amo slućavaju se nad našom nesrećnom braćom, no upravo kad sam razmišljavao o tome stigne Tvoje drugo pismo, i kad ga pročitam vidim da si me veće pretekao u ovome, te kliknem: „Bog te blagoslovijo plemenita dušo i istiniti nesravneni rodoljubče! Strašno se razžalim i pokunjim vidivši bezprimjerne patnje i nasilja, koja se ovoga časa čine nad

⁴⁵ već samo će Vam dosagjivati.

⁴⁶ Koliko jih imate tamo svima pišite, da se iz petnih žila upnu ne bili ga otrgnuli od Verkoviča i u naš krug primamili“. Ja obećam da ću se potruditi da joj ispunim želju.

nesrećnom bosanskom rajom. Gore mislim ne može biti ni u paklu! Sad se podpuno osvedoči da ni sam se prevarijo u mneniju kad Ti reko, da stanje Bosne mojega vremena može se nazvati rajem u sravnenju sa sadašnjim njezinim stanjem, koje nimalo ne istupa stanju, u kojemu su se nalazili crnci južne Amerike pre njihovog oslobogđenja iz Drakonskog robstva. No šta da se radi, dragi pobratime! Glavom ne da se zid provaliti... no ja sam uvjeren da će se ono nesumnjivo zbiti se, o čemu u posljednjem pismu nagovjestijo sam Ti... t. j. da će nesumnjivo spasenje doći onako kao što mi oba mečtavamo. Samo molim Te da produžiš dalje u istom tonu saobčavati mi tamošnja nasilja. Mnogo puta do sada bilo je sličnih dopisa iz Bosne u bugarskima novinama, oću u ruskima novinama iz raznih mjesta bosanskih i hercegovačkih dapače iz Duvna. Svi su strašno žalostni i čemerni. Nigdi u turskoj carevini seljaku ne prodaje se za štibr u plug, krava i druga orugja potrebita za obragjivauje zemlje, a eto u vispreno prosvetojenoj Austriji to se čini! Kao u Turskoj, tako isto i u Rusiji seljaku domaće stvari za štibr u prodaju se. Samo molim, ako je moguće, da vazda i ime da se bilježi sela, u kome se nasilje i nepravda učini, a takogjer i onoga nad kim je učinjeno, i onoga vukodlaka koji ga je učinijo: beg ili činovnik? Sličnih dopisa iz Makedonije imam toliko, da bi mogli sastaviti prilično debelu knjigu. Sve od mojega miloga agenta Gologanova opisano.

Čini sve moguće da se skoro primiš posla, kog Ti je predložijo mili naš O. fr. Martin Nedić. Kad budeš u Tolisi, čini sve moguće da mi preko Prečasnoga O. fra Martina izradiš nešto, koje preko mi je potrebno, o čemu ja davno počeo sam smišljavati. Ona dva više spomenuta krvoloka, pogani Lamanskij i knjaz Vasiljčikov još iz početka tako su me strašno mistificirali i ocrnili, da me svi smatraju za nevaljalijega od posljednjeg razvratnika i protuve, t. j. prvoklasnog obešenjaka u pravom smislu reći! Nedavno jedan vrlo poštenji moj znanac napomenuo mi je, da ako ja i nadalje budem sabljudavati duboko mučanje odnosno njihovog neprestanog klevetanja, tada lako još i drugih deset godina mogu proteći bez da mognem do onoga doći zbog šta sam ovamo došao.“ I tako on izjavi da je na svaki način potrebno što skorije u novinama podići silnu graju protiv ove njihove nečuvene bezdušnosti, i dobrovoljno ponudi se da će sam to učiniti, no primjeti da bi neizkazano koristno bilo ako bi moguće bilo dobiti svedočanstvo od Inštituta, gdi sam prvu mladost proveo, o tadašnjoj mojoj čudorednosti i vladanju (Manastir Sutinski), a takogjer i od varoši Serresa, gdi sam sav svoj vjek proveo. Ako bi se moglo, rekne, slično svedočanstvo dobiti, tada bi tako strašnu jeremijadu podigao u novinama protiv čudovištnih mojih klevetnika, da bi Lamanskij bijo prinugjen ili da se zastrelji, ili da se upusti samnom u polemiku, u kojoj bi naposljedak morao tako zaplesti se kao muva u mreži pauka... od kuda mu više izlazka nebi bilo, t. j. postao bi moralno mertvim s epitetom „zlobnika i pakostnika“ neimajućega sebi ravnoga!“ Ja mu primjetim, da ću iz Serresa lako dobiti, no što se tiče Bosne, neznam da li ću ga moći dobiti. Molim Te dakle, braco, da moliš oo. Toliške i Plehanske da mi dadu tako svedočanstvo. Prečastni o. Martin Nedić zna me od 14 moje godlne, Fr. Dominik Andrić od 12, toliko mi je bilo kad sam prvi put pristupijo⁴⁷ prag Manastira Sutinske. Oba oni lično znaju me kakav sam bijo u mladosti kroz 5 godina mojega boravljenja u Sutinski, od 1833 do 1837 kad sam otišao u Zagreb da se učim; osim toga, nesumnjivo oni su više puta čuli mnjenije o mojoj čudi, osobito Fr. Martin Nedić, od milog moga učitelja Fr. Ive Oršolića, Fr. Jure Čovića, Fr. Petra Čička, tadašnjeg vikara Monastirskog, Fr. Andrije Maracića, fr. Angela Dugonjića, Fr. Ante Knezovića, guardijana, veleumnago fr. Ante Gjurica, bivšeg učitelja u novicijatu pred Oršolicem, Fra Andrije Barukčića, koji me je ljubijo koliko i Oršolić, ovoga brat fr. Ivo Barukčić, i još mnogi drugi kojih se podpuno ne sećam. U vreme ispita, a takih je bilo dva u godini, pokojni Oršolić istavljao je u okviru na zidu, gdi su po ručku i večeri sjedili i pili oci vino i kavu, mores učeći se, mislim bilo nas je oko 20 u retoriki i sintaxisu-ornati. O meni postojano t. j. neprestano stojalo je: *mitis, clemens, pacificus*, drugi ni jedan ni je bijo takim epitetom odlikovan kroz sve vreme moga u Sutinskoj boravljenja. Fr. Stipo Nedić, koji je bijo krotak kao jagnje, nikad ni je bio nazvan takim epitetom, već obično polučavao je bilježku *bonus*, a samo jedan put, čini mi se, dobijo je balu *mitis*. Josić je dobivao samo *bonus*. A nekoliko njih, koji su bili vidni⁴⁸ jogunice, kao neki Karlo Kobaš i jedan travničanin, kome ne pamtim ime, ni su dobivali nikakog odličja već su im imena bili napisana prosto brez svakih epiteta. Ne treba mi činiti nikakog *hatora*, nego neka kažu po duši prosto što znaju, ili što su čuli govori o meni od drugih. Za tu pako njihovu čovečnu odnosno mene izjavu, ja ću u svoje vreme činom

⁴⁷ t. j. prekoračijo.

⁴⁸ t. j. očiti.

posvedočiti jim moju harnost. Svedočanstvo neka se napiše krasopisom na lepoj krepkoj artiji, jer će ostati važnim istoričeskim spomenikom i služiće na veliku čest i diku onih, kojih imenima biti će ukrašeno. Podpis fra Martina Nedića za mene će biti važnijim od dijamanta veličine golubovog jajca! jer bo je⁴⁹ uspomena iz mojega detinstva; razumije podpisi i drugih častnih otaca prinadležace takogjer sličnoj ocjeni, t. j. Dijamantskoj, a ne drugih predmeta iz carstva kristalizacije... Osim fra Martina Nedića, Fr. Dominika Andrića i Simića, iz Sutinske, mislim biti će jih još i drugih, koji i ako me lično ni su znali, no čuli su od Josića, i drugih kakvog sam poštenja bijo. Ovu uslugu očekujem od Tebe, mili fra. Joso Dobroslave, i ako ju ostvariš, znaš veće koliko ću Ti biti dužan za tu ljubav...

Još jedna molba. Bilo bi za mene neizkazanom utjehom ako bi Ti mogao nekako sastaviti naučni članak, u morističko-satiričeskog svojstva, o spomenutom mojem više „3-em crnom danu“, te da se saobći u podlisku nekih horvatskih novina, nego tako, niti da se zna što ja u njemu igram glavnu rolu, niti da se dosete da si materijal polučijo neposredno od mene, nego sve to slučajno da si doznao od jednog znanca iz Horvatske, koji je to čuo pri ručku u jednoj zagrebačkoj lokandi od jednog Srbina iz Šabca rodom t. j. rođenog u Šabcu u Srbiji, no poreklom iz Mačve, koji je tada bijo u Moskvi i u vesma prisnom prijateljstvu bijo sa panslavistom, kome prinadleži povjest, odnosno njegovog „3 crnog dana“, i koji minuvšeg ljeta sreo se je s njime vraćajući se iz Rusije preko Austrije u Domovinu, ime je Serbinu Nikola Savković; takogjer i Tvoje ime ne treba da figuruje pod člankom, nego neka bude p s e u d o n i m. Nego predvariteljno javi mi kako misliš o ovoj stvari.

Vrlo mi je muka što nikako ne mogu da nagjem gušći pera, te strašnu dosadu trpim pri pisanju: zato molim ne zaboravi imati naumu i pera, pa makar dobili se i docnije.

Minuvše godine slučajno naišao sam na 30 i više starih knjiga latinskih većom stranom bogoslovskog sadržaja; gotovo sve su iz XVII vijeka, i budući ovde nitko nemari za latinske knjige, zato knjigoprodavac obećao mi je ustupiti jih uz vrlo jevtinu cenu, a megjutim slične redkosti knjige u Evropi prodaju se od 100 do 500 forint i više. Čim dakle prodam starine mislim rečene knjige kupiti, te ću jih Tolisi podneti na uspomenu, a gledaću da od njih odelim nekoliko i za Vaš Monastir, ako njega sličnog sadržaja knjige zanimaju. Vrlo iznemogo te moram svršiti. Molim produži pisati mi u tonu triju poslednjih Ti pisama, ne gledaj da Ti odgovaram odma, nego piši i dalje kao poslednji put, a ja ću se truditi da se neodocnjavam s odgovorom odviše. Molim izruči moj srdačni pozdrav našem ponosu i diki fr. Martinu Nediću i svima ostalima oo. toliškog Monastira, a takogjer i Fra Augustinu Oršoliću i drugima ocima Plehanskima, a i mojemu rodu preko Tvoga kolege vikara Toliškog. Ne zaboravi javiti mi, Fr. Jeronim Zečević kome naraštaju pripada? Moj Zečević, kad su me rogjaci doveli fr. Iliji Starčeviću u 9 godini, bijo je u Tolisi kapelanom zajedno s Čičkom, t. j. kod Starčevića, a na jednu godinu pre mojeg odlaska u Sutinsku dovede k sebi u Tolisu sinovca iz Zovika, mojega vršnjaka, koji takogjer dogje u Sutinsku zamnom, posle jedne godine u Tolisi boravljenja. Po mojemu odlasku u Horvatsku rečeni Zečević bijo je u novicijatu. Da li je taj Zečević oni, o kome ja govorim, ili je može biti treći posle prvoga? Ako nije treći,⁵⁰ tada je morao poznavati nekog fr. Antuna Matutinovića iz Zagreba, koji za vreme mojega boravljenja u Tolisi, zanimao se skupljanjem pijavica po posavskim barama, a kod Starčevića konakovao je i zajedno s njime jeo, nikakve naknade ne davajući Starčeviću za baronsku dvorbu u svemu... jerbo Starčevića jela po teku ni su ustupala jelima bečkog česara i ruskog Imperatora sa svima grofovima, knjazevima i baronima prostrane Moskoviје. Spomenuti Matutinović učijo me pisati, i budući je imao vrlo lepi počerk, ja podpuno usvojim ga; i Zečević od njega se je učijo čitati i pisati. Jednog dana, kad sam bijo novicijantom, čujem u re-fektoriji pri ručku gdi jedan otac, ne pamtim ga, ovako izrazi se: „Matutinovića otca (bijo je razgovor o njemu) r a z n e l i s u f r a n c u z i n a s a b l j a m a u S p l i t u“ (sic.). Vjerojatno to je bilo u vreme Marmontova vladanja u Dalmaciji. Vidiš, dragi pobratime, kakvi stvari u mojoj tikvici nalazise.

Pozdravi sav Tvoj rod srdačno i potočanske otce. Tamo je valjda župnik s kapelanima?

Ljubeći Te i grleći kao prisnog rogjaka i prijatelja, ostajem u nadi polučjenja skorog odgovora. Tvoj Stipan Verković.

⁴⁹ on najmilija.

⁵⁰ već drugi.

P. S.

Pismo jedva završi 24, a počeo sam ga pisati 12 kolovoza po st. kalendaru; to je bilo upravo u podne, dakle 12 dana bilo je uloženo dokle sam napisao 16 listića poštanskih. Kad nastupi noć počnem ga kopirati plajvazem. Ali budući sam vrlo bijo umorijo se, zato brzo napadne me silno dremanje te moradnem prekinuti radnju.

Ujutru rano ustavši produžim kopiranje. Upravo kad dogjem do one makulature u trećem pismu, kanuvše od pera, bane k meni počtaljon s Tvojim otvorenim pismom od 29 kolovoza. Ja pomislim, e, braco, načekaćeš se odgovora ako i kopiranje otegne se koliko i pisanje. I ako kopiranje brže ide, ipak jedva ga svrši danas 30 kolovoza po starom kalendaru večerom oko pol 9 sati po evropskom brojenju. Dočim ovo pišem još ni je izbilo 9. Pogrešio sam. U mene nema sata ovoga časa... te ustado i otido u kujinu gdi ima sat zidski jednog šnajdera, kad pogleda vidim da je pol 10-ga. Dakle veće minuo je 1 sat kako sam prepis dovršijo. I tako kopija bila je gotova u 6 dana; na polovinu dakle manje vremena otišlo je na kopiranje nego pisanje ovoga preko mjere dugog pisma.

Kad pročitaš pismo vidićeš da Tvoje sumnje ni su bile temeljite, izložene u otvorenom pismu, jerbo mi ne dosagjuješ s Tvojima pismama, već naprotiv činiš mi radost i utjehu neopisivu perom. Koliko su Ti pisma prostranija s tim veću nasladu osećam u duši.

Pismo otvoreno, kao što reko, polučijo sam 25 kolovoza, a knjigu Nedića 27, jer sve knjige predvariteljno s pošte idu u cenzuru. Ja sam mislijo da je knjiga od moga Nedića, možeš sebi uobraziti kakvo silno iznenagjenje osjetio sam kad vidim da na naslovu ne stoji ime Fra Martina, nego Fra Bone Nedića. Pomislim, Bože Presveti! Kakve promene svršile su se u Bosni od onoga vremena kad sam poslednji put u njoj bijo. Više od tri čoveka tadašnjih oo. veće nema na svetu, sve ji pokriva zelena travica, a na njihovo mjesto javili su se drugi, o kojih ništa ni je mi bilo poznato onoga časa, kad sam poslednji put bijo u Sutinskoj. Vreme dakle nećeka, nego juri poput telegrafnog toka!

I ako nisam knjigu imao kad pročitati, no iz nekoliko redaka koje sam uspjao pročitati, vidi se da je i sinovac Fra Martinov lepa i darovita glavica. Bog ga poživijo na dugo, zajedno sa stricem, na radost i utjehu naše mile Domovine. U obće bošnjaci su prirodno daroviti i genialni na naučnom poprištu. Vrlo bi rada imat štogod od Fra Martina, naprimjer „Poraz bašah i zavedenje Nizama u Bosni“, i drugo nešto ako ima. Tko je taj fr. Marijan Marković? takogjer i fra Fra-Cvj: Nedić. Dakle blagoslov Božji isti je u plemenu Nedića kao i u Oršolića! Neka su blagosloveni. Da li je živ Pilip Kunić? To je moj kolega i najmiliji drug bijo. Vrlo bi rada imati život Fr. Marijana Šunjića od Nedića. Ovaj put mislijo sam o Josiću nešto pisati; jer što smo se razgovarali u Djakovu nije se ograničilo samo posavcima, nego eto pomešao mi je moj 3-i crni dan; nego s pomoćju Božjom, malo po malo, sve će biti. Sve što ti pišem, japija je za životopis mi, kog ćeš Ti sastaviti onako kako će odgovarati pravdi i istini. Umori se! 11 satih sad izbilo je. S bogom, do vigenja! 30 kolov. 1887. S. Verković.

V.

Petrograd 7/19 Listopada 1887.

Dragi prijane Fra Joso Dobroslave!

Premilo Tvoje pismo od 20 minuvšega mjeseca prispilo mi je pre četiri dana. Premda mi jasno lebdi pred mislenim pogledom sadašnje strašno stanje naše nesrečne domovine, ipak sadržaj ovoga Tvojega poslednjega pisma tako izvanredno uzdrmao me je i očemerijo, da se ne bi osjećao, čini mi se, više ožalošćenim i setnim kad bi mi nenadno stigla vjest, da su od jedan put utonule mi u moru oko stotinu lagjâ prepunjenih bezbrojnim imanjem... Što⁵¹ patnje našega puka ne ustupaju paklenim, to mi je jur odavno poznato, no da je čudorednost kod naše ženskadije tako nisko pala, o tome nikad ne bi bijo povjerovao da me o tome eto ne uvjeri Tvoje rodoljubivo merodavno saobćenje. Ovo novo zlo čini me krajne nesrećnim i neutješnim, jerbo patnje kakve bi ni bile materialno-tjelesne tečajem vremena mogu se na bolje okrenuti i popraviti, kao što o tome nebrojenih primjerâ, kako u istoriji starih tako i novijih vremenâ, ima, no čudorednost pokoleblena mučno se ispravlja i utvrgjuje! Ja sam duboko ubjegjen da se naša Bosna može od podpune čudoredne katastrofe samo tako zakriliti i održati, ako se što skorije ispune mladičke mečte Josića i Njegovih drugovâ... a već Ti sam kazao u čemu se sastoje te pobožne želje. Kad ne bi

⁵¹ Da.

podpuno bio ubjegli da će se nesumnjivo tako zbiti kao što sam Ti nagovjestijo, znaj da ne bi mogao pregoreti sadašnjeg mučeničkog patenja naše braće, već bi odavno srdce prsnulo mi na hiljadu komadića... Nego moja vjera tvrgja je od kamena... Po svedočanstvu umom nedohitne Svetinje, Blagosti, milosrdnosti i pravednosti, razumem Presvetog Sina Božjeg Isusa Hrista, molitva istinitih poklonikâ Božjih sa sličnom vjerom vazda je svemilostivo primljena i uslišana Sveblagim ocem nebesnim Savaotom. Vidi metaforu u Presvetom Evangeliju o goruščinom zrnu. Premda smatram sebe najnevaljalijim i najnedostojnijim iz među svijuh ljudih, ipak više spomenuta moja vjera odnosno toga, da je Presveti Jesus Christus nesumnjivo Sin Boga živoga, stvoritelja svega, vidimoga, a nevidimoga, a nikako ljudski (kao što to tvrde mnogi ne samo eretici, nego dapače pravoslavni i katolici, prokleti da budu), utvrdila se je meni nepokolebimo upravo kad sam navršio 22 svoju godinu; to je bilo 1843 godine u Karlovcu mjeseca ožujka, na povratku iz Zagreba preko Reke, Zadra, Skadra, Kotora, Crnegore i Dubrovnika u domovinu sa nauka, kad sam prvu strašnu vlasfemiju čuo protivu Božjega Jaganca od nekog Kokanovića, čudovišta nesravnjenoga, pravoslavnoga, a ne katolika: „da Presveti Jesus Hristos ni je sin Božji, nego sirijskog vojvode“!!! Rečeni prokleta c trgovao je železom i izlanuo je spomenutu strašnu psovku stojeći kod dućanski vrata. Premda sam tada bijo tako rekav još balavi deran, no čuvši nedavno tako čudovištnu hulju protiv ne prikosnovene Svetinje, učini mi se kao da je nad mojom glavom prolijo se čabar tople vode i nož da mi se je zabo u serdce... i od tada vazda sam bijo neutješén što sam imao nesreću čuti onu sotonsku grdobu protivu istinoga Boga, i neprestano sam proklinjao Kokanovića za navedeno strašno bogohuljstvo. Više o ovome u pismu k kanoniku Gašpariću. Premda sam tada sasvim neiskusán bijo odnosno theogonskih ponjatija, no silno čutije ili sentimentu pronicavosti neobične shvaćati podpuno istinu u meni se je razvilo i ukorenilo od sise materine, te čim počnem vmateljnije razmišljavati o stvarima, odma se nepokolebimo uvjerimo, da osnovanje svete naše vjere nikako ne može proizilaziti od običnoga nama sličnoga čovjeka, već nesumnjivo onaj koji ju je osnovao bijo je pravi Bog. Kad sam pako porastao i upoznao se sa vjerama svijuh naroda i usporedio njihove početnike⁵² sa Presvetim Isusom poput munje shvatim, da je sve to puko bulaznenje u sravnjenju sa Presvetim Evangelijem; i tada vjera u božanstvo nesumnjivo Isusovo tako čvrsto prilepi se mojemu umu, što od tada do danas tom, umom nedostiživom vjerom, jedinstveno živio sam i držao se! bez nje davno bi nadamnom bila porasla zelena trava!... Premda bezprimjerne su me patnje i svakovrstna druga iskušénja terzala kroz desetgodišnje ovde boravljenje, ipak to me nimalo ne očajava i ne udivlja, jerbo imam nesumnjivi dokaz, da je spomenuto patenje naročito bilo odregjeno Sveblagim Bogom neznam zbog kakve cjeli... to će valjda moći se opredeliti točno istom tada kad potanko bude opisan moj životopis. Ja sam vrlo ubjegli, da u mojoj sudbini ima koje što vrlo slično sa sudbinom divnog pobožnika starog vremena Jova... megjutim ne pripada meni odregjivati u koliko je temeljito ovo moje mjenije, već najpre Tebi, mili Fra Joso Dobroslave, kao zvaničnom opisatelju⁵³ moga života i drugima, koje bude zanimati moja duga „književno-politička radnja“. Pokraj svega dakle podnesenog patenja, vazda sam do sada sebe scinjio i čuvstvovao presrećnim iz ljudih, a to zato što mi je Presveto Trojstvo i Bogorodica ispunilo do jote sve moje idealne želje i mečte... samo još jedna nije se zbila — mladička čežnja moja i omiloga moga druga Fra Blaža Josića; u čemu se ona sastoji, već sam Ti kazao u predposlednjemu mome pismu. Ovo dugo zabasanje od glavnog predmeta učinijo sam naročito radi toga, da Te utješim i okuražim odnosno bezprimjernih straotâ, koje ovoga časa bezpoštedno vrše se nad našom nesrećnom sirotinjom rajom, od ljudih sa srdcem vuka i hiene.. Ja dakle tvrdo vjerujem da će Presveti iskupitelj roda čovječanskoga Jesus Christus nesumnjivo i spomenutu više moju plamenu želju ispuniti. A kad se to zbude, nadam se da ćeš se sa razdraganim sracem sjetiti ovih mojih proročeskih rečih.. A sad treba da se vratim k stvari.

Iskušénje, o kome sam Ti toliko jadikovao u poslednjeme pismu, minulo je ima već više od jednog mjeseca. Novce nužne za prolazak suprugin i čerkin iz Odesse ovamo dobijo sam nedavno odanle, odakle sasvim ni sam očekivao, te ti one srećno banu u sjevernu Sodomu. Njihov dolazak sasvim zamrsi i sputa moju radnju. Jedno za to, što je ovde nečuvena skupoća, te ne dobivajući od nikuda urednu podporu, neznam kako će se ova zima preturiti, ako pitanje o mojih staroslavjanskih rukopisa ne raspravi se što skorije, a megjutim izgledi na to vrlo su slabi, jedno zato, što car jednako boravi u tazbini ima veće dva mjeseca; hteo je vratiti se ove nedjelje, nego

⁵² ili osnovatelj.

⁵³ t. j. piscu.

djeca nejavno razbole se od sitne crvene ospe (nazivajuće se po ruski kora), te moradne odložiti povratak dokle ne mine rečena bolest. Nego osim careva odsustvija, neprisutan je takogjer i Ministar Imperatorskoga Dvora; On svake godine provodi ljeto u svojih imanjâ a vraća se u prestonicu obično vrlo pozno; a kao što mi je natuknuo nedavno Gosp. Ivan Andreevič Somov, Direktor carske živopisne galerije, moja stvar mučno da će moći razrješiti se brez njegove nazočnosti. Predčuvstvujem, da je nastupijo, s dolaskom moje obitelji ovamo, najmučiteljijij, a vjerojatno i poslednji fazis mojih bezprimjernih iskušenja i duševnih trzavica... Udes moj dopro je do raskršća: kad treba ili da se sbudu mešte čoveka, ili da se sunovrati u propast, od kuda povratka nema... One su uputile se u Rusiji brez da mi predtečno ista o tome jave, te tako njihovo nedavno pojavljenje ovde za mene je bilo kao grom iz vedra neba! jerbo je ovde skupoća bezprimjerna, te tko nema pravilne mjesečne plate ili kakva mu drago dohoda, ne ostaje mu druga, već mora ili da prosjači kakim mu drago načinom, ili da umre od glada... Ja sam se držao dugo podnesenjem mojih knjiga; no taj način življenja izcrpijo se je još 1884 godine, jerbo već ni je bilo kome prepodnositi ju, te od tada do danas kako sam se proturao strašno je i spomenuti a ne to prepovedati... I u tako očajničkom stanju⁵⁴ bane ovamo supruga s ćerkom. Moja namjera bila je da dodu ovamo istom tada kad se prodadu starine, a ovako pomrse mi se strašno svi moji nacrtaji, jerbo u mjesto da nastavljam oko skorijeg svršetka makedonske statistike, valja mi neprestano trčkarati tamo amo da nagjem nužno za življenje... jer pri praznom trbuhu slabo se vrše i najobičniji poslovi, a ne ovako ozbiljni kao što je spomenuta statistika. Neizkazana bi sreća bila da budu s putovanjem odocnile barem do Božića, jerbo dotle nesumnjivo svršila bi se spomenuta književna radnja, a posle daleko spokojnije t. j. mirnije i lagle mogla bi se izčekivati kobna presuda sudbine odnosno burno izgledajućeg uđila moje budućnosti...⁵⁵ nego kocke jur su pale! te kako će se sve to okončati, biti će nesumnjivo poznato najdalje do mjeseca Maja. Nego, dragi pobratime, što da Ti duljim dalje lakrdiju, tjtubajućti tamo amo, u mjesto da Ti predstavim stvar onako, kao što se u istinu ima. Čuj dakle. Ovoga časa položaj mi nimalo ne razlikuje se od položaja robova južne Amerike pre njihovog oslobogjenja. Kao što je oko ušiju ovih nesrećnikâ na raboti, od jutra do mraka, neprestano zviždala kamdija predstojnikâ njihovih mučitelja (tirana), tako isto kinenje sad trpim ja od neprestanih u b i j s t j e n i h ukora i pecanja moje supruge i ćerke,* pradpolagajući da sam ja samo kriv njihovih strašnih desetgodišnjih patnjâ... a mjegjutim s te strane ja sam čist kao zlato... kao što je to belodano dokazano pravednimi ljudmi ima već toliko vremena. Nego one neće ništa da znaju o tome, već s nečuvanim uporstvom oće da dokažu i proglase me za takog nevaljalca, kakvog ni je vidila zemlja od Noeva potopa do danas...! Kad čoveka nezasluzeno progoni zloba i pakost ljudska, nalazi utješenje i hrabrenje obično kod bližih svojih, ovde pako vidimo sasvim protivno: supruga i ćerka unatječu se s mojima čudovišnjima nenavistnicima klevetnicima „rusko-bugarsko-srbsko-českima“ tko iz megju njih da me predstavi i nacerta crnijim i p o g a n i j i m!... Ni je li, braco, ironija fatuma bezprimjerna i nečuvena: klevetnike i dželate⁵⁶ Tvoje oduševljeno da brane i zaštitavaju najbliži srdcu Tvojemu, i nečuvenu desetgodišnju bjedu⁵⁷ i svakovrsna patenja, pričinjena njimi n a m a, hoće s njihovih hieno-vučjih ramenâ da svale na moja, tako, da svet njih, moje čudovišne nenavistnike gonitelje, smatra bezazlenima jagancima, a mene takim bezznačajnim pogancem čudovištem, ravna kome ovoga časa mučno bi se moglo naći ne samo megju živima ljudskima zločincima, nego još i onima, koji se sad u paklu vare... Ti bi se strašno skamenijo, i razcvilijo, kad bi nekako čudom mogao naći se blizu mene, slušajući njihove ujedljive neprestane ukore, kakve redko čuje dapače rob od svojega vlastitelja! svaka reč njihova ravna je zmijinu žaocu!... dalje izvagaj i pogagaj sam, iz više navedenoga kako mi je ovoga časa na duši... dvadesetogodišnjeg robijašenja patnje mučno da

⁵⁴ nalazeći se.

⁵⁵ ili sreće.

* O Verkoviću umjesno kaže Sišmanov (str. 608.): „... In einem Briefe klagt er einmal bitter, dass ihm seine Frau unausgesetzt vorwerfe, sein ganzes Vermögen für seine Entdeckungen ausgegeben zu haben. „Wo sind“, fuhr sie ihn an, „die 60,000 Francs, die du dir mit den Antiquitäten erworben hast, und die 6000 Golddukaten die du von der serbischen Regierung erhieltest?... Diese ganze ungeheure Summe hast du dem Gologanov (to je pravi falsifikator!) und den Pomaken gegeben“, was auch die pure Wahrheit war“. Tu manijak Verković živo potsjeća na Balzacova žalosnog glavnog junaka alhemičara u romanu: „La recherche de l'absolu“. Op. ur. N. S.

⁵⁶ t. j. krvnike.

⁵⁷ zlopatu.

su nesnosnije od onih duševnih trzavica i kinenja, koje sam ja pretrpijo kroz ovo kratko vreme njihova ovde boravljenja od nezaslužnog neprekidnog spočitanja i pečanja!...

Za da mogneš shvatiti i razumiti kao što treba više spomenuto, mislim ne će biti neumesno i neprilično ako Ti kažem, da je među značajem mojim s jedne strane, i supruginim i čerinim s druge strane tako razlika, kakova postoji megju vatromi v o d o m... Tu je fakt. Ne vjerujem da u sto hiljadâ ljudih samo jedan mogao bi se naći, koji bi mogao sličnu napast stoičeski podnositi tako dugo, kao što eto ja činim... jer, braco, ni je mjesec ni godina, već punih dvadeset sedam godina... oženijo sam se upravo one godine kada si se Ti na bili svēt javio — 1860 na Tominu Nedelju. Do odlazka mojeg iz Makedonije u Rusiju (1877 god.), pečanja bila su u nekoliko snosnija, jerbo ograničavala su se samo ženom, jerbo čerka bila je još malenom; no sad postala su daleko nesnosnija i mučiteljnija, od kako je čerka počela usrdno podražavati u svemu materi... dapače njezino ruganje i pecanje smatram daleko za ujedljivije i nesnosnije od materinog... Čudno nešto! Čerka u licu sva je moja slika i prilika, nego značajem vrgla se je sasvim na materin rod. Zena ima tri sestre, i sve su značaja više manje isto tako čudnog i ekscentričnog kao i moja supruga... Kad mi je sin umro promislím da će mi u starosti biti utjehom čerka, nego evo sad uvjeri se da su mi nade zidale se na pesku... Neka je slava Bogu. —

Kad sam u desetoj godini naučio se čitati u Tolisi od kapelanâ divne dobrote Starčevićevi: Fra. Petra Čicka i Fra Jerka Zečevića (i nekog Fra Dominika Corića, rodóm iz sela Poljana kod Sutjeske; on nije bijo kapelanom, već je imao bolest tišiku, i iz Sutjeske došao je u Tolisu, nadajući se da u pitomijem klimatu moćiće se rečena bolest popraviti, nego to ne sbude se, i on brzo umre. On nemajući drugog posla, neprestano je nastojavao oko mojega obučenja. Iz početka vrlo mučno išlo mi je šlabekovanje, tako mučno, da predobri Fr. Domin često ljutijo se je i vikao nadamnom govoreći: „Da ću ti cvanciku, ako pogodiš koje je to slovo?“ Bog da prosti i upokoji u carstvu svojem), odma mi dadu latinsku bibliju Vulgatu, da se vježbam u latinskom čitanju, a čitao sam ju pri ručku. Vrlo dobro pantim da je prvo poglavlje, koje su mi dali čitati, bilo iz pravednog Jova: *Ecce turbo magnus* i t. d. Prošlo mnogo vremena od tada i nikad više ni je dolazijo mi na pamet mi onaj čas, kad sam prvi put pročitao rečeno poglavlje; sjetim ga se tek docnije, kad mi se javi jedno vrlo neobično i pričudno snovidenije. To je bilo 1869 godine 23 Kolovoza po st. kal. jutrom. Tada instiktivno pomislím, da će se po svoj prilici zbiti samnom nešto, naliceće na sudbinu Jova. Povjest spomenutog događaja vrlo je obširna te nije mi moguće opisivati ju potanko ovaj put; nego to će biti u svoje vreme. Do spomenutog više dana strašno sam se jedijo što sam se sjedinio sa ženom, koje značaj nimalo ne podudara se s mojim, no posle reknem, da je tako sudjeno... te počmem trpljivo nositi svoj krst!... sjećajući se neprestano da je i divni Jov ista pečanja i ruganja trpijo od svoje žene, kakva podnosim ja od moje eto tako dugo; sve misleći da će doći vreme kad će voljom Sveblagoga Boga, njoj otvoriti se oči te će poznati svoje zablugjenje... jerbo sve što je meni dragocjeno i sveto ona smatra glupim i prokletim... a tako isto i čerka! Od toga može li nešto biti užasnije i ubijstvenije? Jedan primjer biti će dovoljan radi potvrđenja rečenoga. Kao što Ti je mislim jur poznato, voljom Presvetoga Trojstva i Bogorodice, bugarskom narodu, a preko njega svemu čovečanstvu, mojom domišljatostiju ja sam privredio i pronašao tako neobično umno blago, kome ravna na svetu nema; koju moju zaslugu ovako je ocenio blagodušni slavjanski rodoljub, gospodin Hanél, Čeh, profesor zagrebačkog Sveučilišta: „Vaša zasluga tolika je, koliko rad svijui učenih ljudi jednoga vjeka!“ Te istoričeske reči on je kazao po ručku kod svoga zemljaka profesora Geitlera 1878 godine u Januaru mjesecu. To je tako neobična zasluga, koju ne bi u stanju bilo nagraditi dostojno i podpuno ni sami traljavi bugarski knjaževski prestol... a međjutim kako su se nenavistno-pakostni bugari odazvali na ovo moje oriaško dobročinstvo ili privredu? sbrisali su s lica zemlje sasvim moju sreću!... Njihovom bezprimjernom nečovečnošću i nemilosrdnošću moj kukavni sin Ilija umro je pre vremena u poganom Plovdivu (Filippopolju) (29 kolovoza po st. kal. minuvše godine), i kao što se vidi, osim spomenutog nenaknadimog udara, oni smišljavaju nanesti mi još i drugi. u boli ne ustupajući prvomu: razdeliti me dapače sasvim na svagda sa ženom i čerkom; jerbo one nipošto ne će više da se vrate u Serres, već očedu da se nastane sasvim u razvratnoj bugarskoj, te upravo i došle su ovamo naročito zato, da me vode onamo, uvjeravajući ozbiljno, da me svi bugari čekaju sa razširenima rukama, tako, da čim dođem onamo odmah će me naznačiti Direktorom Muzeja s mjesečnom platom u 25 turskih lira (sic), a međjutim to je puka izmišljotina nekih bugarâ mojih tajnih nenavistnika, koji pred njima pretvaraju se i razmeću — kao tobože da me neobično štiju i cene, a ovamo bi me u kaplji vode utopili kad bi mogli!... no one, kao žene, ni su u stanju dosetiti se: što u onih rečih skriva se stupica moga podpunoga uništenja.... te tako nipošto ne mislim postupati po njihovom zelenju i nagovaranju.

One su izjavile, da će ovde ostati do idućega Maja, te će tada vratiti se same natrag, ako ne htednem sledit njihovom sovjetu. — Sudi sam, dragi Fra Bono, kako je mučno živiti pod pritiskom ovako paklene napasti... u ovakom kiniteljnomo položaju morao bi posrnuti i bezkuraziti se dapače anahoreta s čeličnim značajem, a međutim ja sve nadam se da će Presveti moj Božanstveni dobrotvor Jisus Hristos nesumnjivo utješiti i spasti mene od sadašnjih bezprimernih muka, načinom kao što je spasio i utješio nekoč Svoga vjernog Slugu Jova. U koliko je ovo moje predčuvstvije temeljito, pokazati će mjesec Maj.... a sad da pridjem k predmetu blisko stojećem do moga srca. —

Vrlo prijatno iznenađen sam videći da Ti je tako lako pošlo za rukom ispuniti mi vatrenu želju, razumijem svedočanstvo odnosno moje čudorednosti kad sam bijo u Sutjeskoj. Ja sam mislio da će ta stvar imati nekih poteškoća, no to ni je se obistinilo. Te neznam kako da Ti blagodaram za tu Tvoju divnu privrženost i ljubav k meni. Bog da Te blagoslovi i poživi predugo na korist vatreno ljubljene Tobom Tvoje nesrečne domovine. Molim Te da zahvališ vatreno za mene predobrom O. Ex—Provincijalu, Fra Dominu Andriću na Njegovom neocenjenom daru, — koji do konca moega života zauzimati će mjesto među najmilijima mojima uspomenama, — a i ja ću mu sam lično blagodariti kako ulučim prijatno vreme, od Prečastnoga O. Fr. Martina Nedića ništa ni sam primio. Ti se nadaš da će mi, može biti, on neposredno po pošti poslati svedočanstvo; nego sumnjam se da će On hteti to učiniti pre nego što se ja Njemu javim, te mislim što pre pisati mu. —

Čuj braco, moje mnjenije odnosno ona „tri crna dana“ u mojemu životu. Prvi i drugi dan smatram uslovno crnima; ako car uvaži mi molbenicu od 9 Lipnja i kupi starine, a starešina onoga važnoga Rusa dade mi za njega naknadu za pričinjenu mi štetu u 100.000 franaka, tada oni u mjesto „crnih“, prometnuti će se u sijajuće drago kamenje... zato treba da spomenuta dva dana zasad ostavimo u miru do vremena... a samo na „treći crni dan“ da se baciš s takim burnim uzbudjenjem, kao što se baca orao na mrcinu iz oblaka, ili tigri na divlje vepre u siti barâ Kirgizkih i Kokanskih, bez i najmanje poštedi, samo štedi koliko je moguće više cara i veliku zvaničnu gospodu, a Lamanskoga s' Orestom Millerom, svinjom Jagićem i drugimi ovdašnjimi učenicima (samo ovdašnjimi, a ne moskovskimi i drugimi; ostale sve štedi, jerbo sve zlo proizlazi samo od ovdašnjih vampira-pakostnikâ), voštaj kako Ti duša zaželi. Ne zaboravi, na svaki način, dodati Tvojima strelama još i ovo: „Ako car, pod natiskom paklene intrige Lamanskog i njegovih s vučjim srcem jarana ovdašnjih, nikako ne htedne zaštititi nevinost Verkovića i priznati zvanično njegovu bezprimjernu vjernopredanost ruskomu carskomu Domu i nesravnene usluge, buntovničkih anarhičesko-nihilističeskih težnja polučavaju jedno od svojih gimnazijskih i universitetskih učitelja, a Lamanski je rođeni revolucionar s Pipinom i t. d. koje zdušnima narodima nagragnuju se dostojanstvom vojvodskim i raznim drugima svetskim blagama, s time navući će, t. j. pričiniti će veliki uštrb proverbijalnoj velikodušnosti i pravednosti careva ruskoj zemlji. Dokumenti, u kojima su opisate više spomenute zasluge Verkovićeve, nalaze se jur u pouzdanih ruku, te će u svoje vreme biti saobčeni svetu; njihov sadržaj tako je izvanredan i nevjеровatan ili bezprimjeran, da će zapanjiti i udiviti sav svet, malo i veliko, kad ugledaju kroz štampu beli svet. Od kako su nastupile u bugarskoj anarhičeske smutnje, sve ruske novine neprestano krste načalnike sadašnjeg nereda najsramotojnijima epitetima *сволочь, негодяй, скотъ и т. д.* gjubreili irkafulja, obešenjaković ili nevaljalac, zver: Pravedni pako ljudi, pročitavši moje zasluge učinjene ruskom carskom Domu,⁵⁸ i ruskoj nauki, i u nebo vapijuću nepravdu, učinjenu meni pakostnima ruskima nazovi učenicima⁵⁹ zavapiće: „medice cura te ipsum! jerbo stravantnost sadašnjih bugarskih vlastitelja ništa je, u sravnenju nečuvene nepravde učinjene nad dobrotvorom njihovim Verkovićem, himbenimi intrigama čudovišta Lamanskog s njegovimi bezdušnima jaranami u Ministarstvima: inostranih poslovâ, unutarnjih, narodne prosvete i imperatorskog Dvora, u Akademiji nauka, universitetu, Jermitažu, publicnoj biblioteki i t. d. Glavni vitez „trećeg crnog dana“ zove se Ana Evreinova, prvoklasna vještica, Doktor prava; polučila Doktorski Diplom od njoj sličnog nemačkog smeća u Leipzigu. Nadam se da Tvoje pravde hitac ne će biti u taman! — Kao što reko, bezpoštedno postupi protiv ovoga bezprimjernoga zvera čudovišta, jerbo je ona glavni uzrok bila sve moje ovdašnje desetogodišnje nečuvene patnje... Ako ne mogne stat u jedan podlistak tvoj uztuk protiv ruske nepravde, već u nekoliko njih, tada od rečenog članka naruči 5 ekzemplara⁶⁰; nego molim da jih ne šalješ sve u jedan mah, već samo po jedan broj u jednoj kouvrti, da debljina ne stane podozriteljinom; u kraicu (+) nikako ne šalji, jer će nesum-

⁵⁸ ruskoj diplomaciji.

⁵⁹ bolje je: farizejima licemjerima.

⁶⁰ za mene.

njivo cenzura zadržati. Zaboravi kazati, da me je *Lamanski* pre dve godine nazvao (мошеникомъ) mošenikom, lopovom po naški, pred makedoncem Господиномъ Markom Muševićem, živopiscem! Za ovako gadnu klevetu gledaj da mu očitaš taki papreni tropar, da mu se najmanje devedeset puta štucne kad ga bude čitati. Od bezbožnika, kao što je on, koji je od izvanredne radosti u nesvesticu pao, čuvši da su „prisjažnije“ povjerenije opravdali nihilistku Zasulić, koja je pucala iz revolvera u blagodušnago general-adjutanta Trepova⁶¹. Zemlja, kojoj padne u dio slično čudovište roditi i odgoiti, mora biti prokletom. pa makar koliko ju nabožnici istočnih stranâ nazvali „Sveta Rusija“ — i drugo što nagješ umjestnim.

Čudno naše duše slažu se. Odavno mi je došlo na um, da bi valjalo koje što u novinama saobćiti odnosno onoga, što si mi do sada javijo o nečudenima patnjama i nepravdi, koju danas trpe naša nesrećna braća, a vazda hiteći pri svršetku pisanja ne prestanto zaboravljao sam upitati Te, da li možeš pristati na to ili ne?, jer bez Tvoga znanja nalazijo sam neumjestnim to učiniti. Po odpravljenju poslednjeg pisma tako se ogorčim što sam zaboravijo spomenuti o tome, da sam stavio znak vidnom mjestu: „ne zaboravi učiniti namišljeno u sledećem pismu k tvome pobratimu“, kad eto Ti me preteče u spomenutom rodoljubivom namišljaju. (Гледаћу) gledaću što skorije da to učinim u nekima moskovskima novinama, po svoj vjerojatnosti u „Sovremenima izvjestijama“ Gospodina Platonova-Giljarova, i moliti ću ga da mi šilje po dva broja svojih novina gdje se budu saopćavali dopisi iz Bosne, jedan za mene, a drugi za Tebe. Udesi dopis tako, kako bi ga ja samo prepisao kirilicom, da misli da je od pravoslavnoga, a ne od katolika. Cautela in omnibus nunquam superflua est! Često sam sretao u ovdašnjima novinama dopise iz Bosne i Hercegovine, izvagjene iz crnogorskih novina „Crnogorac“, nekoč iz Foče, nekoč iz Trebinja, nekoč iz Taslidže, a nekoč dapače i iz našega Duvna. Dopisnici predstavljaju se obično putujućimi trgovcima radi veresije, prodaje ili kupovanja espapa, te tako u svakom mjestu zapisivali su kroniku dnevnih događaja u svoj bilježnik, a međutim oni sjedili su prespokojno u Mostaru, Foči itd. kao mjesni učitelj, prote, a može biti da među njima figuruje i po njeki između njihovih arhimandrita i vladika. Po ovome kalupu dakle i Ti udesi Tvoje dopise. Nekoč adresuj iz Kobaša, nekoč iz Čajnića, nekoč iz Beljine i t. d. kako Te Tvoj bistri um bude upućivao, te će i stado biti celo i vuci bosanski siti, no ne mesom, već prokletinjom od njih ugnjetene i do gola oglobljene naše nesrećne braće! Kroniku dnevnih događaja lako ćeš doznati preko Tvojih mnogobrojnih znanacâ svećenika i svitovnjakâ. Naprimjer, mili moj drug iz djetinstva Fr. Jero Zečević putovao je nedavno u Ulice, koje su dovoljno udaljene od Plehana; kako putujući tamo, tako i na povratku kući imao je priliku skupiti dovoljno slične gragjevine za dopise po mjestima gdi se je ustavljao: u Garevu, Tolisi, Raiću i t. d. Drugi oci i svitovnjaci putuju u drugom pravcu prema Foči, Blagaju, Zenici, Zupanju i t. d. tako isto i oni mogu učiniti ili pismeno ili ustno, te ćeš imati kroniku tako pravilnu, kao da si sam vlastitima očima sve vidio i čuo. Razumije se da ću Ti novine slati pod zavirkom (kouvртом) kao obično pismo.

Neizkazano obradovao sam se i znao, da je tamošnji Fra Jero Zečević onaj, kog sam ja sebi razmnivao. Pozdravite ga srdačno i kažite mu, da bi se presrećnim smatrao kad bi još jedan put mogao se u životu s njime videti se⁶² kao jedinstvenim živim svedokom⁶³ iz mojega najranijega djetinjstva, jerbo bilo je, mislim 1831 godine kad smo se prvi put sretnuli u Tolisi. Može biti da će se to sbiti gdi god u Horvatskoj sledeće godine, ako se ove zime sve moje namjere svrše ovde onako kao što želim i predpostavljam.

Koliko bi i ne htio biti dugačak s mojim pričanjem, no sve badava, uvek mi pismo izlazi vesma obširnim; što znam da činim kad mi je kronika mojih ličnih epizoda ravna iljada i jednoj noći. Ipak današnju noć treba svršiti s ovim listom, jerbo broj sedmi (7) igra znatnu, ako ne najglavniju rolu u mojemu udesu. Pozdravi ljubezno sve oo. Vašeg Monastira, potočanske, toliške i Tvoju rodbinu, Fr. Augustina Oršolića i Fr. Jerka Zečevića poljubi u mjesto mene.

P. S.

Tvoj sav
Stipan Verković.

Budući srećan ishod pobjede nad paklenom intrigom Lamanskog i njegovog fari-sejskog legiona protiva moje čudorednosti i autentičnosti sveštenog talismana svesla-

⁶¹ Zemlja ruska ne može drugo šta očekivati, nego samo nedoglednu štetu, kao što to belodano svedoči poslednji atentat na cara; jerbo studenti teorije buntovničkih anarhičesko-nihilističeskih težnja polučavaju jedino od svojih gimnazijalnih i universitetskih učitelja, a Lamanski je rognjen revolucioner s Pipinom i t. d.

⁶² i zagrliti.

⁶³ t. j. znanцем.

vjanskih pradjedovâ iz vremena gubećeg se u tami vjekovâ zavisiti će najviše od majstorski nacrtane povjesti spomenutog „trećeg dana crnog“, zato postaraj se, mili po-bratime, nanišani strelu osvetnicu tako, kako bi čudovištu Lamanskom, s njegovima bezsvojtvenima jaranima, kad joj udarac odjekne nad njihovom, punom svake himbe-nosti i poganštine, lubanjom ne samo silno štucnulo se, već i dihanje ustavilo se od neobičnog utiska.

Sadržaj članka neka naliči tek na preludium događaja bezprimjerne ljudske zlobe, bezdušnosti i pokvarenosti, kojoj primjer mučno bi se mogao naći kod afrikanskih i azijskih poludivljakâ, a ne to kod naroda prosvećeni... Da je u istinu tako, o tome će se uvjeriti svaki istinoljubec, bio on slavjan ili inoplemenik, kad potanko bude opisan rad književno-politički spomenutog velikog stradalca za istinu i pravdu. Nego mi gojimo tvrdu nadu da u sto miliona rusiji još ni je izčezla i sasvim ugasnula istinita čovečnost i pravednost, te vjerujemo da među doglavnicima Velikog Cara naće se pravi čovjekoljub, koji će se odvažiti, u poslednji čas, obratiti pažnju carevu na nećuveni zverski postupak m n i m i s v e t i l a r u s k e n a u k e L a m a n s k o g i E v r e i n o v e, s j o š n e k i m a n j i m a s l i č n i m a i z r o d i m a r u s k e z e m l j e, — Z v e r s k i m v e l i m o, j e r b o t a k o b e z p o š t e d n o i s v i r e p o n i j e p o s t u p l j e n o d a p a č e s a s t r a š n i m n i h i l i s t i č k i m z l o č i n c e m K o b i z e m, k o j i u d v a p u t a p o k u š a v a o j e, o v d j e i u M o s k v i p r e d k o r o n a c i j o m, d a u n i š t i d i n a m i t o m s v u c a r s k u o b i t e l j (n j e m u j e c a r p o k l o n i j o ž i v o t, p r o m e n i v š i s m r t n u k a z n u s d o ž i v o t n o m r o b i j o m). V e r k o v i č a p a k o, p r i v r e d i v š e g a n a n a u č n o m p o p r i š t u t o l i i z v a n r e d n o s o k r o v i š t e, k o j e u s t a n j u n e b i b i l a d o s t o j n o n a g r a d i t i s v a b o g a t s t v a p r o s t r a n e S i b i r i j e, o č e d u p e r f a s e t n e f a s d a s b r i š u s l i c a z e m l j e, — t e ć e p o s v o j s t v e n o j n e i s c r p i m o j B l a g o s t i, m i l o s r d j u, v e l i k o d u š n o s t i i č o v j e k o l j u b l j u c a r e v â r u s k e z e m l j e z a š t i t i t i n a š e g p a t n j a k a, n e v e r o v a t n o p o s t r a d a v š e g z a č a s t, u v a Ź e n j e i d o s t o j a n s t v o s l a v j a n s k i h p r e g j â, n a g r a d i v š i g a d o s t o j n o z a b e z p r i m j e r n e m u d e s e t o g o d i š n j e p a t n j e, n j e g o v e p a k o n e p r i m i r i m e n e n a v i s t n i k e — g o n i t e l j e i z o b l i č i v š i, s t r o g o p o s t e p e n u n j i h o v o g b e z a k o n i j a, p o d l o s t i i g r o m a d n e n e n a k n a d i m e š t e t e č u d o r e d n e — m a t e r i j a l n e, p r i č i n j e n e V e r k o v i č u n j i h o v i m n e p r e s t a n i m d e s e t o g o d i š n j i m p a k l e n i m k l e v e t a n j e m i o c r n j i v a n j e m i t a k o d a l j e u s l i č n o m t o n u.

Ovo pismo svrši tek danas 22 oktobra. Tome ne treba čuditi se kad se u obzir uzme sadašnji moj očajnički položaj; upravo je taki kao da na trnju se di m... te zbog toga ovo pismo ni je izišlo onako kao što treba. No Ti, znajući moju misao, lako ćeš moći pomršene niti prepovedke raspraviti i u poredak staviti pravilni. S bogom još jedan put!
S. V.

Nota bene.

Nadji Zagrebačke „Narodne Novine“ od 1869 godine, gde ćeš naći predugi moj oris o rodopskom pronalasku i njegovo značenje po slavjanstvo i uopće po sve čovečanstvo, te gledaj ako je moguće, da se prepečata u podlisku neki novina s Tvojima primetbama, jerbo sve tamo kazano temeljito je to do te. Tko htedne drugi smisao dati mu, on će tek mlatiti praznu slamu... kao što je to slučaj se s kukavcem profes. Geitlerom. On je poludijo jedino zbog toga, što nikako ni je mogao proniknuti i pro-naći pravi ključ k razrešenju istinitog smisla spomenutog pronalaska. Reč „jurci“, koju je on smatrao ključem, tek puko je bulaznenje...

P. S.

Ovaj put mislijo sam nešto izvanredno i neobično da Ti saobćim, koje će Te nesumnjivo ne samo iznenaditi, već i na svakovrstna nova razmišljanja pobuditi, koja do sada, po svoj priliki, ni su Ti glavu uzbunjavala,⁶⁴ jerbo je nešto, nalazeće se iznad domašaja ljudskog uma... t. j. stvar je taka, o kojoj se i tako i ovako može suditi i predpolagati, — no epizod o dolazku supruginu i kćerinu ovamo prepreći mi to učiniti; no treba na svaki način da što pre to saznaš, kad sam Te izabrao zaštitnikom i sudijom moga poštenja i sviju mojih dilâ⁶⁵ na književnom i političkom poprištâ. Spomenuta stvar tiče se neposredno udesa moga i mojega agenta Gologanova. A dogagaj je izložen njim samim u njegovom pismu od 25 Marta ove godine, koje sam primijo istom 5 Jula posled-njeg. Budući se agentov izvještaj tiče moje pravednosti i nevinosti, smesta taj neočekivani dogagaj saobćim Ministru Imperatorskog Dvora, grofu Ilarionu Ivanoviču Voron-covu-Daškovu. K mojemu pismu priložim pismo izvorno Gologanovo, s kopijom s njega za Ministra. 3. dana Minister vrati mi pismo Gologanovo zvaničnim putem, zadržao kopiju u sebe. Kao što sam posle tek slučajno doznao od jednog ovdašnjeg znanca, kome pre

⁶⁴ t. j. uznemiravala.

⁶⁵ rada ili radinosti.

sasvim ništa ni je bilo poznato o mojih snošajâ s gospodinom grofom, — gospodinu Ministru pismo Gologanovo pričinilo je osobiti utisak, jer bo ga je s mesta saobćio samom caru, te je o njegovom sadržaju odma saznala sva svita careva. Da je u istinu tako, vidno je odatle, što je moj znanac saznao više spomenuto od general-adjutanta Filozofova (70 godišnjeg starca), prinadležećeg k carevoj sviti. No o ovome prostranije posle.

Zaboravi još nešto dodati o Lamanskom. Gdi mladež stoji pod uplivom takih zlobnika-pakostnikâ, kao što je Lamanskij (s celim legionom njemu sličnih Farisejâ licemjerâ kojima ništa na svetu ni je sveto, i koji ne vjeruju ne samo u Božanstvo Isusovo, nego i u sušestvovanje samog Boga), ni je začudenje što ona, mladež, u mjesto učenja, bavi se jedinstveno usavršavanjem dinamičnih fišeka, s kojima bi mogli ubiti cara i t. d.

Dao sam prepisati sve što sam napisao na ruskom jeziku, koje kad bude gotovo, dati ću lepo podvezati i posle ću Ti poslati radi upotrebljenja pri opisivanju moga životopisa. Ovamo spadaju sva pisma, pisana ministru Imperatorskog Dvora, s molbenicama nekolicima, pisanima raznim znatnima ljudima po rođenju ili položaju zbog rodopskog pronalaska.

Spomenuta gomila predstavljati će najvažniju stranicu moje svakovrstne radinosti. Neka pisma ministru Dvora, sadržajem tako su neobična, da će ne samo Tebe, već još i mnoge druge začuditi do snobivanja... mnogima će, nesumnjivo, i nesvesticu prozurokovati, osobito Renanovima i Darvinovima poklonicima... jerbo me je milost Božja odredila: da nepopravim na svagda udarac nanese teoriji Renanovoj i Darvinovoj Božanstvu Presvetog Isusa Hrista i o Vrhovnom Sućanstvu, od koga proizlazi sve: a takogjer teorije odnosno svemirne civilizacije.

Kad uzpišeš u Tolisu, pozdravi premilog fra Martina Nedića, fra Iliju Oršolića, Tvoga kolegu Vikara i ostale. Kaži Vikaru, da pozdravi u Ugljari moje stričeviče i svu ostalu rodbinu, s kojom se slučajno sretne. Znam da Verkovići s netrpjenjem očekuju vijesti od mene, no neka se pretrpe dokle ne svršim statistiku Makedonije, te posle stupiti ćemo u pravilno snošenje. Nadam se da ne ću posramiti ni ime moga Doma, ni red, koji me je na noge podigao, ni ostalu moju bosansku braću! No dosta veće! umorih se. Kaži vikaru, da naruči mojima neka mi nabave oko 100 perâ. S Bogom!

S. V.

VI.

Petrograd, 1./13. sečnja 1888.

Moj premili pobratime Fr. Dobroslave!

Tvoje dragocjeno pismo otvoreno od 12 minuvšega mjeseca primijo sam 1 Prosinca po starom kal., a drugo 28 istog mjeseca. Tako strašna iskušenja danjo-noćno trzala su me od onda do danas, da nikako nije mi bilo moguće odma da Ti odgovorim na pretposljednje pismo, već tek sada to činim.

Vrlo Ti blagodarim za neopisivu utjehu, koju mi je pričinijo sadržaj ovih Tvojih dragih pisamâ. Bog sveblagi da Te blagoslovi i čuva zdrava i zadovoljna na premnoga ljeta, na radost i utješjenje moje i naše bosne, o dobru koje nastojavaš i brineš se s'toli redkom predanostju i pietetom. U svoje vreme za Tvoju vjernost dobrom djelu ne će Ti izostati zaslužena mezda... a takogjer i neuveta slava i priznanje istiniti rodoljubâ pitome Jugoslavije.

Ovaj put ograničiti ću se samo da Ti saobćim nešto vrlo važno i utješiteljno koliko za mene toliko, mislim, i za Tebe. Primijo sam pismo, 15 Prosinca, od premilog kolege Fra. Gerge Martića iz Kreševa, iz kog Ti ispisujem ono, što je bilo glavnim povodom da padnem u tako čudovištno zablugjenje odnosno iskrenosti i plemenitosti njegove dobrodjeteljne duše.

— — — Drugo drži za sigurno da sam ja lani po odavle pošavšem Definituru Šunjiću radi promjene fratarske na Plehan poslao kako spis tako i kopiju pisma na Gašparića, a Šunjić ga predao Custodu Oršoliću koi je spise odnio u Toliški Monastir na pohranu. Hej! Bog Ti dao zdravlje vidišli da sam točan bio — sad Ti traži ako Ti šta treba od rečenog Custosa F. I. Oršolića, — — —

U svoje vreme saobćiću Ti sve ovo velike važnosti i vrednosti pismo, danas nikako ne mogu to učiniti zbog velike duševne nemirnoće, koja strašno volnuje me. Budući sam smrtno ogrešio dušu pred mojom consciencijom naprama milom drugu iz Mladosti Martiću, kojega dobrodušnost, čestnost i nevinost duše ravna je dragome kamenju... To spomenuti greh ispovedam skrušeno pred Tobom i molim Te da odrešenje od njega pošalješ mi s prvim tvojim pismom, na čemu ću Ti zahvalan biti dokle budem disati. Vidim da je ovoga neprijatnog nesporezumljenja bijo Kustod Oršolić i drugi Tolišani što Ti nisu hteli dati copiju P. S.-ma na Gasparića kad si jih

o tom molio. Bog će im za to suditi, a miloga Martića blažiti će svakima milostjama za njegovu divnu nesravnenu dobrotelju.

Za staroslavjanske rukopise još mi nije odgovorila Kancelarija Imperatorske glavne Kvartire, kao što mi je kazano u mjesecu Lipnju kroz grafa Gejdenu, kad sam joj predstavku uručijo, te kako opremim ovo pismo put naše Bosne poći ću onamo in persona, da vidim šta misle odnosno onoga što sam jim predočijo u molbenici ćut silno mi šapuće, da neće ništa biti i ovaj put, iz uzroka što je o njima raportirao taki hinjac bezdušnik, koji u zlobi i pakosti ne ustupa dapače mome prvom nenavistniku-krvniku prof. Lamanskom, takom pakostniku, kakog do sada ni je vidila i nosila ruska zemlja. Direktor ovdašnje imperatorske publike biblioteke Todor Atanasović Bičkoje, koji ni svecu ne želi dobra a kamoli čoveku. Ocenijo ih je tako šeretski, da mi se na bljuvanje stužuje kad se časom setim njegovog čudovišnog izvještaja, copiju od kojega megjutim uspio sam dobiti u ruke: sve ocenio je za 4000 rubalja, a svaki iz megiu važnijih — ima jih svega 35 — vredji po antikvarskoj ceni najmanje po 5000 rubalja! a carska jim je cena svima onima važnijima — šesterima — po 100.000 franaka najmanje sva komu. Istinitu njihovu vrednost poznaćeš kad pročitaš talijanski pisano moje pismo k uredniku, htedo reći Vlasniku Novina „New-jork-Herald-a“, koje u Tolisi nalazi se. Molio sam Martića da se ono što pre našampa u podlistku nekih novina, „Glas Hercegovca“ naprimjer, pod njegovim ili Tvojim nadzorom.

Čini mi se već sam Ti javio, da se je u Traciji našao jedan važan rodoljub koji se je podhvatio da obrati pažnju bugarâ na moje nesravnene zasluge kako za njih debelogleve, tako i za sve ostale slavene, a uobće i za sve čovečanstvo, napravljena na književnom poprištu, te pretposlednje moje pismo pokaže Ministru narodne prosvete u Sofiji, našto poslednje resoluciju da mi predlože, da im ustupim za bugarski narodni Muzej moje staro-slavjanske rukopise, u kojima su vrlo oskudni. Pismo Ministrovo polučeno je 3 Decembra. On je javljao da mu pošliem spisak rukopisâ sa obširnim izloženijem njihove važnosti i značenja po filologiju staroslavjanskog jezika i da opredelim cenu, koju želim za njih imati. Ja htednem u takom istom smislu odgovoriti im kao što stoji izloženo u predstavki od 9. Lipnja, zbog moga podpunoga obezbegjenja i povratka u Macedoniju cum onore et respectu nužno je imati najmanje dvadeset iljadâ rubalja; ako slučajno i tu najumereniju svotu za njih dati ne mogu, tada neka sami nju odrede po svojem blagousmotrjeniju i pravičnosti.“ Nego žena i kći silno se usprotive takom odgovoru od moje strane, već su htele da ostavim na poštenje Ministrovo? — Da on opredeli dotičnu cenu rukopisima po svojoj uvjgavnosti i pravičnosti. Te ti moradnem pristati na njihove krajno bezmisleno a može biti i fatalno po moju sreću navaljivanje, da se tako lako rastanem s poslednjom svojom nadom na spasenje . . . jer ako slučajno ne dadnu tu cenu koju ja nalazim za pravičnu, tada o radnji i napredku svega moga života moćice punim pravom prilagoditi se ona trivialna horvatska izrečba: Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba!“ Nego nadam se da moj Presveti Božanski dobrotvor i zaštitnik Jesus Christus ne će dozvoliti da se sbude nad menom takova nečuvena ironija sudbine . . . što će dalje slediti javiću Ti.

Vrlo me tješi što je „treći crni dan“ jur odpečatan; nego strašno očajavam što ga odma ne mogu dobiti da vidim kako je predstavljeno. Nikako ne šalji ni „crni dan“ ni knjige onako kao što je prvi put bilo, jer će vrlo skupo biti, i opet sve će u censuru poći i „crni dan“ može zapljenjen biti, ako se ton ruskima bolvanima u censuri ne sviđi i ne bude po teku . . . Ja mislim da za sada ovako postupiš. Prvi broj gdi je počeo izlaziti „Crni dan“ pošalji „prekriženo“ probe radi. Ako srečno stigne mi u ruke značiti će da censura u njemu ne nalazi ništa contra bonos mores et veritatem, ako li ga ne primim, biće belodano da im nije bijo po teku . . . Te ćeš obustaviti njihovo šiljanje dokle se ne promislimo i ne domislimo — kako da je mognemo najpouzdanije dobiti; i knjige za sada sve ne šalji, već samo jednu Fr. Martina Nedića najvažniju biografiju biskupa Šunjića; jerbo se može slučiti, da ću ja morati nenadno odlaziti pre korizme, odavle. Gledaću da Ti saobćim pre 15 februara to, što znam o Josiću, senz. altro, jerbo vidim da Te to burno zanima i volnuje. — Ovih dana početi ću pisati predstavku principalu onoga važnog rusa, koji mi je pričinio naročno štetu u 100,000 franakâ, da vidim da li će dobrovoljno pristati da mi dade za njega naknadu; ako ju ne dade, tada ćeš dobiti „drugi crni dan“ moga života. Zaboravi napomenuti, ako ne primim l-vog broja „3-g crnog dana“, tada će valjati pisati u Mostar da Ti ga nadomjeste, da budu brojevi svi podpunji, a želio bi od njega imati najmanje 15 ili 10 otisaka, da jih posle, kad nadjem zgodnim, pošliem nekima ruskima redakcijama, da vide kakva dobrotelju vlada kod ruske intelligencije.

Šaljem Ti kopiju pisma moga makedonskog agenta Gologanova, koje mi je napravilo neopisivo upečatljenje. Kao što eto on sam svedoči i priznaje: od 1879 godine

pogana Evreinova i mnogi drugi ovdašnji, kievski i drugih strana učeni pakostnici iz petnih žila bili su se napeli — da Gologanova nagovore da okrene legja meni te za njih da prične skupljati pjesme. On je od tada počeo silno ševrdati u snošaju samnom... ja sam odma dosetio se da je pao u pandže mojih strašnih krvnikâ, nego sam se sve činijo nevješ. Ostavivši sve Božjoj zaštiti... A pre tri godine, videći da nikako ne vraća se k prvoj iskrenosti, mahnem na njega sasvim rukom. I upravo kad sam mislijo da sam ga sasvim izgubijo primim ovo njegovo pismo 5 Julia minuvše godine. Sad predstavljam Tvome, mili Pobro, pravičnom i nepristanom sudu da rešiš: da li je to obična tlapnja, ili dogagjaj prvorazredne važnosti? odnosno mističkih, mrakom predebokim zaslonjenih tajna. Ja ga smatram ne prostim snom, a pravim otkrovenijem (revelacionem) sile nevidime više od čovječije... U mene ima celi traktat o ovome predmetu. Kakov bi i ne bijo o tome otziv, no fakt je: da je on pobjedio i odstranio nesavladivu intrigu, a megjutim potpuna pobjeda moje stvari tesno je skopčana sa osobom Gologanovom... Kad dospijem napisati traktat o ovih metafizičkih neprocivih tajna čovječemu umu, biti će predstavljeno Tvojoj censuri, te ćemo ga izdati po Tvojemu upućenju. Molim Te da mi odma javiš, dali su neke novine štogod primjećavale o cernom danu? Ako nisu, postaraj se da to bude, naprimjer u Zadarskom „Narodni List“, ili u drugima nekima u Trojednici. Našavši pričanje o mojih zgodâ u „Glasu Hercegovca“, želim da on unapredak ostane našima zvaničnima Novinama i mislim da će mu ta čast u budućnosti podići visoko glas i uvaženje, jerbo sve moje ne samo je vrlo zanimivo, nego i čezvičajno, htedo reći izvanredno neobično. Te će doći vreme kad će za njega nuditi po 200 i više forintâ, to jest za onu čast novinâ, brojevâ gdi će se saobčavati moja „memorabilia“⁶⁷ i „incredibilia facta“ Gledaj da se saobči u nekima talijanskim novinama u Trojednici pismo k Vlastniku New-jork-Heralda-a takogjer i talijanski i naručićeš od onoga saobćenja takogjer oko 15 ekzemplara, koje posle razdavatiću znancima. Nego kako k prevodu tako i ka tekstu prituri koliko je moguće osetniji i sarkastičniji uštupak po adresu pogani farisejâ česko-ruskih-bugarskih, da jim pozna svet podpunu čudorednu propalost, osobito usekni zlobne Jirečke, Lamanskog i bugarina Drinova — jerbo svega zla i štete oni su glavni i neposredni vinovnici.

A sad, Pobre, moram završiti. Podnoseći Tebi, Tvojemu rodu u Potočanima i svima Plehanskima ocima moju plamenu čestitku k Novoj godini, želim iz dubljine duše da ga provedete u potpunom zdravlju i svakom zadovoljstvu, sa mnogima još drugima sledećima do pozdnoj starosti. Primi srdačni u duhu zagrljaj Tvoga vjernog Pobre.

Stipo Verković.

P. S.

Zbog nepodnosime duševne nemirnoće i uzrujanosti, koju mi neprestano prouzrokuje bezsmisleno pecanje ženino i kćerino, ovo pismo dovrši tek danas u zoru 7a Sičnja.

Ako slučajno ni si do sada upražnjavao se u slavjanskoj filologiji, neznam da li ćeš moći podpuno odgonetnuti misao pisma Gologanova и Жукова, ipak nadam se da će Tvoja bistra glavica moći proniknuti mu sadržaj samo na temelju mojih ponjatijâ i principa odnosno stvari, nalazeći se iznad domašaja čovječanskog uma... a može biti da ćeš slučajno naći negdi slovar, te s njegovom pomoćju decifrirati tajinstvene i može biti do sada nečuvene u Plehanu reći bugarsko-ruske. Od Gologanova imam još jedan san, koji je isto tako neobičan i izvanredan kao i ovaj; no nikako ni sam u stanju i njega da Ti ovom prilikom opremim. Onaj, koji zaželi da odgonetne i pronikne istiniti smisao ovih snovidenijâ, može to postići samo tako, ako, predtečno upozna se sa sadržajem pisma na kanonika Gasparića, inače očekuje ga onaki udio, kakav je postigao profesora Gejtlera pri razrešavanju smisla Rodopskih spomenikâ. — No za sada dosta o ovome. S bogom!

S. V.

Moja Kwartira: Надеждинска улица, dom 2, Kwartira 16. Nadeždinska ulica dom 2, kvartira 16.

VII.

Petrograd 5/17 April 1888.

Dragi Fra Dobroslave!

Promissum cadit in debitum! Ima pet dana od kako me noga tako silno zaboletâ u nižoj goljeni, da kada idem čini mi se da me igla bocne u mjesto, gdi

⁶⁶ Kako novine.

⁶⁷ t. j. mirabilia.

se počnostvovalo u prvi mah bolenje, te sam prinugjen ne izlaziti nikuda iz kuće dokle ne vidim kakvi će ishod imati ova nenadana i ne u horu napast. Te nakanio sam za vreme ovoga prinugjenoga apsovanja da Ti nakitim to, što si toliko želio odnosno težnja i uzgona megjusobnih Franjevacâ vremena Josićeva. — Htedo reći političkih težnja, a ne uzgonâ.

U Sutinsku sam došao zajedno s Nedićem i Župarićem; to je bilo velikog posta u ožujku mjesecu; upravo tada navršio sam 11 godinu. U isto vreme i iz drugih župâ prispije onamo nekoliko dečaka naših vršnjakâ: Kovačević i Buva iz župe Potočanske, jedan iz Komušine imenom, čini mi se, Rogalo; Tepeluk iz Domaljevca zaboravio sam da li je s nama došao u Sutinsku ili na jednu godinu pre nas; i tako svega dečaka u gramatičkom klassu, u vreme moga dolazka u Sutinsku, bilo nas je oko 17 ili 20, ne pamtim sasvim dobro, i svi smo spavali u jednoj uskoj dugoj sobi, koja se je nalazila pod novicijatom, a krevetići uski bili su raspredeljeni u dva reda sasvim jedan do drugoga; do spavaonice bila je škola, t. j. soba gdi su se davale lekcije. Iz spavaonice moglo se je izići na dvorište tek kroz vrata sobe u kojoj su se uroci predavali. Kad nastupi pramalitje megju nama, valjda od velike tesnoće, zavlada opasna epidemia vrućica, koja ne poštedi ni jednoga iz megju nas, već sve redomice prilično izvošta, no na meni i Nediću pokazala se je više blagom nego na drugima, osobito bila je silna u Tepeluka, Jurića iz Potočana i dečaka Rogala iz Komušine, a i Župarića nije bila odviše umjerena. Prve godine bio nam je učitelj Fr. Ivo Oršolić, divne dobrote i čestitosti muž, pravi Angel. Druge godine On ode predavati Retoriku u Novicijat, a na mjesto Njega dogje nam za učitelja Fra Juro Čović. I ova dobra duša u blagodušnosti i dječinskoj nevinosti sasvim ravan je bio Oršoliću i Fr. Andrii Barukčiću, mojemu učitelju u novicijatu, kad je Oršolić kroz jednu zimu morao otići u Potočane da kapelanuje ili parokuje, neznam zbog koga uzroka, valjda zbog nenadne smrti parokove ili kapelanove.

Budući onoga vremena kad sam ja u Tolisi naučio čitati i pisati još nije bilo nikakve književnosti narodne ne samo u Bosni nego i u Trojednici, zato, radi upražnjenja u čitanju odma sunuli su mi u ruku Kačića i Bibliju Vulgatu. I tako povjest dogagajâ, izloženja u pjesmama genijalnog Ilirskog Omira, u tečenju jedne godine danâ slije se podpuno s mojom krvlju i kostima, tako, da ostane ishodom točkom na ceo moj život u svima mojima namišljajima i preduzećima. Nimalo dakle nisam mislio o kalugerskoj mantiji, — s kojom su me mislili nakititi oni koji su me pribrali k' sebi po katastrofi moga Doma, nego⁶⁸ o ratovanju za „Ker st častni i slobodu zlatnu.“

U Sutinskoj sa svima vršnjacima živio sam družno, no osobitu pažnju i naklonost ukazivali su mi Josić, Nedić i Kovačević i megju nami tricom postojalo je neograničeno povjerenje; sve što nam je na srcu ležalo, do najdubljih tajnâ, bez svakog okolišenja jedan drugom saobćivali smo. S drugima kamaradima bili smo uzdržljiviji odnosno povjeravanja svojih bujnih djetinjasti mašta.

Ja sam mislio da zaraza odnosno manije k ratnima preduzetcima, obuhvativša me tako krepko uplivom Kačićeve čarobne rečitosti, samo glavicu uspiruje i volnuje moju, nego kao što se je pokazalo docnije, ovim nedugom болоvali su gotovo svi naši tadašnji drugovi, osobito Josić, Jurić i Kovačević. Evo kako sam ovome ušao u trag. Jedan put sjedeći na usamljenom mjestu po večeri nas četvorica: Josić, Nedić, Kovačević i ja, razgovarajući se koje o čemu upravo sa djetinjastim zanosom, nenadno Josić svrne razgovor sasvim na drugi predmet, šapnuo tiho: slušajte da vam prepovedim nešto što sam danas čuo nalazeći se kod Kuštoda Marianovića po ručku u vreme kad je pio kavu s meštrom Fra Jurom Čovićem. Mi s izvanrednom pažnjom načulimo uši, znatizeljni kakva će to novost biti. Josić ovako odpočme svoju prepovedku: „Oni sjedeći pili su lagano kavu. Marianović bio je pogružen u duboke misli; lice bilo mu je vrlo uzplaireno i vrlo puhao je u nozdrve pri svakom kavenom smrčku; ja pako stojao sam s skrštenima rukama na prsima kod vratâ. Na to Marianović, uzdahnuo duboko, ovako počme govoriti: „E, moj Fra Juro! što smo jednom bili a našto smo sad spali... naša nesrećna domovina u stara vremena bila je čuvenom i slavljenom na daleko zbog njezine predivne lepote i plodorodnosti, jer, kao što znaš, svuda po njoj u nakrst, od jednog kraja do drugoga, kako u ravnini tako i na vršinama najviših planinâ nigdi ni kamenčića nema, već po njima trava raste do pojasa, a zemljište je svuda, u ravnini i na planinama, ravno banatskom u plodorodnosti. To njezino izobilje postalo je proverbialnim kod sviju naših susjedâ sa istoka, zapada, sjevera i juga. Hvala ovome plodorodiju naše domovine kuća našega seljaka vazda bila je prepunjenom smoka i svakog drugog božjeg dara; bogatstvo pako i blagostanje bosanskih velikaša i plemića bilo je istovetno sa bogatstvom kraljićâ obližnjih Bosni stranâ. A megjutim kakvo je ovoga časa stanje

⁶⁸ samo o britkoj sablji i

naše domovine? Seljaci naši spali su gotovo u red pravih prosjakâ! Uboštvo stanovnika kamenite Arapske mučno da je grdje od uboštva našega puka. A što je prouzrokovalo tako preku promenu u blagostanju bosanskom sadašnjega vremena sa onim, koje je ona u starini imala. Valjda sbog izrogjenja njezina zemljišta to se je dogodilo? Nipošto! jer je ona i dan danas onako isto plodonosna kao što je bila za vremena Kulina bana; glavni uzrok njez'na bezprimjerna postradanja i posrnuća u njezinom blagovanju bili su grisi naših starih, kad pokvarenost i svakovrsna bezakonija i nepravde do neverovatnih granica rasprostrani se megju bosanskom vlastelom. U primjer vlastele ugleda se prosti narod, po onoj latinskoj izrečici: „Regis ad exemplum componitur totus orbis“; te ti takî pokor i darmar nastupi u odnošajima našega puka da gore biti ne može. Te nije se čuditi da je čaša gnjeva Božjega nad raspuštenošću bosanskog naroda morala najposlije prelići se preko vrha, te nakani kaštigovati ga tako strašno, kakim načinom mučno da je bilo drugo njeko pleme ljudsko ikada pedepsano: devet hiljadâ po izbor bosanske vlastele bilo zaklano pod Jajcem kao kakva jagnjad, a sa kralja Stipana oderali kožu kao sa vola“... Kazav Marianović poslednju reč nenadno tako zajeca se kao što čini ženskadija onoga časa kad neko iz obitelji ispusti dušu, a lice mu sve namokri se suzama. Fra Juro Čović gledao je na njega vrlo smučeno i zapanjeno i po obrazima vidila mu se je suzna brazdica. Ja sav vrlo protvrem i smetem se od nenadnoga Marianovićeva jecanja i čisto dihanje u meni zaustavi se videći gdi jeca kao dite. Kad se utiši, nastavi dalje ovako svoje prepovedanje: „Od kako je Bosnu ova nesreća postigla, radi zloćâ njez'nih sinova, biće skoro četiri stotine godina, za koje vrime narod je uspijo doći k pameti i pokajati se za grihe svojih djedovâ, te nadam se da će pre-milosrdni Bog smilovati se nad patnjama našega kukavnoga puka i brzo zamenuti mu sadašnje njegovo užasno stanje onakim, kao što je bilo nekoć u srećnija bolja vremena. Nego radi dostignuća navedene svrhe i mi treba da ne stojimo skršenih ruku već valja da uložimo svu brigu i nastojanje da uskorimo ostvariti to, o čemu su danjo-noćno mislili mnogi pravi bosanski rodoljubci od vremena Jajačke Kasapnice: sadašnje kletostvo zameniti zlatnom slobodom, — ako ne onakom kao što je bilo pod Kulinom banom, a ono barem onakom, kakvu sad Srbija uživa. Treba dakle pokraj naše svećeničke dužnosti da počmemo malo po malo zabavljati se i sa ratnima stvarima: vježbanje u oružiju, spremanje potrebnoga za svetu stvar oslobogjenja, — kao što su činili Srbi pred njihovim narodnim ustankom, — i tražiti vrlo pomnjivo u narodu čestite i junačkog duha ljude, koje bi podučavali o načinu kako bi ustanak mogao odpočeti se s' nadom na dobar svršetak. To će zavisiti najviše od nas fratarâ. Ako mi pogjemo napred pred narodom odvazno i dademo njemu primjer pravoga rodoljuba i samopregorevanja, ne treba ni najmanje sumnjati se da će naše sveto preduzeće kruniti se srećnim ostvarenjem toga, za čime teži i čezne svaki Bošnjak od kolevke do posljednjeg izdisaja, jerbo je naš puk vrlo predan svojima duhovnim pastorima i u njih ima podpuno povjerenje“.⁶⁹ Ovdje Marianović ustavi se, stane i počme šetati se po sobi. Fra Juro Čović pokloni mu se i ode, ja pako oprav fingjane i metnuv ih na mjesto takogjer odem od njega da učim lekciju.

Svršiv Josić prepovedanje, mi ostali počmemo sa uzhićenjem govoriti: ah, kad ce to biti, kad će to biti! I posle svestranoga pretresanja i obsugjenja važnoga saobćenja Josićeva, napokon mi sva četvorica bratski zarekli se jedan drugome, da će mo čim dorastemo do puške i britke sablje ostaviti Monastir i vratiti se kući da prgotovljamo, svaki u svojoj okolicî, narod k velikom narodnom preduzeću, kako bi, čim starešine dadu znak, odma sve listom diglo se na noge protiva svojih krvopijâ poradi pokajanja svojih starih. Od onoga dana dakle kad je divnog Marianovića čarobna rodoljubiva izjava podpirila u našima mladima grudima iskru zbog svete narodne stvari, mi smo više mislili i govorili o narodnom oslobogjenju nego o knjigi kroz sve vrime našega prebivanja u Sutinskoj. Ova misao s našim rastom sve više u nama razvijala se je i krepila.

Godina 1837 iz našega sutinskog gnizda rasturi nas po sva četiri vetra: Josić s' Kovačevićem odu u Ugarsku na nauke, mene pako i miloga druga Nedića udes dovede u Zagreb. Ovdje me kob sastavi s' budiocem narodne samosvesti s glasovitim Ljudevitom Gajem, koji mi ukaže osobitu blagonaklonost. Malo po malo on me tako zavoli, da me napokon učini dionikom svojih političkih najskrivenijih tajnâ, no ovaj čas vreme ne dopušta mi o njima upuštati se u duga razglabanja, to ću učiniti drugi put, a zasad ću ograničiti moju lakerdiju samo na Josiću.

Po rastanku našem u Sutinskoj kroz tri godine danâ ništa nismo znali jedan o drugome. Tečajem korizme 1840 godine jednog jutra donesu mi s pošte pismo sa

⁶⁹ Jednog takog junaka, vrstna za vogjenje ustanka, već imamo ovdje kod nas. Na pitanje Fra Jurino: Tko je taj? Marianović odvrati: Sinovac Fra Marijana Miletić iz Kreševa — Ivo Miletić.

prekriženim paketićem; bilo je od Josića iz Jazberina. Pismo njegovo pričinu mi taku radost i utjehu, koje se neda rećima nacrtati. Kad pako otvorim paketić i upoznam se s' njegovim sadržajem utisku i čudenju ne bude kraja, tako me je silno opaučila ne samo visprenost pjesničkog poleta nego još i tema koju je izabrao za svoju pjesmu: Proslavljenje i uzvišenje pravoslavnih prednjakâ ugarskih serbâ onoga vremena: Savve Tekely-a, čudnog dobrotvora srbskog na prosvetnom polju, Thodora Pavlovića, urednika „Srbskih Novina“, koje su izlazile tada u Budimu, i još nekih, kojih imena nisam upamtio; Barišića pako naziva „rapax Milvius“ Accipiter i t. d. kao što mu je dolikovalo po njegovima bezprimjernima bezakonjima. Razumije se da je onako isto proslavio i naše bosanske starešine kao serbske: Marianovića slavnog i druge. U 20-toj svojoj godini da sastavi mladić tako visprenu pjesmu na tugjem vrlo mučnom jeziku, kao što je latinski, to je doista redkost i punim pravom može da se sravni „cum Pico Mirandulano“. Nenaknadima je šteta što je Josić umro tako rano, jerbo ako bi bio doživio do starosti, tko zna kakvo divno čudo svojega bistro-dubokog uma ostavio bi potomstvu na uspomenu. Vse milostivi Bog neka ga utješi u svojim nebesnima selištima.

Iste godine, čini mi se, na vakacijama Josić preduzme put iz Ugarske u Zagreb naročito da se samnom vidi. Nikad neću zaboraviti onoga jutra kad je Josić nenadno stupio u moju ćeliju posle trigodišnjeg rastanka, takovu neopisanu radost i nasladu počuvstvujem u duši da, mislim, od ove ne bi bila veća ni tada — ako bi u mjesto Josića banuo u moju sobicu sestra Kata, stric Ivan, tetka Mara, Klara, Jaga Mikićeva, baba Lošićka, koja me je 1841 godine (kad sam se nalazio u Tolisi na vakacijama) na svojem stanu u Bosuckoj, koji se nalazio na Savi naprama Županji, ugodila takom pričudnom *cicvarom*, koju neću zaboraviti do lopate... Ona u teku ne ustupa najukusnijem *pirogu* (kolaču⁷⁰) Ruskog Imperatora ili bečkog česara. Bog svemilostivi da ju utješi u svojem carstvu. Ona je sestra mojega djeda Marijana, očeva oca. Imala je dva sina dva prava viteza, oba sva slika i prilika mojega strica Ivana. Na jedan puškomet od stana Lošićeva nalazio se je stan veleumnog mojega ujaka Gergura Kljaića, ili Mišića, zvali su njegov dom i prvim i drugim prezimenom. On je brat moje majke i ljubio me je toliko koliko i ona. Bog da ga utješi u carstvu svojemu, sa braćom njegovom Gjukom, Markom, ujnama i drugima iz njihovog doma. Pamtim dobro, a bilo mi je oko 4 godine ili 5 najviše: Kad se je oženijo ujak Marko, onda jedna od ujnih⁷¹ (pokraj koje stajao sam kad su svatovi s'kolâ na rukama nosili nevjestu u sobu i stavili, po običaju, na stolac da sjede) zgrabi me i podošav k' snaši stavi me na njezino krilo; ona me nježno obuhvati rukama, i u takom položaju držala me je nekoliko vremena, t. j. toliko koliko je običaj dopuštao. Godine 1841, sestra mi je saobćila, da je spomenuta ujna Markovica punih 7 crnih godinicâ ležala na odru i posle umerla. Budući je vrlo trpljivo snosila svoje muke, na grobu njezinom mnogo puta vidili su goreću sveću. No dosta o ovome, daleko zaluta...

Posle bratskog zagrljaja i poljubca s Josićem, on ozbiljno pogledao meni u lice ovako progovori: „Bože moj! što je to slućilo se s' tobom Verkoviću! Što vide moje oči. Kud je djela se tvoja ljepota? Kad smo se posljedni put rastali u Sutinskoj bio si ljepši i uzoritiji od svake djevojke, a sad si, u sravnenju onoga što si tada bio, *pukociganče*.“ Ja mu odgovorim, što, braco, da se radi. Neodolima ubijstvena napast proizvela je u meni tako preku odvratnu metamorfozu. Rekav to, uzmem ga za ruku i dovedem ga do sobnog pendjera (prozorca) i pokazav prstom na kuću, nalazeću se preko ulice do zida Monastirskog vertla, rekнем mu: vidiš li na onome prozoru⁷² vilenicu podboćivši se na lakat i gledići u Monastir u pravcu moga prozora.⁷³ Eto, to je taj čarobni nemiloserdni zloćinac — mamioc, koji me je iz onoga što sam bio preobratio u *ciganina*. Bila je mlagja kći pekara Fuksa.

Razgovorivši se dovoljno o našima neposrednima interesima lićnima, posle prenesemo razgovor na politiku. Josić počme ovako: „Ne možeš sebi predstaviti, Verkoviću, tu dosadu, setnost i duševnu nemirnoću, koju sam počeo čuvstvovati kad sam se u Jazberenu nastanijo, ne čujući od nigdi mili zvuk materinskog jezika, nego tugji meni sasvim ne poznati, razdirao mi je uši, t. j. magjarski. To ni je trajalo dan ili dva, nego neprekidno! To me je napokon dovelo do takog neumjerenog zdvojenja, da se čuđim kako sam mogao izdurati ceo u takom užasnom položaju. Neprestano sam čeznuo da se sretнем s' nekim čovekom znajućim naški govoriti, nego u Jazbe-

⁷⁰ ili piti.

⁷¹ Čini mi se Gergurova.

⁷² vitkog stasa.

⁷³ s' takim ljubkim čeznućem, kao lisica u basni na grozgje?

⁷⁴ T. j. cmoknemo se.

renju takog nije bilo. I tako, čim se svrše prve godine ekzameni, uzmem dopuštenje od guardianu da idem u Peštu pohoditi Kovačevića, koji je pohodijo školu u onome Univerzitetu (gdi je ostao do svršetka naukâ).

Našavši ga u zdravlju, i potuživši mu se kako strašno trpio sam što ni sam kroz sve vreme moga u Jazberenu prebivanja mogao uslišati ni jednu ciglu reč na svojem rodnom jeziku. Kovačević na to primjeti mi: s' te strane meni je bilo upravo kao bubreku u loju jerbo ni na časak ni sam se nalazio u tvojemu položaju, već neprestano zvučni rodni glas zujao i romonijo mi je oko ustiju! Ovde sam se upoznao s' mnogima važnima našega naroda ljudima; upoznaću te s' njima, te ćeš se do mile volje ne samo nasititi, nego i presititi s' tim, za čim si čeznuo tako dugo i tako burno.“ Dakle, najpre povede me k' Savvi Tekely-u. Stupiv u njegov salon, čim nas uvidi radostno pogje nama na susret rekav: „Evo još jednog naše gore lista“. Predstavivši me njemu, on me vatreno obuhvati i zagrli i nekoliko puta poljubi⁷⁴ zatim posadi nas na kanape, a on sjedne na stolicu do nas. Spomenuvši mu kako sam vrlo skučavao u Jazberenu što toliko vremena ni sam imao s' kime razgovarati se na slatkom majkinom jeziku, Gosp. Tekely-a odgovori: „I mi se ovde nalazimo u takima istima okolnostima, kakva su bila Vaša u Jazberenu, t. j. megju plemenom tugjem nama i po jeziku i običajima, no ovde ima cela občina našega naroda te zato ni jedan izmegju nas ne oseća nikakvu neprijatnost⁷⁵) odnosno razgovora na svojem materinskom jeziku. Ja ću Vas upoznati s' mnogima ovdašnjima našima rodoljubima i nadam se da dokle uzboravite ovde s' te strane da će te biti podpuno zadovoljni.“ On nas ustavi na ručku. A kad se s' njime oprostimo, on rekne Kovačeviću da me upozna s' urednikom „Srbskih Novinâ“, Gosp. Thodorom Pavlovićem. Isti me primi onakom istom ljubeznošću.⁷⁶) I tako, dokle sam se nalazio u Pešti kod Kovačevića, više sam ručavao kod srbske gospode, s kojom me je upoznao Gosp. Tekely-a i Pavlović, nego u Monastiru, osobito pako često gostio me je Gosp. Tekely-a. Za vreme dakle mojega boravljenja u Pešti, razumije se, razgovarali smo se takogjer i o politici. Kako Gosp. Tekely tako i Pavlović svetčano uvjeravali su me ne jedan put, da kod njih nema ni trunka nekog fanatizma i odvratnosti k' njihovoj jednokrvnoj braći sljedbenicima rimskog obreda, već jih isto tako ljubimo i priznajemo za svoju istinitu braću kao i sledbenike grčkoga obreda. Kao što Vam je iz istorije poznato, pre padnuća bosanskog kraljevstva pod agarene, u Bosni onako isto kao sada Bošnjaci bili su razdeljeni na dva obreda, no svi uživali su jednaka prava i uzajmno pomagali su jedni drugima usrdnošću pravoga brata. Nadam se da će tako biti opet kad Bosna svrgne sadašnji svoj teški jaram, koji ju je do skota unizio. Ovdašnji Serbi stajali su u bratskom snošaju s' mnogima bosanskima klericima Vašima predšestvenicima, od kojih koješto bilo je saobštavano u našem ljetopisu o Bosni. Treba samo moliti usrdno Boga da se smiluje nad našim nesrećnim bosanskim narodom i da nadahne sve slogom istine bratske ljubavi katolike i pravoslavne, da družnim poštenjem skoro dogju do željene slobode. Nesumnjivo to će se sbiti brzo ako starešine Vašega reda i pravoslavni starešine i prednjaci bosanskog puka ozbiljno uznastoje oko ostvarenja te svete težnje narodne“. Zatim mi prepovedi spomenuti čestiti starina, da megju Serbima ne samo Kneževine Serbske nego još i Ugarskima, ima ih koji teže ne samo rečima nego i činom, da bi Bosna mogla zadobiti skorije ako ne podpuno oslobogjenje, a ono barem onako kakvo sad u Srbiji postoji. Megju takve spada jedan bogati vlastelin iz Srba ove strane, neki Jovanović, koji sebi postavi zadaćom: oslobogjenje Bosne, radi koje celi odavna nalazio se je u snošaju sa gospodom u Kneževini Srbskoj i sa znatnima Bošnjacima. Ne davno ovde pukne glas da je bečka vlada nekako ušla u trag težnji Jovanovićevoj i neprestano njezini tajni špioni da su ga uzastopce sledili. Te upravo onoga časa kad je hteo u Brodu preći u Bosnu da digne bunu, s' pomoćju svojih tajnih pomoćnika iz one strane, Kordonska Komanda pod stražom vrati ga kući. Evo kako se je to slućilo. On kasno večerom došao u Brod oseedne u Bircauzu i odma legne spavat kako bi ranom zorom mogao preći na onu stranu. No tek što je zaspao razbudi ga krepka lupa u vrata njegove sobe. On skoči s' postelje, upita: tko je? i šta hoće? odgovore: „carska vlast otvori!“ On rekne: ja sam ugarski plemić, spavam. Ako imadu nešto protiv mene, neka stave stražu pred sobom, sutra ću se javiti sad nemogu“. Vlast ostavi ga na miru do sutra! Megjutim Jovanović zažgao, t. j. zapalio sveću, na njoj spali sve kompromitirajuće artije, koje je kod sebe imao. Sutra dan kad mu policija premetne sve stvari i nenašav ništa protivnoga, pod eškortom uputi ga „a d s u o s p e n a t e s“. Te rodoljubiva namera čestitog Jovanovića „ostane glasom vapijućega u pustinji“.

⁷⁵ i čamu.

⁷⁶ kao i gosp. Tekely-a.

Nego njegov ne uspjeh stao je života jedne plemenite duše. On se upozna s' jednim vašim klerikom po imenu Jurićem. Saobštiv njemu Jovanović svoju tajnu nameru, to Jurića u toliko razdraga i takom radošću ispuni ga, da je bio izvan sebe od izvanrednog ushićenja, i stavi se Jovanoviću na bezuslovno raspoloženje. Među njime dakle i Jovanovićem zamegne se prisno povjerenje i družba, tako, da ga Jovanović stavi u red najvjerniji svojih privrženika, te na nekoliko vremena pre svoga polaska u Bosnu pošlje ga pred sobom da skupi četvu iz katolika i s' njome da ga dočeka u Vučjaku, kad u Brodu prebaci ga čamac na Bosansku zemlju. Na veliku nesreću po narodnu stvar, o nameri Jurićevoj neko prokaže Turcima, te na sve strane za njime rasture potjeru. Doznav Jurić od svojih ljudi za preteću opasnost pobjegne glavom bez obzira, no nemogne uteći osveti svojih gonitelja. Blizu Gradačca padne u turske ruke, te ga tajno izjede mrak, tako, da do danas nitko ne zna što se je s' njime dogodilo, niti se zna gdi mu se grob nalazi. Ovo ti je, dragi pobro, sve što sam od Josića čuo odnosno težnja, koje su smerale osloboditi Bosnu od kletoga robstva. Jest težnja takogjer Gajeva i grofa Nužana.* Gaj je bio u dogovoru s' bosanskim starešinama preko Fra Pilipa Pašalića, koji je često u Zagreb dolazio Gaju na dogovor. Jest težnja takogjer Gajeva i grofa Nužana (Nugent). Gaj je imao snošaj sa bosanskima franjevačkima starešinama preko Fra Pilipa Pašalića, u vreme kad je bio sekretarem za Marijanovićeve Provincionalovanja; On, Pašalić, često je dolazio u Zagreb Gaju na dogovor odnosno njihovoga tajnoga rodoljubivoga zadatka (zadaće). Nego nemam vremena ovoga časa o ovoj Gajevoj i bosanskih franjevačkih starešina plemenitoj težnji praviti primjetbe, jer mi poslovi neprestano nalaze se u traljavom stanju, a ništa neznam da li će i kad okrenuti se na bolje, a brez toga nemoguće je perom uspješno vrtiti.

Na poslednje moje pismo ni sam primio Tvoga odgovora, te se vrlo snebivam i čudim koji bi uzrok morao biti toj Tvojoj tainstvenoj dugoj šutnji, sećajući se s' kakim vatrenim oduševljenjem spervice vodio si i podržavao samnom dopisku. Samo da Bog⁷⁸ dade da tome ne bude uzrok bolest, ili neka druga nenadna napast... alla „Jukić“. Vrlo ćeš me dakle zadužiti ako blagoizvoliš što pre uspokojiti me s te strane.

Vrlo sam smućen i setan što nitko ni je hteo učiniti mi taku ništavu uslugu: kopirati pismo na Amerikanca Jamesa Gordona Benneta iz Newjorka, i P. S-ma na kanonika Gašparića. Znam nesumnjivo da Ti nimalo ni si kriv u tome, jer mi je poduno poznata Tvoja divna iskrenost i otvorenost istinski vitežka, već mi je sva srčba sasredotočena na Tolišanima radi njihove doista smešne ladnoće i odvratnosti poradi nekih debeloglavih škrupula, kojima i djeca smejala bi se... setićeš se što mislim po ovome alegoričkom nameku. Nema dvojbe da među bosanskima svetima oo. ima dosta fanatikera sa duhom dervišinâ. Džoića, Lozića, Fra Gerge, Franje Migića Pasi-kovića, koji je kazao, in illo tempore „Verkovića treba objesiti“. To mi je kazao Fra Ilija Starčević na sredini puta iz Tolise u Tramošnicu: On se je vraćao odanle kući, a ja sam išao onamo da posjetim Fra Ambroža Kneževića, — no ima takogjer dosta i sa kripostima i čestitošću Starčevića, Marianovića, Oršolića, Fr. Ante Gjurića, Barukčića, Čovića, Martića, Vladića⁷⁹) i t. d., te se čudim što ni je se našao u Tolisi neki sa srcem više pomenutih, divne Dobrodetelji Otacâ, koji bi rešio se da mi učini tu vrlo laku uslugu. No, trpenije! Osobito mi je potreban prepis pisma na Amerikanca Jamesa, Gordona Benneta; jer jedan ovdašnji prijatelj publicista obratio je pažnju na moju književnu radnju korespodenta jedni zagrančni Novinâ, koji je obećao se u njima koje što saobćiti o mojoj književno-političkoj radnji. Nedavno preveo je na francuzki moj „crni dan“ sav, a ne o n a k o osakaćeni, kao što se nalazi u „Glasu Hercegovca“. —

Pozdravi srdačno sve Plehanske oo., osobito Fra Augustina Oršolića, Zečevića i Tvoju rodbinu.

Ovo pismo doverši jedva danas: 17/29 Maja. Takav pakleni položaj bio mi je poslednjeg vremena, i još traje, kad će popraviti se, to je samo Bogu znano.

Sa istinitom predanošću ljubeći Te i grleći, ostajem s' nadom polučenja skoroga Tvoga pisma.

Tebe iskreno ljubeći pobro

Stipan Verković.

Ja sad živim: Nadeždinskaja ulica Dom 2, Kwartira 16.
Poslednje pismo poslao Ti sam brez recepisa.

* Nugent.

⁷⁸ Svemilostivi.

⁷⁹ Fra Domina Andrića.

ВЕДА СЛОВЕНА.

БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

ОТЪ ПРЕДИСТОРИЧНО И ПРЕХРИСТИЯНО ДОБА.
ОТКРИЛИ СЪТЪ УРАКШИ И МАКЕДОНИИ

СТЕФАНЪ И ВЕРКОВИЧЪ.

КНИГА I.

LE VEDA SLAVE.

CHANTS POPULAIRES DES BULGARES

DE THRACE & DE MACEDOINE
DE L'ÉPOQUE PRÉHISTORIQUE & PRÉCHRÉTIENNE.

Recueillis et édités par

ETIENNE J. VERKOVITCH.

VOLUME I.

БЕОГРАДЪ.

ИЗДАВАНА ПЕЧАТАРИЈА 1911.

Belgrad, Imprimerie de Y. Stan.

I.

ПРЕСЕЛЕНИЕ НАРОДА УТЪ КРАЙНА ЗЕМЕ НА ДУНАВЪ.

Каману, мари Каману!
Чула ли си, Каману, или не си?
Вчера си ми хабаръ дойде утѣ долина земи
Утѣ долина земи презморна,
Сиву голубче ми донесе била книга 5
Била книга църну писму;
Крила си голубче трепна,
Та си ми пудде била книга,
Била книга си напала: 10
Ой ти кралю, Дунавска кралю!
Утре рану тълкениъ да си тжкениъ,
Да дучаканиъ влада кралю Читайска.
Той си е оиска нутрагналъ,
Сасъ сите земи кралю ке си биъ: 15
Земъ иска да си разшири.
Негуна зема моине са е наилодила;
Седи си му чостумъ стугатъ,
Лакхъ власту и соду гулану!
Нитъ урачи иматъ шо да уратъ,
Нитъ волове паша да пасатъ. 20
Тоя молба, кралю, Вишу Бога си услуже,

I.

La migration d'un peuple de pays extrême sur le Danube.

Camiana, o Camiana!
As-tu entendu Camiana ou non?
Hier m'arriva une nouvelle de pays bas,
D'un pays bas outre mer,
Un pigeon bleu m'a apporté une lettre blanche,
Une lettre blanche avec des caractères noirs,
Le pigeon a remué ses ailes,
Et m'a transmis la lettre blanche,
La lettre blanche m'a enseignée: 10
"Oh roi, roi dambieu!
Demain au point du jour prépare toi
Pour aller à la rencontre du Roi de Czisl.
Il est parti avec ses guerriers
Pour se battre avec tous les rois des pays
Pour agrandir son territoire. 15
Son royaume s'est trop peuplé,
Les villages sont déjà trop serrés,
Il n'y a pas un endroit pour les grands villages!
Les cultivateurs n'ont pas des terres à cultiver,
Et les boeufs n'ont point de pâturages. 20
Cette prière, o Roi, le dieux Vishnou a exaucé.

Zusammenfassung. Univ. Prof. Dr. fra Julijan Jelenić, Ordinarius für die katholische Kirchengeschichte in Zagreb, knüpft mit der Ausgabe weiterer Verković Briefe aus Russland an den vorigen Artikel Dr. Deželić's an.

Alle veröffentlichten Briefe wurden von Verković aus Russland an seinen Freund, den Franziskaner Joseph Dobroslav Božić in Bosnien geschrieben, und zwar schon in der letzten Periode von Verković's 10-jährigem, an Entbehrungen und Enttäuschungen überreichen Aufenthalte in Russland. Trotzdem die Briefe zum weitaus größten Teil typische Ausgüsse seines ernstlich an Verfolgungs- und Größenwahr erkrankten Geisteszustandes darstellen, beinhalten sie doch so viele treffende Bilder aus den „slawenophilen“ Kreisen Russlands der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts, daß ihre Veröffentlichung sehr begründet ist. Abgesehen davon, daß die in den Briefen erwähnten Personen und Zustände in einem verkehrt egozentrischen Gesichtsfelde erscheinen, stellen sie wertvolle Dokumente eines geistigen Arbeiters dar, der in seiner von einem Hauch höfischen Lebens umgebenen Umgebung gezwungen ist mit der verhaßten Stahlfeder zu schreiben und sich dabei krank sehnt nach den guten Gänsekielfedern seiner primitiven, glücklichen bosnischen Jugend.

---

* Op. uredništva „Narodne Starine“: Publikovan je još jedan novi dokument o Stjepanu Verkoviću u vezi sa Srbijom: „Београд, 23 фебруара 1855. Кнез Александар Карађорђевић Министарству Финансија. Попечителству Финансије. — Подъ 17. овимъ месецомъ II № 129 Попечителство Просвѣщенія являюћи Совѣту, како э Стеванъ Верковићъ, кой се само са скуплянѣмъ србски и у опште свию стародревности занима и кой се до сада у томе већ доста заслужнимъ показао, молио, да би га оно — Попечителство — у томе предузећу, коэ э съ трешковима скопчано, подпомогло и ради одкупльиваня стародревности 150 $\frac{1}{2}$ цес. позаймило му, предложило э на одобренѣ, да оно може ради именоване цѣли 200 $\frac{1}{2}$ цесарски одъ Попечителства Финансиэ изузети, од коэ суме 150 $\frac{1}{2}$ цес. да се именованомъ Верковићу у зяям на добро эмство даде, а 50 $\frac{1}{2}$ да му се поклони у име помоћи путног трошка. — Ово предложенѣ я самъ са согласиэмъ Совѣта одъ 22 тек. мес. № 172 одобрио; о чему како Попечителство Просвѣщенія тако и Попечителство Финансиэ ради надлежногъ употребленія увѣдомлявамъ. — В № 188. 23. фебруаре 1855 год. у Београду. А. Карађорђевић Оригинал. Архив г. Јоце Вујића у Сенти. Дг. А. *Ивић*, Архивска грађа о југословенскимъ књижевнимъ и културнимъ радницима, III, 203. — Српска Краљ. Академија. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II од. књ. V.)